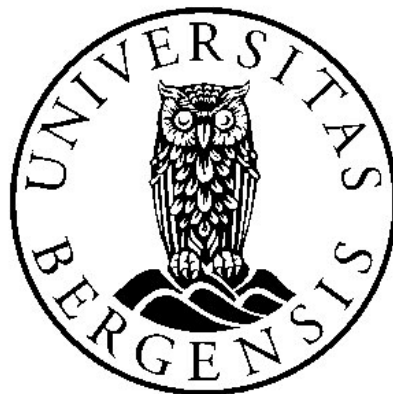

Økt gjeld – økte forskjeller?

En klassestudie av gjeldsutviklingens påvirkning på økonomisk ulikhet i Norge, 2003-2013.

Markus den Ouden

Masteroppgave

Vår 2017

Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen

Forord

En stor takk rettes til hovedveileder Odd Gåsdal for uvurderlig hjelp gjennom arbeidet med denne oppgaven. Dine faglige innspill, konstruktive tilbakemeldinger og engasjement er dypt verdsatt.

Biveileder Thomas Lorentzen takkes også for hans imøtekommenhet, metodiske innspill og gode samtaler gjennom året som har gått.

Tusen takk til Marianne Nordli Hansen for tilsendelse av omkodingsfilen til Oslo registerklasseskjemaet. Dette lettet arbeidet betraktelig og gjorde det mulig å gjennomføre de ønskede analysene. Takk til Trond Pedersen for all hjelp i forbindelse med utlevering og koding av oppgavens datasett, til Bo Vignes for litteraturtips og til Lisa Maria Breistein Sølvberg for korrekturlesning.

Til slutt vil jeg takke alle mine medstudenter som har bidratt til å skape et godt sosialt og faglig miljø på Sofie Lindstrøms hus. Det har vært en stor glede å få dele denne tiden sammen med dere.

Markus den Ouden

Bergen, mai 2017.

Dataene som er benyttet i denne oppgaven er hentet fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjenestes (NSD) trygdeforløpsdatabase, FD-Trygd – 20-prosentutvalget. Trygdedatabasen består av et tilfeldig trukket 20-prosents utvalg fra Statistisk sentralbyrås FD-Trygd. NSD har tilrettelagt datauttaket for analyseformål. Ingen av de overnevnte institusjoner er ansvarlig for de analyser eller tolkninger som er gjort her.

Sammendrag

Denne oppgaven undersøker hvorvidt gjeldsveksten i Norge har bidratt til å øke den økonomiske ulikheten mellom mennesker i ulike klasseposisjoner. Temaet ble valgt med bakgrunn i mediedebatten omkring den kraftige gjeldsveksten i norske husholdninger. Bekymringene som ytres er at gjeldsveksten ser ut til å være sterkest for dem som allerede har store lån, og at dette kan gjøre enkelte grupper spesielt utsatt for økonomiske nedgangstider (Norges Bank, 2016, s.4-5, 8-9). Datamaterialet som brukes er hentet fra FD-Trygddatabasen og består av tryggedata innhentet fra NAV, demografiske opplysninger innhentet av Statistisk Sentralbyrå og inntekt- og formuesdata fra skatteregisteret. Dataene utleveres av NSD som et tilfeldig trukket utvalg på 20% av populasjonen. (NSD, 2016). På utleveringstidspunktet var 2013 det siste året hvor opplysningene fra skatteregisteret var tilrettelagt og tilgjengelig. Oppgaven tar derfor utgangspunkt i tiårsperioden fra 2003, til og med dette året.

Gjeldsøkningen kan sees i sammenheng med den sterke prisveksten i boligmarkedet og lave utlånsrenter. Dette har bidratt til å øke presset på boligmarkedet og etterspørselen etter gjeld. De amerikanske sosiologene Neil Fligstein og Adam Goldstein (2015a) finner at gjeldsveksten i USA de siste tiårene primært har vært drevet av mennesker med høy sosio-økonomisk status som låner penger med formål om sosial posisjonering gjennom blant annet boligkjøp. Dette presser boligprisene oppover, og dermed tvinges også de med lavere sosio-økonomisk status til å ta opp større lån. Overklassen og den øvre middelklassens lånefinansierte investeringer bidrar altså til å øke gjeldsnivået i hele befolkningen, men gjeldsbelastningen øker betraktelig mer blant mennesker i lavere klasseposisjoner. Denne oppgaven har undersøkt om gjeldsveksten i Norge kan ha hatt lignende konsekvenser.

Klasse operasjonaliseres ved bruk av Oslo registerklasseskjema. Modellen er utviklet av Marianne Nordli Hansen, Magne Flemmen og Patrick Lie Andersen spesielt for analyser av norske registerdata. Klasseinndelingen tar utgangspunkt i yrke og gjøres basert på Bourdieus kapitalbegreper. Volumet av kulturell og økonomisk kapital danner grunnlag for en vertikal klasseinndeling, mens kapitalkomposisjon brukes for å dele klassene inn i interne kulturelle, profesjonelle og økonomiske fraksjoner (Nordli Hansen mfl., 2009). Det er altså gjeldsutviklingens eventuelle påvirkning på ulikheten mellom disse klassene som har blitt undersøkt.

I første analysekapittel kartlegges utviklingen i gjennomsnittlig gjeld, gjeldsgrad, bruttoformue og nettoformue. Her kommer det frem at gjeldsveksten vært sterk i alle klassene, men at gjeldsgraden, altså gjeld som andel av samlet årlig bruttoinntekt, øker mest i nedre middelklasse. Formuesutviklingen var også sterkest i overklassen og øvre middelklasse. I den neste analysen ble det med bakgrunn i Pierre Bourdieu (2005) og Mary Douglas (1996) sin oppfatning av hvordan klasse konstituerer økonomisk atferd, samt forskningen til Thomas Piketty (2016) på økonomisk ulikhet, undersøkt om personer i overklassen i større grad lånte penger for å anskaffe seg formuesgoder enn andre. Her ble det ikke funnet noen betydelige klasseforskjeller. Deretter ble det sett nærmere på om formuen som eies av mennesker i de ulike klassene i ulik grad anvendes for å generere kapitalinntekter. Heller ikke her kunne det påvises særlige klasseforskjeller. Ved å studere overklassens kapitalinntekter nærmere, ble det derimot åpenbart at endringer i uttaket av kapitalinntekter sammenfaller sterkt med endringer i skattereglene. Dermed virker det som om både formuestallene og inntektstallene fra skatteregisteret kan være sterkt påvirket av skatteplanlegging i den økonomiske overklassen.

I oppgavens siste analysekapittel ble undersøkt om utbredelsen av problematisk gjeld kan se ut til å ha økt særlig i de lavere klassene, og om dette har gjort dem mer utsatte for eventuelle negative endringer i økonomien. I 2017 ble nye reguleringer for boliglån innført, og en person kan ikke lenger få innvilget lån med pant i bolig dersom den samlede gjelden utgjør 500% av samlet årlig bruttoinntekt (Boliglånsforskriften, 2016, §4). Analysene viste at andelen mennesker med det som i dag defineres som en potensielt problematisk høy gjeldsgrad har økt særlig i de økonomiske fraksjonene av øvre og nedre middelklasse.

Gjeldsveksten i Norge ser i seg selv ikke ut til å skapt noen umiddelbare større forskjeller når det kommer til fordelingen av formue og inntekter. Gjeldsgraden øker derimot ganske kraftig i flere av klassefraksjonene. Utviklingen har dermed satt flere mennesker i en mer utsatt posisjon med tanke på en eventuell nedgang i boligmarkedet og økt arbeidsledighet. I den graden gjeld har bidratt til å øke ulikheten mellom mennesker i ulike klasseposisjoner, har dette skjedd ved at den økonomiske overklassen tilsynelatende fortsetter å være økonomisk overlegne, samtidig som mange andre er satt i en mer sårbar økonomisk situasjon enn de var i ved starten av tidsperioden.

Antall sider: 101

Antall ord: 31 649

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1 Problemstillinger	5
1.1.1 Hovedproblemstilling	5
1.1.2 Underproblemstillinger	6
1.2 Oppgavens struktur	8
2. Norsk økonomi fra etterkrigstiden og til i dag	8
2.1 Kredittsosialisme og opprettelse av folketrygden	8
2.2 Oljefunn og dereguleringer	9
2.3 Bankkrise og opprettelse av oljefondet	9
3. Teori	11
3.1 Gjeld og økonomisk ulikhet mellom klasser	12
3.2 Konsentrasjon av inntekt og formue	14
3.3 Klasse og økonomisk atferd	17
3.4 Oppsummering og utgangspunkt for analysene	22
4. Data og metode	23
4.1 Datamaterialet	23
4.2 Operasjonalisering av klasse	24
4.3 Avhengige variabler	28
4.4 Uavhengige variabler	28
4.5 Analysemetoder	31
4.5.1 Kartlegging av gjelds- og formuesutviklingen	31
4.5.2 Multippel regresjonsanalyse av paneldata	31
4.5.3 Regresjonsforutsetninger	34
4.5.4 Endringer i kapitalinntektsdistribusjonen og probematisk gjeldsgrad	36
5. Utviklingen i gjeld, gjeldsgrad, brutto- og nettoformue	37
5.1 Gjeld og gjeldsgrad	37
5.2 Brutto- og nettoformue	40
5.3 Utviklingens implikasjoner for økt ulikhet	44

6. Investering i formuesgoder og generering av kapitalinntekter	47
6.1 Regresjonsanalyse I: gjeldens effekt på nettoformuen.....	50
6.2 Regresjonsanalyse II: bruttoformuens effekt på kapitalinntekter.....	60
6.3 Distribusjon av kapitalinntekter	68
7. Gjeld og økonomisk sårbarhet	78
7.1 Den parallelle utviklingen i yrkesinntekter, kapitalinntekter og gjeld	80
7.2 Utbredelsen av problematisk høy gjeldsgrad	84
8. Avslutning	92
8.1 Sammenfatning og besvarelse av hovedproblemstillingen	92
8.2 Forslag til videre forskning	94
9. Litteraturliste	96

Tabelloversikt

1. Styringsrenten 2003-2013	11
2. Klassefordelingen av utvalget i henhold til ORDC-skjemaet	27
3. Resultat regresjonsanalyse, Y=nettoformue.....	53
4. Resultat regresjonsanalyse, Y=kapitalinntekt (lead).....	62
5. Årlige vekstrater for kapitalinntekt, yrkesinntekt og gjeld.....	81
6. Andel av utvalget med gjeldsgrad $\geq 500\%$	85

Figuroversikt:

1. Det sosiale rom.....	18
2. Konsummønstre og periodisitetsbegrensninger	20
3. Klasseskjema ORDC	25
4. Utvikling gjeld.....	38
5. Utvikling gjeldsgrad	39
6. Utvikling bruttoformue	41
7. Utvikling nettoformue	43
8. Enheter med nettoformue ≥ 0 og gjeld \geq utvalgsgjennomsnittet.....	45
9. Koeffisientplot X=gjeld, overklasse og øvre middelklasse.....	54

10. Koeffisientplot X=gjeld, nedre middelklasse og arbeiderklasse	54
11. Predikert nettoformue for stigende gjeld, overklassen	56
12. Predikert nettoformue for stigende gjeld, øvre middelklasse	57
13. Predikert nettoformue for stigende gjeld, nedre middelklasse	58
14. Predikert nettoformue for stigende gjeld, arbeiderklasse	58
15. Koeffisientplot X=bruttoformue, overklasse og øvre Middelklasse	63
16. Koeffisientplot X=bruttoformue, nedre middelklasse og arbeiderklasse	63
17. Predikert kapitalinntekt for stigende bruttoformue, overklasse	64
18. Predikert kapitalinntekt for stigende bruttoformue, øvre middelklasse	65
19. Predikert kapitalinntekt for stigende bruttoformue, nedre middelklasse	66
20. Predikert kapitalinntekt for stigende bruttoformue, arbeiderklasse	66
21. Topp 1% andel av totale inntekter i Norge	69
22. Distribusjon kapitalinntekter, overklasse	71
23. Distribusjon kapitalinntekter, øvre middelklasse	72
24. Distribusjon kapitalinntekter, nedre middelklasse	73
25. Distribusjon kapitalinntekter, arbeiderklasse	74
26. Endringer i distribusjonen av yrkesinntekter 2003-2013	83
27. Andel av overklassen med gjeldsgrad \geq 500%	86
28. Andel av øvre middelklasse med gjeldsgrad \geq 500%	87
29. Andel av nedre middelklasse med gjeldsgrad \geq 500%	88
30. Andel av arbeiderklassen med gjeldsgrad \geq 500%	89

1. Innledning

Dagens norske samfunn befinner seg i en situasjon hvor synkende oljepriser, svak kronekurs og oppsigelser i hjørnesteinsnæringer skaper usikkerhet omkring hvordan den nasjonale økonomien vil se ut i fremtiden. Som tiltak for å opprettholde den økonomiske aktiviteten i landet har sentralbanken satt styringsrenten ned til rekordlave nivåer. Styringsrenten fungerer som minimumsnivå for bankenes utlånsrenter, og betyr blant annet at kostnadene forbundet med å betjene gjeld i Norge er på et historisk lavt nivå. I takt med synkende renter har også boligprisene økt. Særlig de større byene i landet har de siste årene vært preget av et meget ekspansivt boligmarked. Dette betyr at etablerte boligeiere får økt finansiell soliditet gjennom verdistigningen på boligen sin. Det betyr også at nye boligkjøpere i dag vil være avhengig av større lån enn tidligere for å kunne entre boligmarkedet (Norges Bank, 2016). Altså er vi i en situasjon hvor gjelden generelt ser ut til å øke i befolkningen, men at prisstigningen på boliger skaper verdier for dem som allerede besitter lånene. Satt på spissen kan altså det å låne penger være en måte å skape verdier på dersom de anvendes på en strategisk måte. Det å forvalte sin egen privatøkonomi med formål om å tjene penger krever kunnskap, og ikke minst økonomiske ressurser. Det kan derfor tenkes at i hvilken grad man besitter den nødvendige kompetansen og midlene til å benytte seg av denne muligheten vil sammenfalle med fordelingen av nøkkelgoder som yrke, inntekt og utdanning. Denne oppgaven tar sikte på å belyse disse mekanismene og om gjeldsveksten de siste årene i det norske samfunnet har bidratt til å forsterke ulikheten mellom mennesker i ulike klasseposisjoner.

Situasjonen i boligmarkedet er ikke unik for Norge, og det er mulig å trekke paralleller til andre land. I Dagens Næringsliv 25.03.2017 skriver stipendiat Ella Getz Wold ved Brown University i USA og stipendiat Ragnar Enger Juelsrud ved Handelshøyskolen BI en artikkel hvor de argumenterer for at boligkrisen i USA primært ble utløst av gjeldsopptak i husholdninger med relativt gode inntekter. Tidligere forskning har identifisert husholdninger med lav kredittvurdering som den utløsende årsaken til krisen. Når større deler av inntektene deres måtte brukes for å betjene boliglånene ble de tvunget til å kuttet i forbruket sitt, noe som sendte den amerikanske økonomien inn i en kraftig resesjon. Ny forskning basert på mer detaljerte individdata viser derimot at dette ikke er den fulle sannheten, og at gjeldsveksten i realiteten var størst for personer med gode inntektsutsikter. I artikkelen *Credit Growth and the Financial Crisis: A New Narrative* viser forskerne Albanesi, DeGiorgi og Nosal at den høye gjeldsveksten som utløste finanskrisen primært var drevet av husholdninger

med mer enn én bolig. Artikkelen avsluttes med et spørsmål om forskningens relevans for norske forhold. Basert på tall fra Skatteetaten anslås det at så mye som 20% av alle boliger i Oslo er sekundærboliger. Om gjeldsveksten i middelklassen og omfattende boliginvesteringer var utløsende årsaker til krisen i USA, kan det være grunn til bekymring dersom de samme mekanismene utspiller seg også her til lands (Wold og Juelsrud, 2016).

Temaet i artikkelen til Wold og Juelsrud er også belyst av flere amerikanske forskere. Neil Fligstein og Adam Goldstein har skrevet om fremveksten av en såkalt finanskultur i USA. Mellom 1987 og 2007 økte gjeldsnivået i amerikanske husholdninger med 179%. Den økte tilgangen til finansielle produkter og demokratiseringen av kreditt for privatpersoner har ført til at flere tilsynelatende nå finansierer sin livsstil og sitt konsum med lånte penger. De finner implikasjoner på at den øvre delen av middelklassen og overklassen inntar en mer aggressiv tilnærming til sin egen finansielle situasjon. Holdningsendringen medfører at flere er villige til å sette seg i gjeld for å kunne investere i posisjonelle goder som for eksempel bolig. Ved at de høyere samfunnslagene i USA lånte penger for å befeste sin sosiale posisjon, ble de med lavere status og inntekt tvunget til å ta opp mer gjeld for å klare å opprettholde sin materielle levestandard og livssituasjon (Fligstein og Goldstein, 2015a, s.597-598). Det norske og det amerikanske samfunnet er ikke nødvendigvis direkte sammenlignbart, men måten Fligstein og Goldstein knytter gjeld til økonomisk ulikhet kan være relevant også i Norge.

Lars Gulbrandsen publiserte i 2014 en artikkel om norske husholdningers utvikling i gjeld fra midten av 1990-tallet og frem til høsten 2012. I Norge bor de aller fleste i selveide boliger, og det er dermed ikke overraskende at størsteparten av gjeldsoptaket i befolkningen er knyttet til bolig. Gulbrandsen viser at andelen personer under 60 år med boliggjeld har steget, samtidig som boligprisene har økt kraftig. Den sterke boligprisveksten gjør at nye låntakere blir nødt til å låne større summer enn tidligere for å kunne komme inn på boligmarkedet, samtidig som de allerede etablerte boligeierne i tidsperioden generelt får en økt økonomisk soliditet gjennom verdistigningen på boligen og avkastning ved salg. I tillegg har også omfanget og bruken av ulike typer boligkreditt som rammelån økt i utbredelse.¹ Å investere i bolig har med andre ord vært meget attraktivt de siste årene i Norge. De høye markedsprisene på bolig kombinert med lave utlånsrenter og fleksible låneordninger legger

¹ Rammelån, eller boligkreditt, er en type lån hvor en kredittramme settes opp med utgangspunkt i belåningsgraden og verdien på boligen. Det stilles ingen krav fra banken til hva pengene skal brukes til. Renter betales kun for beløpet som er brukt og ikke for lånerammen i seg selv (DNB, 2017).

også forholdene til rette for ytterligere investeringer. Andelen av befolkningen som eier flere boliger, fritidshus og hytter har på bakgrunn av dette økt, men veksten er i hovedsak lokalisert i toppen av klassesdelingen (Gulbrandsen, 2014, s.40-44). Gulbrandsen skriver at dette kan legge grunnlaget for at større økonomiske forskjeller dannes i samfunnet. Boligmarkedet spiller på denne måten en sentral rolle i hvordan gjeldsopptaket i befolkningen utvikler seg.

Den stigende gjelden i befolkningen har de siste årene skapt stor offentlig debatt. En av de mest fremtredende diskusjonene i media har vært omkring hvorvidt gjeldsveksten har gjort enkelte låntakere spesielt sårbare for økonomiske nedgangstider. 1. januar 2017 trådte regjeringens nye boliglånsforskrift i kraft. Her lovfestes det at bankene ikke lenger kan låne ut penger med sikkerhet i bolig dersom den samlede gjelden til personen vil overstige fem ganger deres samlede årlige bruttoinntekt (Boliglånsforskriften, 2016, §4). I en avisartikkel publisert i Bergens Tidende 3. april 2017 kommenterer professor ved UiB Kjell Erik Lommerud og Sjefsøkonom i DNB Markets Kjersti Haugland den nye boliglånsforskriften og risikoen i forbindelse med en høy gjeldsgrad i befolkningen. Lommerud poengterer at høy gjeldsgrad kan være problematisk dersom lånerentene stiger og boligprisene synker. De som kan bli tvunget til å selge bolig i nedgangstider er i en spesielt utsatt posisjon. Haugland sier at DNBs analyser av boligmarkedet predikerer at boligprisene vil synke mot slutten av inneværende år. Videre sier hun at den høye gjeldsgraden som opparbeides i befolkningen av investeringer i bolig har gått fra å være et "Oslo-fenomen" til å bli et nasjonalt fenomen (Indrebø-Langlo, 2017).

For å i det hele tatt kunne diskutere hvorvidt gjelden bidrar til å øke klasseforskjeller i Norge, må det også tas stilling til om det fortsatt er relevant å snakke om klasse i et moderne samfunn. Terry Nichols Clark og Seymour Martin Lipset konkluderte allerede tidlig på 1990-tallet med at klassebegrepet ikke lenger var fruktbart å anvende fordi dagens samfunn ofte kjennetegnes av mer fragmenterte stratifikasjonsmønstre enn hva det tradisjonelle klassebegrepet gir uttrykk for (Clark og Lipset, 1991 s.407). Dette kan kanskje virke treffende i norsk kontekst, men det samme poenget kan imidlertid også brukes for å argumentere for det motsatte. Ut fra et bourdiansk klasseperspektiv kan stratifikasjon langs flere akser enn kun vertikal og hierarkisk ulikhet ansees som et kjennetegn ved det moderne klassesamfunnet. Forskerne Marianne Nordli Hansen, Magne Flemmen og Patrick Lie Andersen fra Universitet i Oslo har anvendt den bourdianske klasseforståelsen for å utvikle Oslo registerklasseskjema. Modellen er tilpasset norske samfunnsforhold og beregnet for klasseforskning på norske

registerdata. Her tas det utgangspunkt i yrke som klassemarkør, og skjemaet inndeles både vertikalt og horisontalt basert på Bourdieus kapitalbegreper (Nordli Hansen mfl., 2009). Dette skjemaet og en forståelse av klasse som konstituert av økonomiske, sosiale og kulturelle skillelinjer vil være sentralt i oppgaven.

Den franske samfunnsøkonomen Thomas Piketty gav i 2013 ut den mye omtalte boken *Kapitalen i det 21. århundret*. Her anvender han store mengder historiske inntekts- og formuesdata for å kartlegge utviklingen i økonomisk ulikhet i flere av verdens sentrale industrialiserte land. Den klassiske økonomen Simon Kuznets ble i sin tid viden kjent for modellen betegnet som *Kuznets kurve*. Denne var ment å illustrere hvordan den økonomiske ulikheten i begynnelsen av industrialiseringsprosessen i landene ville øke. Med tiden ville derimot arbeiderne begynne å høste godene av overskuddet som den økte produktiviteten skapte, og den økonomiske ulikheten ville dermed også synke. I ettertid ser man at denne prediksjonen ikke har vært særlig treffende og at konsentrasjonen av inntekter og formue er i ferd med å gå tilbake til tidligere historiske nivå (Piketty, 2016, s.36-37). Ifølge Piketty (2016) skyldes dette blant annet at toppinnteksgruppene eier størsteparten av formuen i samfunnene og at kapitalinntektene derfor i hovedsak tilfaller denne eksklusive gruppen. Denne oppgaven skal utforske spørsmålene Pikettys bok reiser omkring fordelingen av formue og inntekter, men knytte de til gjeldsutviklingen i det norske samfunnet.

I tillegg til de mer økonomiske årsakene beskrevet ovenfor, kan det i henhold til de teoretiske perspektivene til Mary Douglas og Pierre Bourdieu også være sosiale grunner til hvordan gjeld kan bidra til å skape økt økonomisk ulikhet mellom klasser. I boken *The World of Goods* (1996) argumenteres det for at klasse kan forstås som nettverk av personer med lignende utgangspunkt for å konsumere. I henhold til Bourdieu (2005) kan det også være slik at personer med mye økonomisk kapital ikke bare er mer bemidlet, men også vil kunne være disponert til å utøve en mer profittorientert økonomisk atferd enn andre. Dersom gjeld øker evnen til konsum i noen klasser fremfor andre, eller dersom penger lånes med formål om å bygge opp formue slik som Fligstein og Goldstein (2015a) beskriver, kan det altså i henhold disse teoretikerne være mulig at ulikhetsforholdet mellom klassene endres.

Til sammen vil de teoretiske perspektivene fra de foregående avsnittene utgjøre noen av de faglige premissene for dette masterprosjektet. De vil anvendes for å undersøke utviklingen i gjeldsopptaket til den norske befolkningen i en tidsperiode hvor det i større grad enn tidligere

både er mulig å låne penger, og rimeligere å betjene gjelden. Dette vil skje gjennom klasseanalyser av de mest fundamentale elementene i privatøkonomien, som gjeld, formue, yrkes- og kapitalinntekter. Basert på funnene fra disse analysene vil det drøftes hvordan gjeldsutviklingen i Norge har artet seg klassevis i tidsperioden, og hvilke konsekvenser dette eventuelt har hatt for den økonomiske ulikheten i det norske samfunnet.

1.1 Problemstillinger

1.1.1 Hovedproblemstilling

Dataene som oppgaven benytter er blant annet hentet fra skatteregisteret. Dette er en stor database som krever omfattende tilrettelegging, og de nyeste tilgjengelige opplysningene på utleveringstidspunktet er derfor fra 2013. Tidsperioden avgrenses av den grunn til årene fra 2003 og frem til dette årstallet. En potensiell utfordring i analyser av disse dataene er at mange vil ha økonomisk interesse av å redusere verdiene som innrapporteres til skatteregisteret så mye som mulig. Dette kan være skatteunndragelse hvor formuesverdier med overlegg skjules for skattemyndighetene, eller skattetilpasning hvor en person organiserer økonomien sin med formål om å redusere skattekostnadene så mye som mulig. I tillegg vil verdifastsettelsen av formuen kunne variere etter hvilke objekter verdiene er bundet i (Nordli Hansen, 2012, s.213-214). Spørsmål omkring hvordan gjeld og økonomisk ulikhet kan henge sammen er fortsatt et lite utforsket tema i samfunnsvitenskapen, og det gjøres til tross for potensielle databegrensninger likevel et forsøk på å avdekke mulige sammenhenger. Hvorvidt utfordringene med hensyn til datamaterialet blir for omfattende vil det måtte tas stilling til etter hvert som problemene eventuelt åpenbarer seg.

Med utgangspunkt i litteraturen nevnt i innledningen vil det overordnede forskningsspørsmålet prosjektet tar for seg være hvorvidt gjeldsutviklingen i Norge har hatt betydning for den økonomisk ulikheten mellom mennesker i ulike klasseposisjoner. Hovedproblemstillingen formuleres slik:

Har endringer i nordmenns gjeld hatt en betydning for hvordan den økonomiske ulikheten mellom mennesker i ulike klasseposisjoner har utviklet seg i tidsperioden 2003-2013?

1.1.2 Underproblemstillinger

Utvikling i gjeld, gjeldsgrad og formue

For å få et overblikk over hvordan økonomien til personene i de ulike klassene har utviklet seg, skal det først kartlegges hvordan gjeldsutviklingen i Norge har artet seg i tidsperioden. Forskning til Fligstein og Goldstein (2015a) avdekker at mennesker med høy sosio-økonomisk status i USA har brukt gjeld for befeste sin sosiale posisjon blant annet gjennom å investere i bolig. Dersom dette også er tilfellet i Norge, vil en mulighet for å fange det opp være å se på formuesutviklingen parallelt med gjeldsutviklingen. Hvis de lånte pengene investeres i objekter som eiendom og verdipapirer vil dette kunne komme til uttrykk i skatteregisteret som en økning i personens formue. Altså må også utviklingen i formue også kartlegges. I tillegg vil det være nyttig å undersøke utviklingen i klassenes gjeldsgrad. Dette er et mye brukt mål på belastningen av gjeld og defineres som andelen gjelden utgjør av samlet årlig bruttoinntekt. Underproblemstillingen P1 formuleres derfor slik:

P1: *Hvordan har utviklingen i gjeld, gjeldsgrad og formue artet seg på aggregert nivå i klassene i tidsperioden 2003-2013?*

Gjeld, formuesoppbygging og generering av kapitalinntekter

Piketty (2016) viser i sin forskning at eierskapet av formue er svært skjevfordelt i vestlige samfunn. Fordelingen kan potensielt bli enda skjevare dersom allerede formuende personer låner penger med formål om å ytterligere bygge opp kapital. Et annet tenkelig utfall er at personene i noen klassefraksjoner i større grad benytter seg av de lave lånekostnadene til å låne penger for å finansiere konsum. Begge deler vil kunne resultere endringer i den økonomiske ulikheten i samfunnet, enten ved at noen opparbeider seg en større andel av den totale formuen i samfunnet, eller ved at noen opparbeider seg stor gjeld uten at pengene er bundet til objekter med en varig verdi. Dersom penger lånes for å investeres i formuesgoder som bolig, aksjer og verdipapirer skal dette komme til syne i skatteregisteret som en økning i personens formue. Underproblemstillingen P2 formuleres derfor med formål om å undersøke om personer i noen av klassefraksjonene i større grad enn andre ser ut til å låne penger for å anskaffe seg formuesgoder, eller om det kan se ut til at pengene går med til andre forhold.

P2: *Ser pengene som lånes ut til å brukes på investeringer i formuesgoder i større grad i noen av klassefraksjonene enn andre?*

I tillegg vil en økende skjevfordeling av formue også kunne føre til større inntektsulikhet ved at formuen gir en form for avkastning som tilfaller kun en eksklusiv gruppe personer. Dersom formuen er bundet i form av aksjer, vil slike inntekter eksempelvis kunne være aksjeutbytte. Om formuen er bundet i eiendom kan slike kapitalinntekter være leieinntekter og profitt ved salg. Kapitalinntekter ved boligsalg vil ikke nødvendigvis være like tydelig i skattetallene fordi man må anta at dette ikke er noe som skjer regelmessig for de fleste. Likevel er poenget at dersom gjeld bidrar til at formuen konsentreres mot toppen av samfunnet, vil dette også kunne bety at inntektsdistribusjonen i samfunnet blir mer skjevfordelt. Dersom dette fenomenet utspiller seg i Norge, vil analysene forhåpentligvis fange det opp til tross for mulige svakheter i dataene. Underproblemstillingen P3 formuleres derfor på følgende måte:

P3: *Er personene i noen av klassefraksjonene mer i stand til å anvende formuen sin for å generere kapitalinntekter enn andre?*

Distribusjonen av kapitalinntekter

Om det skulle være slik at personer i noen av klassefraksjonene i større grad får en avkastning på formuen sin enn andre, blir det neste sentrale spørsmålet hvorvidt dette bidro til å endre den totale fordelingen av kapitalinntekter i tidsperioden. Piketty (2016) antyder at de rikeste prosentene av befolkningen de siste tiårene kan ha tilegnet seg større andeler av de totale inntektene på denne måten. Dette skal undersøkes gjennom underproblemstillingen P4.

P4: *Har distribusjonen av kapitalinntekter endret seg i perioden 2003-2013?*

Problematisk gjeld

En annen måte gjeld kan bidra til å påvirke ulikheten i et samfunn på er dersom veksten er kraftig nok til at flere opparbeider seg problematisk gjeld. I tillegg vil det være interessant å undersøke om utbredelsen av problematisk ser ut til å ha økt spesielt i noen klasser. I forskningen til Fligstein til Goldstein (2015a) antydes det at dette kan være i de lavere klassene. Likevel kan det tenkes at personer i høyere klasseposisjoner også er tilbøyelig til å opparbeide seg problematisk gjeld ved å låne penger med investeringsformål uten at dette nødvendigvis gir avkastning. Underproblemstillingen P5 formuleres derfor slik:

P5: *Har andelen personer med en problematisk høy gjeldsgrad steget i tidsperioden 2003-2013 og ser økningen eventuelt ut til å være større i noen av klassefraksjonene enn andre?*

1.2 Oppgavens struktur

Videre i oppgaven følger en gjennomgang av hvordan rentepolitikken og banksystemet har endret seg de siste tiårene. I kapittel 3 legges det teoretiske rammeverket for oppgaven frem med formål om å utlede en analysestrategi. I kapittel 4 presenteres datamaterialet og analysemetodene som skal benyttes. Kapittel 5 analyserer klassefraksjonenes utvikling i gjeld, gjeldsgrad, bruttoformue og nettoformue i den valgte tidsperioden. I kapittel 6 undersøkes det om medlemmene av noen klassefraksjoner i større grad låner penger for å skaffe seg formuesgoder, samt om formuer anvendes i ulik grad for å generere kapitalinntekter. Kapittel 7 ser nærmere på utbredelsen av problematisk gjeld og forsøker å avdekke om det kan være snakk om et klassemønster hvor de lavere klassene kommer dårligst ut. Avslutningsvis sammenfattes oppgavens funn, og det legges frem forslag til videre forskning.

2. Norsk økonomi fra etterkrigstiden og til i dag

Norge er et av landene med høyest velstandsnivå i hele verden. Vi har et omfattende skattesystem som skal sikre omfordeling av ressurser, og som tilbyr befolkningen et minimumsnivå av økonomisk sikkerhet gjennom trygde- og velferdsordninger (Lie, 2012). For å kunne diskutere konsekvensene gjeldsveksten de siste årene kan ha hatt på ulikheten i landet, må det derfor etableres en grunnleggende forståelse av hvordan sentrale trekk ved det norske samfunnet som boligmarkedet, rentepolitikken og banksystemet har utviklet seg.

2.1 Kredittsosialisme og opprettelse av folketrygden

I tiårene etter andre verdenskrig førte staten en politikk omtalt som kredittsosialisme. Tanken var at rimelig kreditt skulle kanaliseres til investeringer av stor samfunnsøkonomisk nytte. Ødeleggelsene fra krigen førte til stor boligmangel i landet, og boligbygging ble derfor et av statens viktigste satsingsområder. Den statlige Husbanken vokste frem og ble finansiert gjennom salg av obligasjoner til private kredittinstitusjoner som banker og livsforsikringsselskaper. Obligasjonsordningen gjorde at man kunne tilby boliglån med lave renter, og dermed stimulere til bygging av boliger. I andre europeiske land steg rentene i etterkrigsperioden, men i Norge holdt staten fast på lavrentepolitikken. Dette gjorde de private kredittinstitusjonene stadig mer misfornøyde med de lave rentene på obligasjonene de kjøpte fra staten, og lavrentelinjen ble satt under politisk press. Situasjonen ble løst ved å opprette

folketrygden og folketrygdfondet i 1966. Folketrygden bestod av innbetalinger fra befolkningen, arbeidsgivere og staten i form av skatter og trygdeavgifter. Overskuddet fra folketrygden ble forvaltet av Folketrygdfondet og midlene herfra ble igjen plassert inn i obligasjonsmarkedet. I dag forvalter fondet deler av Statens pensjonsfond Norge på vegne av Finansdepartementet (Folketrygdfondet, 2016). Det settes altså ikke lenger inn nye skattepenger i fondet, men dette gjorde det mulig for staten å videreføre lavrentepolitikken frem til starten på 1970-tallet (Lie, 2012, s.108-118).

2.2 Oljefunn og dereguleringer

Begynnelsen på 1970-tallet markerer som kjent begynnelsen på det norske oljeeventyret. Funnet av olje på norsk sokkel gav en ytterligere kraft til velstandsøkningen og skaffet staten nye store inntekter. Den økende velstanden skapte en misnøye med reguleringsordningene som ble etablert i etterkrigstiden. Et godt eksempel kan være boligmarkedet. Omsettingen av selveierboliger ble deregulert og boligprisene ble i større grad overlatt til markedskreftene. En betydelig andel av boligene som ble bygget etter krigen var derimot organisert i borettslag². Den statlige reguleringen av boretten fortsatte i tiden etterpå, noe som skapte stor frustrasjon blant beboerne i borettslagene. Et annet eksempel er reguleringen av åpningstidene til butikker og restauranter. Den styrkede kjøpekraften til befolkningen trengte å få utløp, noe de vedvarende reguleringene forhindret. Velstandsøkningen gjorde at det bygget seg opp en misnøye blant folket med ordninger som ble opplevd som unødvendige og tilhørende en strammere økonomisk fortid. Dette resulterte i en økt oppslutning til den politiske høyresiden, og i 1981 tiltrådte høyreregjeringen ledet av Kåre Willoch. Skiftet åpnet for omfattende liberalisering, og deregulering av boligmarkedet og kredittmarkedet. Utover 1980-tallet opplevde man som en følge av dette stor prisvekst i boligmarkedet. Samtidig ble lavrentepolitikken avskaffet, og etterspørselen etter kreditt eksploderte (Lie, 2012, s.135-140).

2.3 Bankkrise og opprettelse av oljefondet

Ved inngangen til 1990-tallet var det økonomiske klimaet i Norge meget ekspansivt. I tillegg til dereguleringene omtalt i forrige avsnitt, steg oljeprisene kraftig. I 1990 ble Statens Pensjonsfond opprettet. Før det i det hele tatt ble gjort noen innskudd i fondet ble landet

² Borettslag er et samvirkeforetak hvor andelseierne eier bruksretten på boligen fremfor eiendommen i seg selv (Lie, 2012, s.125).

rammet av en omfattende bankkrise. Bankene hadde lidd store tap på utlån og betydelige deler av egenkapitalen deres gikk tapt. Høye renter og stupende boligpriser gjorde også at husholdninger fikk store vanskeligheter med å betjene lånene sine. Krisen ble etterhvert løst ved at staten opprettet Statens banksikringsfond i 1991. For å dekke tapene ble bankene først nødt til å ta av egne avsetninger og bankenes sikringsfond. Deretter kom Statens Banksikringsfond inn med statlig kapital (Torsvik, 1999). Til tross for at krisen stakk dypt, medførte den også endringer som har vært essensiell i den økonomiske politikken for ettertiden. Bankvesenet ble omstrukturert ved at det ble innført særnorske lovgivninger om at private aksjer i bankene kunne nulles ut av staten dersom all egenkapitalen var å anse for tapt. Store deler av risikoen ble derfor flyttet fra staten og skattebetalerne, til aksjonærene selv. Dette etablerte et insentiv blant private aksjonærer til å unngå banker drevet på en utsatt måte. Den økonomiske veksten i etterkant av krisen gjorde at tapene ble begrenset, og det kan argumenteres for at måten krisen ble løst på har gjort landet bedre i stand til å takle økonomisk nedgang (Lie, 2012, s.166-168). Hvorvidt dette bidro til at Norge ble såpass lite berørt av den internasjonale finanskrisen i 2007-2008 er vanskelig å avgjøre. Faktumet er uansett at innbyggerne i landet i stor grad ble skånet for konsekvensene av krisen sammenlignet med andre europeiske land (Lie, 2012, s.177).

Etterhvert som veksten tiltok i etterkant av bankkrisen, ble det første innskuddet i oljefondet gjort i 1996. Oljepenger skulle få en større betydning enn tidligere i norsk økonomi. I løpet av de første 20 årene har fondet vokst og dets verdi ligger i dag på om lag 8000 milliarder NOK (Norges Bank, 2017). I 2001 ble handlingsregelen innført. Regelen sier at underskuddet i statsbudsjettet maksimalt kan være fire prosent av kapitalen i oljefondet (Regjeringen.no, 2016a). Den norske staten har dermed store midler tilgjengelig i reserve og politiske vedtak som forhindrer overforbruk (Lie, 2012, s.178).

Resultatet av den historiske utviklingen er at vi befinner oss i et land som sammenlignet med store deler av verden er preget av høy velstand, lav arbeidsledighet³ og egalitære idealer (Lie, 2012, s.177). Velferdsordninger finansiert gjennom folketrygden og oljefondet garanterer også et visst nivå av økonomisk sikkerhet blant innbyggerne. Det er derfor vanlig å eie egen bolig, og i 2016 bodde hele 82% av den norske befolkningen i en bolig som husholdningen selv eier (SSB, 2016a). I tillegg har styringsrenten i Norge de siste årene vært lav. Dette har

³ Arbeidsledigheten i Norge (4.3%) er riktignok stigende, men fortsatt lav sammenlignet med andre nordiske land som Danmark (6.2%), Finland (8.8%) og Sverige (6.4%) (Eurostat, 2017).

bidratt til å holde kronekursen nede slik at Norge skal kunne fortsette eksport av blant annet olje og fisk i tider hvor næringene har møtt utfordringer. En ytterligere effekt av at det er rimeligere å låne penger kan også være at både utbredelsen og etterspørselen etter gjeld i samfunnet øker. Tabell 1 viser hvordan styringsrenten har utviklet seg i årene 2003 og 2013.

Tabell 1: Styringsrenten 2003-2013

År	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Rente	4,21 %	1,82 %	1,92 %	2,74 %	4,38 %	5,32 %	1,75 %	1,92 %	2,14 %	1,55 %	1,50 %

Kilde: Norges Bank, 2017.

Som vi ser av tabellen har rentene holdt seg lave i tidsperioden og boliggjeld kan altså av den grunn ha økt i omfang og utbredelse. Den norske stat tilbyr derimot en sikkerhet som gjør at risikoen forbundet med slike lån er mindre enn i andre land. I henhold til gjeldsordningsloven har norske statsborgere som har tatt opp lån under normale omstendigheter krav på hjelp fra det offentlige til å inngå en gjeldsordning dersom de er ute av stand til å betjene den. Skyldneren skal nedbetale så mye som mulig av gjelden sin i en periode på normalt fem år, og kreditorene gir ofte avkall på renteinntekter (Gjeldsordningsloven, 2014, § 5-1). Norges økonomiske system er likevel ikke isolert for internasjonale endringer. Siden gjeld er såpass utbredt vil internasjonale hendelser potensielt kunne berøre svært mange av oss. Spørsmål omkring hvordan gjelden fordeler seg klassevis blir derfor spesielt interessante. Dersom den største gjeldsveksten er lokalisert i de øvre klasseposisjonene, kan det tenkes at denne gruppen vil være bedre rustet til å takle økonomisk nedgang enn de lavere klasseposisjonene. Motsatt vil et scenario hvor den største gjeldsveksten er lokalisert i lavere klasser kunne bety at konsekvensene av nedgangstider potensielt kan ramme disse låntakerne hardere enn før. Det å finne ut hvor i klassesdelingen gjeldsveksten har vært størst kan med andre ord fortelle noe om hvor sensitiv norske låntakere vil være for endringer i den nasjonale økonomien.

3. Teori

I dette kapitlet er formålet å etablere et teoretisk rammeverk for oppgaven. Artikler fra Fligstein, Goldstein og Karen Dynan skal legges frem med formål om å vise hvordan gjeld kan anvendes som et middel for å bygge opp formue, samt hvordan utbredelsen av problematisk gjeld kan oppstå gjennom mekanismer på boligmarkedet. Poengene herfra skal

så knyttes til Piketty og hans forskning på konsentrasjonen av kapital og inntekter i vestlige industrialiserte samfunn. I tillegg til teori omkring det rent økonomiske aspektet ved temaet skal Bourdieu og Douglas sine klasseperspektiver brukes for å diskutere om personer i noen klasseposisjoner er mer tilbøyelige for enkelte typer økonomisk atferd enn andre. Avslutningsvis vises det hvordan disse teoriene til sammen kan bidra til å belyse oppgavens problemstilling og hvilke analyser som skal gjennomføres.

3.1 Gjeld og økonomisk ulikhet mellom klasser

I artikkelen *The Emergence of a Finance Culture in American Households* (2015a) diskuterer Fligstein og Goldstein fremveksten av en såkalt finanskultur i amerikanske husholdninger. Siden 1980-tallet har finansielle produkter i form av lån, aksjer og kreditt gjort sitt inntog i den amerikanske privatøkonomien. Boligen er helt sentral i denne prosessen, ikke bare fordi den i seg selv er den største årsaken til at privatpersoner har gjeld, men fordi verdien av den også er utgangspunktet for å kunne anskaffe seg andre typer lån. Mellom 1987 og 2007 økte mediannivået på husholdningers gjeld i USA med 179%. Fligstein og Goldstein argumenterer for at dette er et tegn på fremveksten av et fenomen de betegner som porteføljesamfunnet. Dette innebærer at privatpersoner i større grad enn tidligere ser på økonomien sin som en portefølje av gjeld og aktiva. Forholdet mellom hva man skylder og hva man eier kan brukes strategisk for å planlegge og gjennomføre investeringer, samt til å håndtere fremtidige utgifter. Denne tilnærming til husholdningsøkonomien skiller seg fra tidligere idealer om gjeldsfrihet, og åpner for et nytt type spill hvor evnen til å balansere forholdet mellom inntekt, gjeld og investeringer er avgjørende for å lykkes (Fligstein og Goldstein, 2015a, s.576).

I det empiriske materialet til artikkelen ser man flere indikasjoner på hvordan klasseposisjon kan relateres til gjeldsinngåelse. Konkurransen om posisjonelle goder som verdifulle boliger i attraktive områder gjør at den øvre delen av middelklassen og overklassen inntar en mer aggressiv holdning til sin egen finansielle situasjon. Dette fører til at mange boliger overbys og at boligprisene dermed presses oppover. I tillegg ser det ut til at personer i øvre middelklasse og overklassen er mer tilbøyelige til å akseptere risiko ved at de låner penger med pant i egen bolig for å frigjøre midler til ytterligere investeringer. For å kompensere for veksten som den økte bruken av lånte penger har skapt i høyere samfunnslag, blir de nedre delene av middelklassen og personer i arbeiderklassen dermed tvunget til å låne mer penger

for å kunne opprettholde levestandarden sin, og for å kunne henge med på prisstigningen dette skaper på boligmarkedet (Fligstein og Goldstein, 2015a, s.597-598).

Idealet om å eie egen bolig står sterkt både i Norge og i USA. Undersøkelser gjennomført av Pew Research Center viser at den amerikanske middelklassen anser boligen sin som sin viktigste eiendel og som forankringen for sin livsstil. Grunnen til dette er først og fremst at boligen utgjør størsteparten av formuen vår og at den dermed også fungerer som utgangspunkt for tilgangen til andre økonomiske tjenester. I tillegg er boligens beliggenhet viktig med tanke på status, nærhet til skoler og fritidsaktiviteter. Den er derfor det ultimate posisjonelle godet det er mulig å eie. Når ulikheten øker i et samfunn, vil prisen på slike goder også stige. Dette tvinger personer i lavere innteksgrupper til å kjøpe boliger av mindre reell verdi, men til høyere markedspriser. Analyser av boligmarkedet i USA i tidsperioden 1995-2007 viser at de stigende boligprisene reduserte sannsynligheten for at personer i lavere innteksgrupper eier egen bolig. Personene i lavinnteksgruppene som kjøpte bolig har også den høyeste gjelden i forhold til inntektene sine. Gjeldsnivået steg altså i alle innteksgrupper, men rammer personer i de laveste klasseposisjonene hardest (Fligstein mfl., 2015b, s.5-29).

Karen Dynan belyser noe av den samme tematikken i sin artikkel *Changing Household Financial Opportunities and Economic Security* (2009). Stigende boligpriser betyr at dem som allerede er inne på boligmarkedet vil få økt kapital i form av verdistigningen på boligen, og dermed også muligheten til å ta opp større lån. Når rentene er lave betyr dette at det er mulig å låne mer penger til lavere kostnader. En renteøkning vil ikke nødvendigvis være særlig problematisk for de som har betjent lånene sine i lengre tid, men kan potensielt bli problematisk for de med nyvunnen tilgang til boligmarkedet. Når finanskrisen i USA nådde sitt høydepunkt, stupte boligprisene. De mest gjeldsbelastede boligeierne satt dermed igjen med store lån som de var ute av stand til å betjene (Dynan, 2009, s.55-67). Et boligkrakk av dette omfanget kan virke som et ekstremt eksempel, men det illustrerer likefullt hvordan rentemekanismene og endringer i boligpriser kan bidra til å sette personer med gjeld i en utsatt økonomisk situasjon. I tidsperioden som skal studeres i denne oppgaven har styringsrenten i Norge holdt seg lav. Dette betyr at renteinntektene som genereres av det å ha kapital stående i banken også har blitt lavere. Når boligmarkedet har vært preget av sterk vekst, vil det å investere i eiendom med andre ord ha vært lukrativt. Derfor er det heller ikke utenkelig at mange kan ha lånt penger mot verdistigningen i boligen og at det kan oppstå en

situasjon hvor relativt små renteendringer kan få betydelige konsekvenser for låntakerne med stor gjeld.

Ved at de øvre samfunnslagene utvider sine økonomiske krefter ved bruk av gjeld, ser altså de økonomiske skillelinjene til å ha blitt forsterket i USA. Personer med relativt høye inntekter virker å være mest villig til å ta på seg risikoen forbundet med gjeld, samtidig som de bruker pengene til å bygge seg opp økonomisk. I tillegg øker også utbredelsen av gjeld i hele samfunnet ved at prisene på boliger stiger. Inntektsforskjellene mellom de sterkeste og svakere gruppene i samfunnet gir dem ulikt utgangspunkt for å betjene lånene, og dermed kan også risikoen for gjeldsproblemer bli spesielt stor i de lavere klassene. Dette kan være en måte gjeld bidrar til å endre fordelingen av rikdom mellom mennesker i høyere og lavere klasseposisjoner. Gjeld kan dermed relateres til en brede fordelingsproblematikk, noe Piketty og hans forskning kan gi et dypere innblikk i.

3.2 Konsentrasjon av inntekt og formue

Fordelingen av rikdom er et tema som de siste årene har fått økt oppmerksomhet både i media og i samfunnsvitenskapen. I 2013 kom Pikettys meget innflytelsesrike bok *Kapitalen i det 21. Århundret* ut. Et av utgangspunktene for forskningen var som nevnt i innledningen Simon Kuznets og han famøse kurve. Teorien ble utformet basert på økonomiske studier av den første halvdel av 1900-tallet. Kuznets mente at den økonomiske ulikheten i landene ville øke frem til industrialiseringsprosessen kulminerte. Derfra ville ulikheten jevnes ut etter hvert som arbeiderne fikk ta del i overskuddet den økte produktiviteten skapte. Ulikhetskurven har dermed form som en omvendt U. Pikettys forskning baserer seg på data for hele denne tidsperioden og frem til 2010. Analysene avdekket at kurven for den faktiske utviklingen i fordelingen av kapital og inntekter heller ser stikk motsatt ut, og at konsentrasjonen av rikdom er på veg til å bevege seg tilbake til tidligere historiske nivå (Piketty, 2016, s.36-37).

Boken tar hovedsakelig for seg europeiske land, men inkluderer også USA, Japan, Australia og New Zealand. En trend som går igjen er at andelen av de totale inntektene og formuen som tilfalt de rikeste ti prosentene av befolkningen synker gjennom store deler av 1900-tallet. Altså kunne det se ut som om disse landene utviklet seg i retning av en mer lik fordeling av

samfunnets totale økonomiske ressurser. Piketty ser så på utviklingen i andelen av kapitalen⁴ og inntektene som tilfaller den rikeste prosenten av befolkningen. Han finner at det som kunne se ut som en nedgang i de rikeste ti prosentene av befolkningens andel av totale inntekter og formue, faktisk forårsakes av nedgang i andelen til den rikeste prosenten alene. I tillegg sammenfaller nedgangen med historiske hendelser som den store depresjonen på 1930-tallet og verdenskrigene. Disse hendelsene destruerte store formuer, og reduserte verdien på den gjenværende kapitalen kraftig. Ifølge Piketty er det som i utgangspunktet kunne se ut som en trend hvor samfunnene endret seg i retning av lavere økonomiske ulikhet, i realiteten altså kun konsekvensene av enkelthendelser som reduserte mengden kapital og kapitalinntekter som tilfalt den rikeste prosenten av befolkningen (Roine, 2014, s.14-19).

Nedgangen i de rikeste ti prosentens andel av de totale inntektene og kapitalen i landene fortsatte frem til 1980-tallet hvor konsentrasjonen av rikdom både i Europa og i USA nådde et historisk bunnpunkt. Samtidig gjøres det store teknologiske fremskritt som effektiviserer næringslivet, og høyere utdanning demokratiseres stort sett i hele vesten. Mange var derfor på daværende tidspunkt svært optimistiske og så for seg de etterfølgende tiårene som preget av historisk lave økonomiske forskjeller. Slik har det imidlertid ikke gått. USA er ekstremtilfellet i studien og har i løpet av de siste 40 årene beveget seg tilbake til et nivå av økonomisk ulikhet slik den var på starten av 1900-tallet. I Europa er veksten i den rikeste prosentens andeler av inntekten og formuen helt klart mindre enn i USA, men vi ser også her at veksten har tiltatt kraftig. Norden er i europeisk sammenheng heller ikke noe særtilfelle. Riktignok starter veksten i andelen til de rikeste ti prosentene på et lavere nivå, men utviklingen følger stort sett de samme banene som i landene på resten av kontinentet (Roine, 2014, s. 23-26).

Et av bokens sentrale funn er at inntektsveksten i toppinnteksgruppene i de kontinentaleuropeiske landene hovedsakelig ser ut til å være drevet av en økning i arbeidsinntekter⁵. Pikettys forskning viser derimot også at ulikheten i arbeidsinntekter har vært mindre i Norden (Piketty, 2016, s.390-391). Som poengtert i forrige avsnitt har den totale inntektsulikheten i Norden derimot fulgt samme baner som i resten av de europeiske landene, noe som antyder at inntektsveksten i toppinnteksgruppene her i større grad er drevet av en økning i kapitalinntekter. Roines forskning på Sverige støtter dette og han finner

⁴ Kapital defineres av Piketty som alle verdier som kan eies og omsettes fritt på et marked. I de aller fleste tilfeller vil dette være synonymt med formue (Piketty, 2016, s.75).

⁵ Arbeidsinntekter defineres som alle former for økonomisk godtgjørelse for arbeid (Piketty, 2016, s.73).

implikasjoner på at kapitalinntekter jevnt over har blitt en viktigere del av de nordiske toppinntektsgruppens inntektsgrunnlag de siste årene (Roine, 2014, s.28).

En annen sentral side ved utviklingen i fordelingen av kapital og inntekter siden 1980-tallet og frem til nyere tid har vært fremveksten av det Piketty betegner som den formuende middelklassen. Med dette menes gruppen med mennesker som befinner seg omtrent på midten av inntektsfordelingen, men som eier betydelig mer enn den resterende fem laveste inntektsdesilene. Fremveksten av denne middelklassegruppen ser for Piketty også ut til å sammenfalle med nedgangen i inntektsandelen til den øverste prosenten av inntektsfordelingen (Piketty, 2016, s.412-423). I Norge vil dette kunne henge sammen med dereguleringene av boligmarkedet under Willoch-regjeringen på 1980-tallet omtalt i forrige kapittel. Ved å oppheve reguleringene av boretten, økte markedsverdien på boliger i borettslag ganske betydelig og gav eierne økt egenkapital. Formueskonsentrasjonen har med andre ord generelt sett blitt mindre enn den har vært historisk, og siden 1980-tallet har også en større del av befolkningen kunnet bygge seg opp formuer. I tiden etter, og frem mot 2010, har veksten i toppinntektsgruppene derimot igjen tatt seg opp både i Europa og Norden.

En betingelse for økt ulikhet gjennom kapitalakkumulasjon viser Piketty med den nå berømte formelen $r > g$. Her står r for den prosentvise avkastningsraten på kapital og g for veksttakten i økonomien, eller den prosentvise endringen i produksjonen og inntektene i et samfunn. Som eksempel bruker han en avkastningsrate r på 5% og en veksttakt g på 1%. Avkastningen kan eksempelvis være renteinntekter, profitt ved omsetning av eiendom og aksjeutbytte. I dette tilfellet vil det være tilstrekkelig for kapitaleieren å spare en femtedel av kapitalavkastningen for at formuen skal vokse like raskt som økonomien generelt (Piketty, 2016, s. 428-429). Om en større andel av kapitalavkastningen enn dette spares eller reinvesteres over tid, vil formuen vokse desto raskere. Dette er et eksempel på akkumulativ vekst i praksis.

Piketty argumenter for at avkastningsraten på kapital historisk sett alltid har vært høyere enn veksttakten i økonomien, men at den generelt sterke inntektsveksten og den store teknologidrevne økningen i produksjon har gjort at differansen mellom r og g har vært mindre i andre halvdel av det 20. århundret. Veksten blir imidlertid av både demografiske og teknologiske årsaker imidlertid vanskelig å opprettholde i fremtiden. Virkemiddelet Piketty ser for seg skal regulere den økende ulikheten er skatt. Akkumulasjonen av formue er en langsommelig prosess og kan tøyles dersom den beskattes. Skattene endrer i seg selv ikke

hvem som besitter den største andelen av formuen i samfunnet, men spiller inn på forholdet $r > g$ ved at kapitaleierne er avhengig av å spare større deler av kapitalavkastningen for at formuen skal vokse. Dermed kan dette utjevne noe av forskjellene mellom kapitaleierne og arbeiderne. Basert på funnene sine argumenterer Piketty for at den økonomisk ulikheten vil øke i fremtiden dersom dagens økonomiske politikk videreføres (Piketty, 2016, s. 449-459).

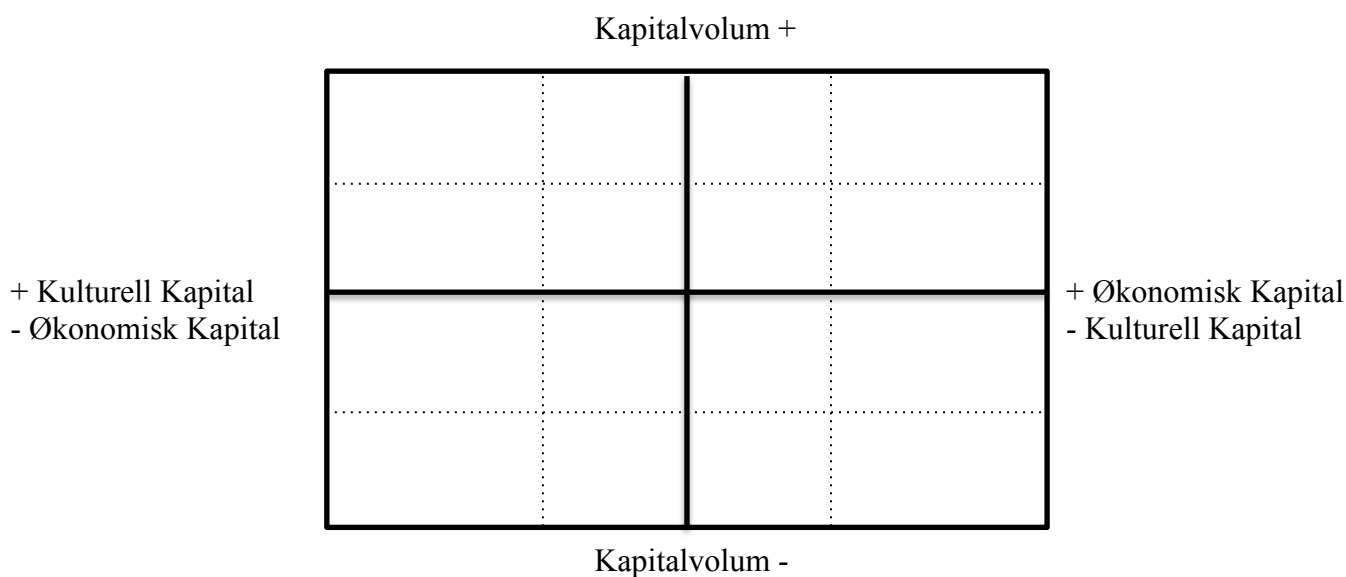
Lærdommen fra studiene til Piketty (2016) blir dermed at økonomisk ulikhet er et fenomen som styres av hvordan konsentrasjonen av formue og fordelingen av inntekter utvikler seg over tid. Boken vier derimot lite oppmerksomhet til gjeld og kreditt. Formue og gjeld må ansees som nært knyttet til hverandre, både fordi de aller fleste er helt avhengige av å låne penger for å kunne ha en mulighet til å bygge opp sin personlige formue, men også fordi det kan være et middel som allerede velstående personer kan benytte for å skaffe seg enda mer kapital. Når konsentrasjonen av formue øker, er det altså ikke bare differansen i verdien av formuen til personer i ulike klasseposisjoner som blir større, men også tilgangen de har på lån og kreditt. Det kan altså tenkes at noen skaffer seg ytterligere kapital ved å låne penger med sikkerhet i verdiene man allerede besitter. Dersom kapitalen de erverver seg med de lånte pengene i tillegg gir avkastning, kan prosessen gjentas og i prinsippet være evigvarende. Funnene som Fligstein og Goldstein (2015a) gjorde i USA hvor mennesker i lavere klasseposisjoner låner penger hovedsakelig på grunn av nødvendighet, mens bemidlede mennesker låner penger med formål om å skaffe seg formuesgoder, kan være et eksempel på nettopp dette. Gjeld kan på denne måten bidra til å forsterke ulikheten som Piketty omtaler.

3.3 Klasse og økonomisk atferd

I tillegg til de mer økonomiske aspektene ved tematikken, kan man også spørre seg om det er sosiale forhold som virker inn på hvordan noen velger å anvende pengene de låner. Fligstein og Goldstein (2015a, s.590-591) er innom dette når de diskuterer tilbøyelighet til å ta på seg finansiell risiko, og hvordan personer i høyere klasser virker å være mer profitorienterte. Bourdieus teorier kan bidra til å belyse denne siden av problemstillingen. For å diskutere tematikken nærmere vil først noen av de mest grunnleggende trekkene i hans rammeverk legges frem. Målet her er ikke å gi noen fullstendig redegjørelse for hans klasseforståelse, men heller å diskutere aspektene ved hans teorier som er direkte relevant for analysene.

Bourdieu's kapitalbegrep deles hovedsakelig inn i de tre formene kulturell, økonomisk og sosial kapital. Økonomisk kapital defineres som økonomiske ressurser. Eksempler kan være en persons inntekt og formue. Kulturell kapital er en form for kulturell kompetanse og et godt eksempel kan være utdanning. Sosial kapital er ressursene som ligger i en persons nettverk og gruppetilhørighet. Eksempelvis vil medlemmene i en familie kunne benytte seg av hverandres ressurser. De deler dermed en slags kollektiv kapital som kan mobiliseres gjennom relasjonen de har til hverandre (Bourdieu, 1986, s.16-20). Basert på volumet og sammensetningen en person har av kapitalformene oppnår man en klasseposisjon i det som betegnes som det sosiale rommet. Kapitalvolumet, altså hvor mye av de ulike kapitalformene man besitter, danner grunnlag for den vertikale inndelingen av rommet. I tillegg vil kapitalkomposisjonen, eller sammensetningen av den kulturelle og økonomiske kapitalen man besitter, danne grunnlag for en horisontal inndeling. Bourdieu beskriver forholdet mellom kapitalformene som relasjonelt og motsatt symmetrisk. De med et høyt volum av økonomisk kapital vil dermed ha en kapitalkomposisjon hvor kulturell kapital relasjonelt sett utgjør en mindre del av deres kapitalkomposisjon. Hver klasse forholder seg altså både vertikalt og hierarkisk til hverandre, men vil i tillegg også være internt inndelt i horisontale fraksjoner (Bourdieu, 1984 [2004], s.120). Samfunnet kan dermed ansees som et sosialt rom, noe figur 1 illustrerer. Den vertikale aksene indikerer kapitalvolum og den horisontale aksene indikerer kapitalkomposisjon. De stiplede linjene viser hvordan rommet er inndelt i ulike fraksjoner.

Figur 1: Det sosiale rom

Kilde: Bourdieu, 1984 [2004], s.128-129.

I operasjonaliseringen av klasse senere i oppgavens analysedel vil disse kapitalbegrepene være sentrale. Hvordan dette gjøres i praksis vil gjennomgås i metodekapittelet, men kapitalbegrepene og det sosiale rommet slik det beskrives ovenfor er altså utgangspunktet.

I sitt mest kjente verk *Distinksjonen* (1984 [2004]) kobler Bourdieu klasse til atferd og preferanser. Posisjonen vår i det sosiale rommet vil forme måten vi opplever den sosiale virkeligheten og hvordan vi handler innenfor den. Argumentet for dette beror på konseptet habitus. Habitus er i seg selv en mental struktur som springer ut fra vår klasseposisjon. Den fungerer som et handlingsskjema og gjør oss i ulik grad disponerte til å gjennomføre ulike typer handlinger (Bourdieu, 1984 [2004], s.169-175). I utgangspunktet vil derfor personer med ulik klassebakgrunn også utvikle ulike preferanser, og føre forskjellige livsstiler ved at klasseposisjonen underbevisst former virkelighetsoppfattelsen og atferden deres. Et eksempel på hvordan dette utspiller seg i praksis finnes i Hjellbrekke, Jarness og Korsnes sin artikkel *Cultural Distinctions in an "egalitarian" Society*. Basert på data fra undersøkelsen *International Social Survey Program* finner de at de fleste nordmenn oppfatter det norske samfunnet som et samfunn hvor "de fleste befinner seg på midten". Likevel kommer tydelige klasseforskjeller til syne i spørsmål omkring livsstil og hvilke kulturelle preferanser respondentene har (Hjellbrekke mfl., 2015, s.187-189). Til tross for at de fleste anser seg selv for å være relativt lik andre mennesker, vil denne oppfatningen være styrt av klasseposisjonen de selv og personene de omgir seg med befinner seg i. Handlingene våre kan dermed oppleves som normale, men i realiteten være vidt forskjellige fra hverandre.

I boken *The Social Structures of the Economy* (2005) argumenterer Bourdieu for at vår klasseposisjon også vil spille inn på hva vi opplever som rasjonelle økonomiske handlinger. Mennesker i lavere klasseposisjoner har lavere inntekter, og vil derfor i en helt annen grad være nødt til å forholde seg til økonomiske begrensninger. I tillegg til det åpenbare spørsmålet om hvorvidt man har råd til noe eller ikke, mener Bourdieu at behovene og ønskene våre reguleres etter de økonomiske forholdene som klasseposisjonen vår medfører. Hva vi anser som meningsfulle måter å bruke pengene våre på, samt hva vi ønsker oss og aspirerer etter, vil med andre ord i seg selv være betinget av de økonomiske restriksjonene vi er underlagt (Bourdieu, 2005, s.209-215). Hvorvidt man velger å låne penger, og ikke minst hvordan man velger å bruke de, vil altså ikke kun være et resultat av en overveielse om hvorvidt det kan være lønnsomt eller ikke. En slik form for økonomisk handling som Fligstein og Goldstein (2015a) omtaler hvor penger lånes med investeringsformål avhenger både av at personen har

en del økonomisk kapital tilgjengelig, og at personen har den nødvendige kunnskapen og forutsetningene for å benytte seg av muligheten. Personer med mye økonomisk kapital er altså ikke bare mer bemidlet, men de vil kunne ha en annen måte å forholde seg til pengene sine og forbruket sitt på enn personer i de lavere klassefraksjonene. Mennesker i høyere klasseposisjoner og med relativt høyt volum av økonomisk kapital er altså ikke bare mer bemidlede, men muligens også mer disponert for å ta de riktige økonomiske avgjørelsene.

En forlengelse av disse tankene kan finnes i Mary Douglas sine teorier. I boken *The World of Goods* (1996) argumenterer Douglas og Isherwood for at økonomisk atferd kommer til syne gjennom konsum. Samtidig er klasse konstituerende for vår økonomiske atferd fordi forutsetningene for konsum i seg selv er betinget av klassemarkører som inntekt og status. Klasse kan derfor forstås som ulike konsumentnettverk bestående av personer med lignende evne til å konsumere. Forutsetningene for konsum betegnes av Douglas som periodisitetsbegrensninger og defineres som autonomi og fleksibilitet i bruk av tid og penger. De høyere klassene vil i liten grad være bundet av økonomiske restriksjoner, noe som igjen betyr at de har mulighet til å opprettholde et konsummønster av høy sosial anseelse. Graden av periodisitetsbegrensninger henger dermed naturlig sammen med klasse fordi tid og økonomiske ressurser alltid vil være skjevfordelt i et samfunn (Douglas og Isherwood, 1996, s.86-88). Konsumentklassene og periodisitetsbegrensningene illustreres i figur 2.

Figur 2: Konsumentklasser og periodisitetsbegrensninger

Konsumentklasser	Periodisitet
<i>Småskalakonsumenter</i>	<i>Svært begrenset – Minimal frihet i bruk av penger og tid</i>
<i>Middelskalakonsumenter</i>	<i>Færre begrensninger</i>
<i>Storskalakonsumenter</i>	<i>Frihet fra periodisitetsbegrensninger – Stor fleksibilitet i bruk av tid og penger</i>

Kilde: Douglas, 1996, s.111

En klassisk sosiologisk antagelse har vært at konsum først og fremst er drevet av konkurranse mellom statusgrupper og at det brukes som en eksklusjonsmekanisme mellom klasser. I boken *Den uproduktive klasse* (1899 [2014]) skriver Thorstein Veblen om den uproduktive klassens

prangende forbruk. Veblen trekker frem forbruket av luksusvarer og viser til hvordan de blir konsumert av overklassen for å skaffe seg anseelse og status overfor andre (Veblen, 1899 [2014], s.121-123). Douglas støtter denne ideen, men tilfører den også en ny dimensjon. I tillegg til det kompetitive aspektet som Veblen fremhever, er også nettverk avgjørende for både ønsket og behovet for varene man konsumerer. Som eksempel bruker Douglas lanseringen av telefonen i Storbritannia. Det tok lang tid før den ble allemannseie, men utbredelsen økte raskt og tidlig i de høyere samfunnslagene. Siden ingen i de lavere klassene hadde telefoner, hadde de heller ikke noen i andre enden å prate med. Motsatt ble behovet for telefoner raskt utbredt blant personer fra høyere samfunnslag, nettopp fordi flere i deres omgangskrets hadde anskaffet seg telefoner (Douglas og Isherwood, 1996, s.84-89).

Telefoneksempelet illustrerer hvordan både oppfattelsen man har av, og behovet man har for ulike typer varer kan variere mellom etter klasse. Når det er snakk om mer kostbare objekter enn telefonen blir mekanismene desto tydeligere. Som tidligere nevnt vil en stor og herskabelig bolig og en dyr bil vil kunne være en effektiv måte å markere statusen sin på. For en person i de lavere konsumentklassene vil dette derimot kunne fremstå som en unødvendig luksus fordi det for dem ikke vil ha noen reell bruksverdi. For en person i overklassen oppstår behovet for den dyre boligen og bilen nettopp fordi andre medlemmer av overklassen også har det. Dermed får de en symbolverdi som strekker seg utover bruksverdien varene har som bopel og transportmiddel. De markerer overklassetilhørighet og integrerer eieren i nettverk bestående av andre storskalakonsumenter. Å være arbeiderklasse betyr derfor at man er begrenset til et konsum som plasserer personen i et nettverk av andre konsumenter som også er arbeiderklasse. Motsatt vil det å tilhøre overklassen kunne forstås som å være integrert i et nettverk av andre personer som også tilhører overklassen. Periodisitetsbegrensningene, altså alle økonomiske og kulturelle faktorer som forhindrer autonomi og fleksibilitet i konsum, kan ansees som klasseskiller (Douglas og Isherwood, 1996).

I lys av Bourdieu (2005) og Douglas (1996) sine teorier kan det argumenteres for at økonomiske klasseforskjeller vedlikeholdes, og potensielt også blir større ved at personer i høyere klasseposisjoner er mer disponert til å forvalte økonomien sin på en måte som kan generere ytterligere verdier. I tillegg kan det også være slik at personer i forskjellige klasser velger ulike konsummønstre fordi dette fremstår som rasjonelt innad i konsumentnettverket de er en del av. Personer som assosierer seg med overklassen, men som mangler økonomisk kapital for å kunne føre et konsum som står i stil med dette, vil dermed kanskje være mer

tilbøyelige til å låne penger for å kompensere for manglende forbruksevne. Videre kan det også tenkes at det å låne penger for å investere i kapitalobjekter vil kunne være mer utbredt blant de med mye økonomisk kapital fordi dette er en måte de kan befeste sin klasseposisjon på. Oppsummert er det derfor grunn til å tro at det kan være sosiale forhold forbundet med klasse som kan spille inn på oppgavens problemstillinger.

3.4 Oppsummering og utgangspunkt for analysene

Ut fra de teoretiske perspektivene som har blitt gjennomgått kan det utledes en strategi for hvordan de ulike underproblemstillingene skal angripes og hvilke analyser som skal gjennomføres. Funnene Fligstein og Goldstein (2015a, s.597-598) gjorde i USA viste at lånefinansierte investeringer i overklassen og den øvre middelklassen på mange måter drev gjeldsveksten i det amerikanske samfunnet i perioden frem til finanskrisen i 2007. Det vil derfor først og fremst være nyttig å kartlegge klassenes gjennomsnittlige utvikling i gjeld, gjeldsgrad og formue. På den måten vil man få et inntrykk av hvordan den økonomiske situasjonen i klassene har utviklet seg i tidsperioden, og om det kan være tegn til at gjeldsveksten i Norge også har vært størst blant personer i de høyere klassene.

Pikettys forskning viser at den totale økonomiske ulikheten i samfunnet i stor grad styres av endringer i distribusjonen av kapital og kapitalinntekter. I en tid hvor konsentrasjonen av rikdom ser ut til å øke i toppinnteksgruppene kan det tenkes at det å låne penger vil være et ytterligere middel de rikeste kan ta i bruk for å bygge opp kapital. Ifølge Bourdieu (2005) og Douglas (1996) sine teorier har personer i overklassen ikke bare større økonomiske ressurser til rådighet, de kan også i større grad være disponert for en slik type økonomisk atferd som Fligstein og Goldstein (2015a) beskriver. I lys av disse tre teoriene blir dermed spørsmålet om personene i de høyere klassene i større grad enn andre låner penger med formål om å investere i formuesgoder og for å opparbeide seg høyere kapitalinntekter. Dette forskningsspørsmålet vil være utgangspunktet for to forskjellige panelanalyser hvor klasseforskjeller i omdannelsen av gjeld til formue og formue til kapitalinntekter skal undersøkes på individnivå. Videre skal det undersøkes om eventuelle effektforskjeller mellom klassene har gitt utslag på kapitalinntektsdistribusjonen i utvalget.

I henhold til forskningen til Fligstein og Goldstein (2015a) kan det også være slik at gjeldsgraden øker betydelig mer i de lavere klassene når gjeldsveksten i samfunnet drives av

økt låneopptak blant personer i høyere klasseposisjoner. Til slutt i oppgaven skal det derfor undersøkes nærmere hvordan andelen av personer med problematisk høy gjeld har utviklet seg, og om det kan være tegn til at dette i større grad har rammet personer i de lavere klasseposisjonene enn andre.

4. Data og metode

4.1 Datamaterialet

I de ulike analysene av gjeld, inntekt og formue vil registerdata fra FD-Trygddatabasen benyttes. Dette er en forløpsdatabase som dekker hele den norske befolkningen fra og med 1992. Databasen består av trygdedata innhentet fra NAV, demografiske opplysninger og utdanningsopplysninger innhentet av Statistisk Sentralbyrå og inntekts- og formuesdata innhentet fra skatteregisteret. Dataene ble utlevert av NSD som et tilfeldig trukket utvalg på 20% av populasjonen og består av personer som har vært bosatt i Norge f.o.m. 01.01.1992. Deretter oppdateres dataene årlig med fødsler og innvandring slik at utvalget hele tiden utgjør 20% av befolkningen (NSD, 2016).

Forskningen på registerdata har vært mye debattert fordi det av praktiske årsaker og med hensyn til anonymitet ikke er mulig å innhente informert samtykke fra enhetene i utvalget. Det reises derfor spørsmål om hvorvidt respondentene har krav til å vite at de blir forsket på. Denne utfordringen blir møtt med en rekke sikkerhetstiltak. Antallet variabler som utleveres begrenses etter nødvendighet og hvilke analyser de skal anvendes i må fremlegges spesifikt av forskeren. I tillegg verdiaggregeres potensielt personidentifiserende opplysninger slik at anonymiteten til enhetene ivaretas (NSD, 2016).

Analysene i oppgaven vil først og fremst anvende variablene hentet fra skatteregisteret. Den siste tiden har det vært stor mediedekning omkring nordmenn som skjuler store verdier i utlandet i såkalte skatteparadis. Til tross for at dette sannsynligvis ikke er et særlig utbredt fenomen, er det i de fleste tilfeller ofte snakk om enorme verdier. Gabriel Zucman, professor ved London School of Economics, anslo i sin forskning fra 2014 at formuer for en verdi av 2600 milliarder dollar var plassert i utlandet av europeiske selskaper. Dette tilsvarer 10% av den totale finansielle formuen på kontinentet og verdiene er store nok til å gi relativt sterke utslag på ulikhetsmål som GINI-koeffisienten (Zucman, 2014, s.140).

I tillegg til muligheten for at noen skjuler formuer i utlandet, må man også ta høyde for at det finnes måter å manøvrere seg rundt skattelovgivningen innad i landet personene bor i. Det å forholde seg til pengene sine med hovedformålet om å redusere skattekostnadene mest mulig, betegnes som skatteplanlegging (Gribnau, 2015, s. 226-227). Eksempel på slik praksis kan være å kalkulere hvor mye gjeld som er gunstig å ha, vurdere hvilke objekter man skal binde formuen sin i, og eventuelt hvordan og hvorvidt man skal hente ut utbytte og inntekter fra selskaper man har eierandeler i. Tallene fra Zucmans forskning og muligheten for å bedrive skatteplanlegging viser at skatteregistrene i alle land sannsynligvis inneholder en del mørketall når det kommer til formuene og inntektene til de aller rikeste personene.

4.2 Operasjonalisering av klasse

Det finnes flere ulike måter å operasjonalisere klasse på i kvantitative studier. I 2009 utviklet et norsk team ved Universitetet i Oslo, ledet av Marianne Nordli Hansen, Oslo registerklasseskjemaet (ORDC). I Norge har man i lengre tid hatt omfattende offentlige registre som inneholder data på befolkningen gjennom trygde- og skattesystemet. Nordli Hansen, Flemmen og Lie Andersen har tatt utgangspunkt i denne informasjonen for å utvikle et klasseskjema spesielt for norske samfunnsforhold. Skjemaet tar utgangspunkt i Bourdieus perspektiver og skiller mellom klasser basert på volumet og komposisjonen av økonomisk og kulturell kapital. Operasjonaliseres gjøres hovedsakelig ved yrke, men i tillegg brukes også inntekt for å skille de økonomiske fraksjonene fra hverandre. Det norske arbeidsmarkedet er også spesielt med tanke på den offentlige sektorens omfattende rolle som arbeidsgiver. Et skille ble derfor satt mellom ansatte i offentlig og privat sektor. Skjemaet deles inn i overklassen, øvre middelklasse, nedre middelklasse og arbeiderklassen. Disse klassene deles videre inn i ulike interne fraksjoner basert på volumet og komposisjonen av økonomisk og kulturell kapital. De kulturelle klassefraksjonene består av personer hvor kulturell kapital er av størst betydning for deres kapitalkomposisjon. De profesjonelle klassefraksjonene utgjøres av personer hvor de to kapitalformene utgjør omtrent likeverdige deler av den samlede kapitalen deres. Til slutt består de økonomiske klassefraksjonene av mennesker hvor økonomisk kapital er mest sentral i deres kapitalkomposisjon (Nordli Hansen mfl., 2009).

Vi får altså en vertikal og hierarkisk klasseinndeling, men også en horisontal inndeling av klassene i ulike interne fraksjoner. Det er nettopp dette som er begrunnelsen for hvorfor ORDC-skjemaet ble valgt fremfor andre. Erikson, Goldthorpe og Portocareros (1982)

klaseskjema er et eksempel på andre klaseskjemaer som er hyppig anvendt i kvantitativ forskning. EGP-skjemaet tar også utgangspunkt i yrke, men skiller ikke mellom interne fraksjoner av klasser. Skjemaets øverste kategori er ”høyere kontrollyrker”. Her plasseres eksempelvis både professorer og ledere i næringslivet (Erikson mfl., 1982, s.5). I dette tilfellet hvor det er økonomiske forhold som skal analyseres, må det kunne tas høyde for at det kan være store interne forskjeller i den høyeste klassen. De som er ansatt i yrker i privat sektor, og som har erfaring fra ulike former for økonomisk virksomhet, vil på bakgrunn av dette kunne tenkes å ha bedre forutsetninger for å være strategiske også i sin egen privatøkonomi enn det andre har. ORDC-skjemaet presenteres i figur 3. Hver enkelt klassefraksjon er eksemplifisert gjennom noen utvalgte yrker.

Figur 3: Oslo registerklaseskjema (ORDC)

Overklasser		
<u>Kulturell Overklasse</u> Professorer, kunstnere, redaktører	<u>Profesjonell Overklasse</u> Leger, dommere, piloter	<u>Økonomisk Overklasse</u> Ledere i det private næringslivet – det øverste desilet i inntektsfordelingen
Middelklasser		
<u>Kulturell Øvre Middelklasse</u> Adjunker, spesialpedagoger, bibliotekarere, forelesere, journalister	<u>Profesjonell Øvre Middelklasse</u> Konsulenter, ingeniører, mellomledere, spesialsykepleiere, fysioterapeuter	<u>Økonomisk Øvre Middelklasse</u> Ledere og sjefer i privat sektor, finansmeglere, regnskapsførere – påfølgende fire desil i inntektsfordelingen
<u>Kulturell Nedre Middelklasse</u> Lærere, sosialarbeidere	<u>Profesjonell Nedre Middelklasse</u> Sykepleiere, sekretærer, kokker	<u>Økonomisk Nedre Middelklasse</u> Arbeidstitler lik de høyere økonomiske fraksjonene – laveste fem desil i inntektsfordelingen
Arbeiderklasser		
<u>Faglærte Arbeidere</u> Miljøterapeuter, hjelpepleiere, elektrikere, håndverkere		
<u>Ufaglærte-/Delvis faglærte Arbeidere</u> Assistenten, renholdsarbeidere, vaktmestere, sjåførere, servitører		
<u>Bønder, Skogsarbeidere og Fiskere</u> Størsteparten av inntekten tjenes i primærnæringsyrker		

Kilde: Nordli Hansen mfl., 2009, s.10

I registerdataene har alle yrker en unik firesifret kode. Med utgangspunkt i disse kodene deles enhetene inn i grupper og gis nye verdier basert på hvilken klassefraksjon de har størst tilhørighet til. Deretter brukes inntektsvariabelen for å skille de ulike økonomiske klassefraksjonene fra hverandre. Denne kodes først om til desiler. Deretter plasseres enhetene i det øverste desilet i den økonomiske overklassen, de påfølgende fire desilene i den økonomiske øvre middelklassen og de resterende fem desilene i den økonomiske nedre middelklassen. På den måten gjøres det et skille basert på økonomisk kapital som i bourdianske termer er kapitalformen som utgjør den viktigste delen av gruppens kapitalkomposisjon.

Av hensyn til enhetenes rett på anonymitet oppstod det en rekke metodiske utfordringer i den praktiske anvendelsen av ORDC-modellen på datasettet. Opprinnelig brukes en variabel for trygd til å skille ut de som har dette som hovedinntektskilde. Enhetenes manglende yrkesstatus ville kunne skilt de tydelig ut i datasettet og dermed potensielt gjøre det mulig å identifisere personene. Også sosialhjelpsmottakere måtte fjernes fra klasseskjemaet av samme årsak. En annen utfordring var at NSD heller ikke ville utlevere yrkesvariabelen på firesiffernivå fordi såpass detaljert yrkesinformasjon ville kunne gjøre det mulig å identifisere personer som også skiller seg ut ved å ha høye inntekter og formuer. Omkodingen av yrke til klasse ble derfor gjort av seniorrådgiver ved NSD Trond Pedersen basert på en omkodingsfil for analyseprogrammet Stata skrevet av Nordli Hansen selv og utlevert ferdig kodet.

I den første utgaven av klasseskjemaet fra 2009 omtales overklassene som eliter. Dette har i senere tid blitt revidert og de øverste klassefraksjonene betegnes i boken *Elite og klasse i et egalitært samfunn* (2014) som overklasser. Elitebegrepet er omdiskutert i klasseforskningen og hva man definerer som eliter kan variere. I ORDC-modellen ansees eliter som særlig innflytelsesrike grupperinger innenfor de ulike overklassefraksjonene. Eksempelvis vil eliten i den økonomiske overklassefraksjonen være personene med spesielt høy inntekt og formue. Elitebegrepet gir også tydelige assosiasjoner til den klassiske eliteteorien og sosiologen Vilfredo Pareto (Nordli Hansen mfl., 2014, s31-35). Å bruke elite som betegnelse på mennesker i de høyeste klasseposisjonene impliserer altså at det er dette teoretiske rammeverket som er utgangspunktet for analysene. I tillegg følger det en del praktiske utfordringer. For masterstudenter leveres inntekts- og formuesopplysningene i FD-Trygd som verdiaggregerte variabler. Det vil med andre ord være problematisk å prøve å skille ut noen økonomisk elitefraksjon fordi man rett og slett ikke kan være sikker på de reelle størrelsene

på formuen og inntektene til enhetene i toppskiktet. Personene i de øverste klassefraksjonene blir derfor videre behandlet som en del av overklassen.

Man kan videre problematisere plasseringen ORDC-skjemaet gjør av bønder, fiskere og andre personer ansatt i primærnæringsyrker i arbeiderklassen. Disse yrkene kan variere stort i utdanning og inntekt, og derfor muligens både ha store forskjeller internt og mellom andre fraksjoner av arbeiderklassen. Et annet potensielt problem er at de sannsynligvis vil ha betydelige deler av formuen bundet i maskiner og verktøy knyttet til næringsdrift. Å plassere primærnæringsyrkene i andre kategorier vil likevel kunne være vel så problematisk som å behandle de som en egen gruppe. Analysene vil i utgangspunktet se på hver enkelt klassefraksjon for seg selv og mangelen på meningsfulle alternative operasjonaliseringer gjør at denne gruppen beholdes slik som den står i skjemaet. Tabell 2 viser hvordan enhetene i utvalget fra FD-Trygddatabasen fordeler seg mellom fraksjonene i skjemaet.

Tabell 2: Klassefordelingen av utvalget i henhold til ORDC-skjemaet

Klassefraksjon	Frekvens	Prosent
<i>Kulturell Overklasse</i>	<i>2135</i>	<i>0.63%</i>
<i>Profesjonell Overklasse</i>	<i>13522</i>	<i>3.96%</i>
<i>Økonomisk Overklasse</i>	<i>11784</i>	<i>3.44%</i>
<i>Kulturell Øvre Middelklasse</i>	<i>6665</i>	<i>1.95%</i>
<i>Profesjonell Øvre Middelklasse</i>	<i>37883</i>	<i>11.09%</i>
<i>Økonomisk Øvre middelklasse</i>	<i>26991</i>	<i>7.90%</i>
<i>Kulturell Nedre Middelklasse</i>	<i>17329</i>	<i>5.07%</i>
<i>Profesjonell Nedre Middelklasse</i>	<i>42022</i>	<i>12.30%</i>
<i>Økonomisk Nedre middelklasse</i>	<i>10358</i>	<i>3.03%</i>
<i>Faglærte arbeidere</i>	<i>85965</i>	<i>25.17%</i>
<i>Ufaglærte arbeidere</i>	<i>84434</i>	<i>24.72%</i>
<i>Primærnæringer</i>	<i>2422</i>	<i>0.71%</i>
<i>Totalt</i>	<i>341 510</i>	<i>100%</i>

Her ser vi at om lag 50% av enhetene befinner seg i arbeiderklassen, 40% i middelklassen og 8% i overklassen. Dette stemmer overens med funnene fra den tidligere nevnte artikkelen skrevet av Hjellbrekke, Jarness og Korsnes. Til tross for at størsteparten av nordmenn har en

oppfatning av at de fleste befinner seg i middelklassen, danner fordelingen etter ORDC-modellen et noe annet bilde av det norske samfunnet (Hjellbrekke mfl., 2015, s.189).

4.3 Avhengige variabler

Verdiaggregeringen av variabler gjøres i praksis av NSD ved å omkode opplysningene til prosentiler. Her er utvalget sortert etter hvor stor gjeld og formue de har. Deretter deles de inn i hundre like store deler. Personene med de største verdiene i formue og gjeld vil kunne være lettere å identifiserende enn andre. Derfor er også prosentilene 96-100 slått sammen. Denne praksisen har ikke spesielt store konsekvenser for de mest normale verdiene, men det gjør at de største inntekts- og formuesverdiene komprimeres. For å kunne se på forhold mellom variabler på prosentilnivå har disse derfor blitt omkodet slik at hver verdi nå istedenfor indikerer medianverdien for hvert trinn innad i variabelen. I tillegg har tallene blitt inflasjonsjustert etter konsumprisindeksen (SSB, 2016c) for å få direkte sammenlignbare tall mellom de ulike årstallene. Til tross for at de maksimale verdiene for nettoformue og kapitalinntekt i utvalget nok i realiteten er høyere enn det tabellen viser, er dette den høyeste registrerte medianverdien i det øverste prosentilet av inndelingen.

Variabel	Observasjoner	Gj.snitt	Std.avvik	Min	Max
Nettoformue	711489	-62912.5	914977.7	-4088000	4163000
Kapitalinntekt	711489	64298.3	110047	0	1173000

4.4 Uavhengige Variabler

Metriske variabler: Gjeld, bruttoformue og alder

Formuen og dens potensiale til å generere inntekter kan sette formuende personer i en særskilt sterk økonomisk posisjon. Formue vil også høyst sannsynlig være korrelert med alder ved at eldre personer har hatt lengre tid til å bygge seg opp formue og betale ned gjelden sin. Det kan også tenkes at formuen stiger i etableringsperioder hvor man kjøper egen bolig. Derfor tas disse dimensjonene med i analysen som kontrollvariabler. Variabelen for gjeld og bruttoformue er kodet på samme måte som de avhengige variablene, mens aldersvariabelen er kontinuerlig kodet fra yngste til eldste enhet.

Variabel	Observasjoner	Gj.snitt	Std.avvik	Min	Max
Bruttoformue	711489	516049.1	735830.9	0	4163000
Gjeld	711489	578961.6	861084.4	0	4088000
Alder	782356	40.8	13.8	18	67

Sivilstand

Størsteparten av norske privathusholdninger er enfamiliehusholdninger organisert rundt et parforhold (SSB, 2016b). Husholdninger har også ofte to inntektsgivere. Endringer i sivilstand som for eksempel skilsmisser innebærer at man går bort i fra dette og kan derfor muligens svekke personens privatøkonomi. Det er meget mulig at dette vil lede til opptak av større gjeld og til endringer i formue.

Verdier	Frekvens	Prosent
Ugift	513894	34,18%
Gift, Separert, Partner	747923	49,75%
Skilt, Enke, Gjenlevende Partner	241566	16,07%

Egen utdanning

Utdanning er et nøkkelgode og kan derfor tenkes å ha en effekt på variablene for inntekter og formue. For å kunne ta høyde for dette inkluderes utdanning som kontrollvariabel i analysen. Utdanningsnivået i utvalget fordeler seg slik:

Verdier	Frekvens	Prosent
Grunnskole	459857	29,68%
Videregående Skole	692189	44,68%
Universitet/Høyskole Lav	299547	19,33%
Universitet/Høyskole Høy	97,694	6,31%

Tidskonstante variabler

Regresjonsanalysene vil anvende en fast-effektmodell. Av grunner som skal redegjøres for i neste delkapittel vil modellen ikke kunne estimere effekter av variabler som holder seg konstante over tid. Eksempler på slike variabler er kjønn, sosial bakgrunn og landbakgrunn.

Ifølge Statistisk Sentralbyrå var det i 2014 slik at kvinner i gjennomsnitt tjente 67% av gjennomsnittsinntekten for menn (SSB, 2014). Innvandrere betraktes også ofte som økonomiske utsatte grupper i et samfunn, som en følge av faktorer som for eksempel diskriminering i arbeidsmarkedet og språkbarrierer. Med hensyn til formue må det også antas at det er en sterk arvestrøm av kapital mellom generasjoner innad i familier. Til tross for at kjønn, landbakgrunn og foreldres utdanning faller ut av analysen, inkluderes deskriptiv statistikk også for disse variablene for å gi et inntrykk av bakgrunnen til personene i utvalget.

Kjønn

Verdier	Frekvens	Prosent
Kvinne	847780	50,16%
Mann	842284	49,84%

Foreldres høyeste fullførte utdanningsnivå da enheten var 16 år

Verdier	Frekvens	Prosent
Grunnskole	331729	30,62%
Videregående Skole	532482	49,16%
Universitet/Høyskole Lav	153397	14,16%
Universitet/Høyskole Høy	65643	6,06%

Landbakgrunn

Verdier	Frekvens	Prosent
Norge	1329327	78,66%
Norden ellers	82650	4,89%
Vest-Europa, Nord-Amerika, Oseania	82415	4,88%
Øst-Europa	79771	4,72%
Afrika, Asia, Tyrkia, Latin-Amerika	115901	6,86%

4.5 Analysemetoder

4.5.1 Kartlegging av gjelds- og formuesutviklingen

I oppgavens første analysekapittel er formålet å gi en deskriptiv analyse av hvordan gjeld, gjeldsgrad og formue har utviklet seg i forhold til hverandre mellom de ulike klassefraksjonene i ORDC-skjemaet i tidsperioden 2003-2013. I praksis gjøres dette ved å generere nye variabler bestående av de årlige gjennomsnittsverdiene for de ulike klassefraksjonene. Verdiene fremstilles deretter grafisk. Variabelen gjeldsgrad byr også på en metodisk utfordring. Når forholdet mellom gjeld og inntekt regnes ut, vil personer registrert med stor gjeld og liten inntekt få en ekstremverdi som avviker stort fra resten av utvalget. Slike observasjoner betegnes som uteliggere. I regresjonsanalyser representerer de et metodisk problem fordi det bryter med regresjonsforutsetningen om homoskedastisitet og normalfordelte residualer (Skog, 2013, s.249-250). I denne deskriptive analysen er de problematiske fordi bildet av den gjennomsnittlige utviklingen for klassefraksjonene forvrenges. Ekstremverdiene kan være et resultat av feil i datasettet, men å fjerne de vil kunne ansees som en måte å manipulere dataene på, og et brudd på god forskningsetikk. For å takle problemet benyttes en metode kalt *winsorizing*. Her avrundes ekstremverdiene til den nærmeste verdien i datasettet som ikke representerer et problematisk stort avvik fra resten av utvalget. Enhetens observasjoner på andre variabler forblir uberørte av prosessen og metoden har ingen innvirkning på andre variabler enn kun den hvor ekstremverdiene oppstår (Salkind, 2010).

4.5.2 Multipel regresjonsanalyse av paneldata

Formålet med regresjonsanalyser er å undersøke statistiske sammenhenger mellom ulike variabler. I tillegg til å avgjøre hvorvidt det er et årsaks-virkningsforhold mellom variablene, kan analysen avdekke styrken på sammenhengene ved å estimere regresjonskoeffisienter for de uavhengige variablenes effekter. Disse forteller oss hvor mye den avhengige variabelen endrer seg ved endringer i de uavhengige variablene. Regresjonsmodellen uttrykkes matematisk på denne måten:

$$Y = \alpha + \beta_1 x_i + \dots + \beta_k x_i + e_i$$

Y betegner her den avhengige variabelen, altså forholdet vi ønsker å måle utfallet på. X_i betegner den uavhengige variabelen, eller forholdet som vi ønsker å undersøke om har en effekt på Y , og dens verdi for enhet i . Regresjonskoeffisientene β forteller oss den predikerte endringen i den avhengige variabelen Y , ved én verdis endring i de uavhengige variablene X . Konstantleddet a indikerer verdien til Y når verdien for $X_i=0$. Restleddet betegnes ved e_i og er et uttrykk for alle de variablene som påvirker den avhengige variabelen, men som ikke er med i regresjonsmodellen (Skog, 2013, s.214-218). En attraktiv egenskap med denne analyseformen er at den gjør det mulig å kontrollere for bakenforliggende effekter og å avsløre spuriøsitet. Det kan eksempelvis tenkes at effekten av den uavhengige variabelen X_i på den avhengige variabelen Y , egentlig er effekten av en annen variabel som ikke har blitt inkludert i modellen. Dette vil i så tilfelle være et eksempel på en spuriøs sammenheng hvor effekten fremstår som statistisk signifikant til tross for at egentlig er effekten av en bakenforliggende variabel. Ved å inkludere kontrollvariabler i regresjonsmodellen kan forskeren øke sikkerheten rundt de statistiske sammenhengene som måtte åpenbare seg i analysene, og dermed også studiens reliabilitet (Skog, 2013, s.259-261).

Prosessene hvor penger lånes med formål om formuesoppbygging og generering av kapitalinntekter må nødvendigvis gå gjennom individet og en tverrsnittsanalyse på klassenivå vil ikke kunne fange opp alle sidene ved fenomenet som skal undersøkes. For å kunne få med den sosiale dimensjonen som ble diskutert ved Bourdieu (2005) og Douglas (1996) i teorikapittelet om hvorvidt personer i enkelte klassefraksjoner er mer disponerte til å låne penger med formål om kapitaloppbygging og generering av kapitalinntekter, er det ikke tilstrekkelig å kun undersøke de generelle forskjellene mellom klassene. Svaret ville da være åpenbart, simpelthen fordi de øvre klassene har større formuer, mer gjeld og høyere kapitalinntekter. For å ha muligheten til å påvise forskjellige handlingsmønstre mellom personene i de ulike klassefraksjonene må de samme individene følges over en lengre tidsperiode og det må sees på relative forskjeller, altså hvor mye formue som skapes pr. krone som lånes, og hvor mye kapitalinntekter som genereres pr. krone personen har i formue. For å avgjøre om noen personer i større grad utøver slik atferd må analysene derfor ned på individnivå og regresjonene legges opp som panelanalyser.

Slike analyser er nært beslektet med regresjonsmodellen beskrevet ovenfor, men gjøres vanligvis ved bruk av egne panelmodeller. De to vanligste typene betegnes som fast-effektmodeller og tilfeldig-effektmodeller. Hvilken modell som er korrekt å bruke avhenger

av forskningsopplegget og hvilke effekter man ønsker å måle. Tilfeldig-effektmodellen kan estimere effekten av tidskonstante variabler, men forutsetter eksogenitet. Dette betyr at restleddet i regresjonsmodellen ikke kan være korrelert med de uavhengige variablene. Fast-effektmodellen kan kun måle effekten av variabler som varierer over tid, men kan brukes i tilfeller av endogenitet (Petersen, 2004, s.342-344). I denne oppgaven kunne ikke forutsetningen om eksogenitet oppfylles når de aktuelle variablene inkluderes i regresjonsmodellen. Videre anvendes dermed en fast-effektmodell. Denne uttrykkes ved følgende regresjonslikning:

$$Y_{it} = \beta_1 x_{it} + \dots + \beta_k x_{it} + \alpha_i + e_{it}$$

Her betegner Y verdien til den avhengige variabelen for enhet i på tidspunktet t . $\beta_1 x_{it}$ indikerer på samme måte hvor mye den avhengige variabelen Y endrer seg ved endring i den avhengige variabelen x for enhet i på tidspunkt t . Restleddet har symbol e_{it} og defineres som differansen mellom den observerte og predikerte verdien til enhet i på tidspunktet t . Symbolet α_i defineres slik:

$$\alpha_i = \beta_2^z i + \dots + \beta_k^z U_i$$

$\beta_2^z i$ til $\beta_k^z U_i$ betegner altså effekten av alle uobserverte tidskonstante variabler for personen i og kan eksempelvis være kjønn og landbakgrunn. I en slik regresjon behandles individet som et sett av observasjoner over tid. Variablenes effekter estimeres i en fast-effekts modell ved å beregne gjennomsnittsverdien til enheten i for alle måletidspunkt i analysen. Deretter trekkes hvert års faktiske verdi fra gjennomsnittet. Som eksempel kan man bruke variabelen kjønn hvor kvinner er kodet med verdien 0 og menn med verdien 1. En mann vil ha verdien 1 på alle måletidspunktene i analysen. Gjennomsnittet av alle observasjonene vil dermed også være 1 og effekten av kjønn for hvert år blir dermed $1-1=0$. Dette vil gjelde for alle tidskonstante variabler og en slik modell vil med andre ord kun være i stand til å anslå effekten av tidsvarierende variabler. Normalt er dette en meget attraktiv side ved modellen fordi estimatene til effekten av de tidsvarierende variablene man måler, implisitt kontrolleres for effekten av alle uobserverte tidskonstante variabler (Petersen, 2004, s.331-340).

I starten av analysearbeidet ble en regresjonsmodell med interaksjonsledd mellom de aktuelle uavhengige variablene og klasseposisjon anvendt. Dette førte derimot til at effektene som

skulle måles kun ble estimert for enhetene som endret klasseposisjon i tidsrommet. Utvalget ble derfor delt i undergrupper etter klasse bestående kun av de enhetene som holder seg i samme klassefraksjon gjennom hele tidsperioden og regresjonsmodellen kjøres separat for hver undergruppe. Derfor kontrolleres effekten av de uobserverte tidskonstante variablene implisitt for kun innad i klassefraksjonene. Siden man må anta at effektene av variabler som kjønn kan variere i styrke mellom klassefraksjonene, mister man dermed til en viss grad kontrolleringsevnen man hadde fått dersom modellen kjøres for hele utvalget samlet. Fordelen er derimot at parameterestimaterne nå indikerer interaksjonseffekten mellom de uavhengige variablene og klasseposisjonen til enhetene som er i samme klassefraksjon hele tidsperioden. Dette er fremgangsmåten som på best mulig måte tjener analysens formål uten å bryte regresjonsforutsetninger, eller som estimerer effektene på et feilaktig grunnlag.

Panelanalyser stiller også omfattende krav til datamengde. Når man anvender individ som høyeste nivå i analysen kreves det en viss variasjon innad i individene over tid for at forklaringskraften til modellen skal være god. Dersom den interne variasjonen er for liten, vil modellen ha problemer med å estimere effektene av de uavhengige variablene. I tillegg vil det i analyser på individnivå være en fare for at resultatene kan være utvalgsavhengige fordi individspesifikke forhold kan gi større utslag på effektene. I små datasett betyr dette med andre ord at det vil være større usikkerhet omkring hvorvidt effekten av X på Y forårsakes av effekter som er utvalgsspesifikke (Clark og Linzer, 2015, s.400-402). FD-Trygd har derimot stort antall enheter og dette vil være et mindre problem fordi man kan anta at utvalget er stort nok til å redusere innvirkningen utvalgsspesifikke effekter kan ha på parameterestimaterne.

4.5.3 Regresjonsforutsetninger

Resiprok kausalitet

Ofte kan det være slik at årsakssammenhengen mellom to variabler ikke er direkte tydelig. I analyser av sammenhengen mellom gjeld, formue og inntekter kan det tenkes at variablene vil kunne påvirke hverandre gjensidig over tid. Dette vil være et eksempel på en *feedback-effekt* (Skog, 2013, s.64-65). For å takle problemet vil de avhengige variablene i panelanalysene kodes om til en *lead* dersom forutsetningen ansees for å være brutt. Dette innebærer at variabelens verdier forskyves med ett år slik at modellen måler de uavhengige variabelenes effekt på den avhengige variabelens verdi det etterfølgende året. På den måten vil endringer i de uavhengige variablene, altså årsaken, komme før virkningen i tid. Dersom formuen brukes

for å generere økte kapitalinntekter slik som det har blitt diskutert tidligere, kan det også være grunn til å tro at denne effekten ikke oppstår umiddelbart, men at inntektsendringen eventuelt vil skje først en stund etterpå. Slik kan man med større sikkerhet avgjøre om det faktisk er et årsaks- og virkningsforhold mellom variablene.

Autokorrelasjon

I paneldata hvor man følger den samme enheten over tid, vil de årlige verdiene i mange tilfeller være avhengig av hverandre. Det kan for eksempel tenkes at hva man tjener ett år vil være avgjørende for hva man tjener året etter. Dette vil være et brudd på regresjonsforutsetningen om ingen autokorrelasjon. Slike systematiske variasjoner over tid kan føre til at regresjonskoeffisientene estimeres til å være sterkere enn det som faktisk er tilfellet, samt at standardfeilene blir unøyaktige og dermed minsker den statistiske sikkerheten omkring resultatene (Skog, 2013, s.332-337). For å unngå problemene som oppstår i forbindelse med autokorrelasjon kjøres derfor fast-effekts modellene i analysene med robuste Huber-White Sandwich standardfeil.⁶

Homoskedastisitet

Forutsetningen om homoskedastisitet går ut på at spredningen rundt den predikerte regresjonslinjen skal være tilsvarende for lave og høye verdier på de uavhengige variablene. Dersom det foreligger et tilfelle av heteroskedastisitet, vil standardfeilene til regresjonsparameterne bli feilaktige og vi vil kunne få et feil inntrykk av den faktiske effekten variasjoner i de uavhengige variablene har på den avhengige variabelen. De predikerte verdiene på den avhengige variabelen vil altså helle i samme retning som skjevheten i utvalget (Skog, 246-248). Denne regresjonsforutsetningen vil også være oppfylt ved bruk av regresjonsmodellen med robuste Huber-White Sandwich standardfeil.

Linearitet

Linearitetsforutsetningen krever at det er en lineær sammenheng mellom de uavhengige- og den avhengige variabelen. I mange tilfeller vil dette derimot ikke være reelt da svært få statistiske sammenhenger kan sies å beskrives særlig godt av en rett linje (Skog, 2013, s.237-240). For eksempel kan det tenkes at formue vil ha en positiv effekt på inntekt, men at styrken på sammenhengen er svakere for de lavere verdiene på variabelen enn for de høye. I slike

⁶ I henhold til manualen for bruk av panelmodeller i analyseprogrammet Stata vil tilleggskommandoen `vce(robust)` produsere standardfeil som tar høyde for autokorrelasjon (StataCorp, 2015, s.413).

tilfeller hvor det mistenkes at den uavhengige variabelen kan ha en kurvlineær sammenheng med den avhengige variabelen, vil regresjonsmodellene i tillegg kjøres med kvadrerte variabler. Slike variabler er produktet av en uavhengig variabel opphøyd i seg selv. Variabelens verdier omdannes dermed til eksponentielle verdier og dersom p-verdien indikerer at effekten av variabelen er signifikant, kan man fastslå at sammenhengen mellom X og Y ikke er strengt lineær (Skog, 2013, s.283-285).

Normalitet

Forutsetningen om normalitet krever at restleddet i regresjonsmodellen skal være normalfordelt. Brudd på denne regresjonsforutsetningen har først og fremst betydning for signifikanstesting og utregning av p-verdien. Hvorvidt restleddet er normalfordelt eller ikke vil derfor ikke ha noen påvirkning på estimatene av regresjonskoeffisientene i seg selv (Chen mfl., 2003). Når regresjonsmodellen kjøres separat for undergrupper av utvalget, er det først og fremst styrken på regresjonskoeffisientene og om disse er signifikant forskjellig fra hverandre som er interessant. Siden disse ikke vil bli særlig berørt av hvorvidt restleddet er normalfordelt eller ikke, sees denne regresjonsforutsetningen bort i fra i analysen.

4.5.4 Endringer i kapitalinntektsdistribusjonen og problematisk gjeldsgrad

I kapittel 6 beregnes endringer i distribusjonen av kapitalinntekter mellom klassefraksjonene i utvalget på aggregert nivå. Her er formålet å se om eventuelle forskjeller i effektene fra panelanalysene har gitt utslag i fordelingen av kapitalinntekter også på klassenivå. Dette gjøres ved å beregne gjennomsnittlig kapitalinntekt for hver klassefraksjon i hvert årstall. Deretter summeres gjennomsnittene for alle klassefraksjonene. Hver fraksjons årlige andel av totalen blir dermed prosentandelen det årlige gjennomsnittet deres utgjør av summen av alle gjennomsnittene det samme året. Endringene plottes så i grafer for hele tidsperioden.

I kapittel 7 diskuteres det hvorvidt endringer i gjeld i samfunnet gjør at gjeldsgraden stiger spesielt i de lavere klassefraksjonene. Her sorteres enhetene i de ulike klassefraksjonene etter gjeldsgraden deres. Antallet personer i hver klassefraksjon med en gjeld som utgjør 500% eller mer av deres samlede årlige bruttoinntekt divideres så på det totale antallet personer i klassefraksjonene de tilhører hvert år. Prosentandelene fremstilles deretter grafisk for hvert årstall i tidsperioden.

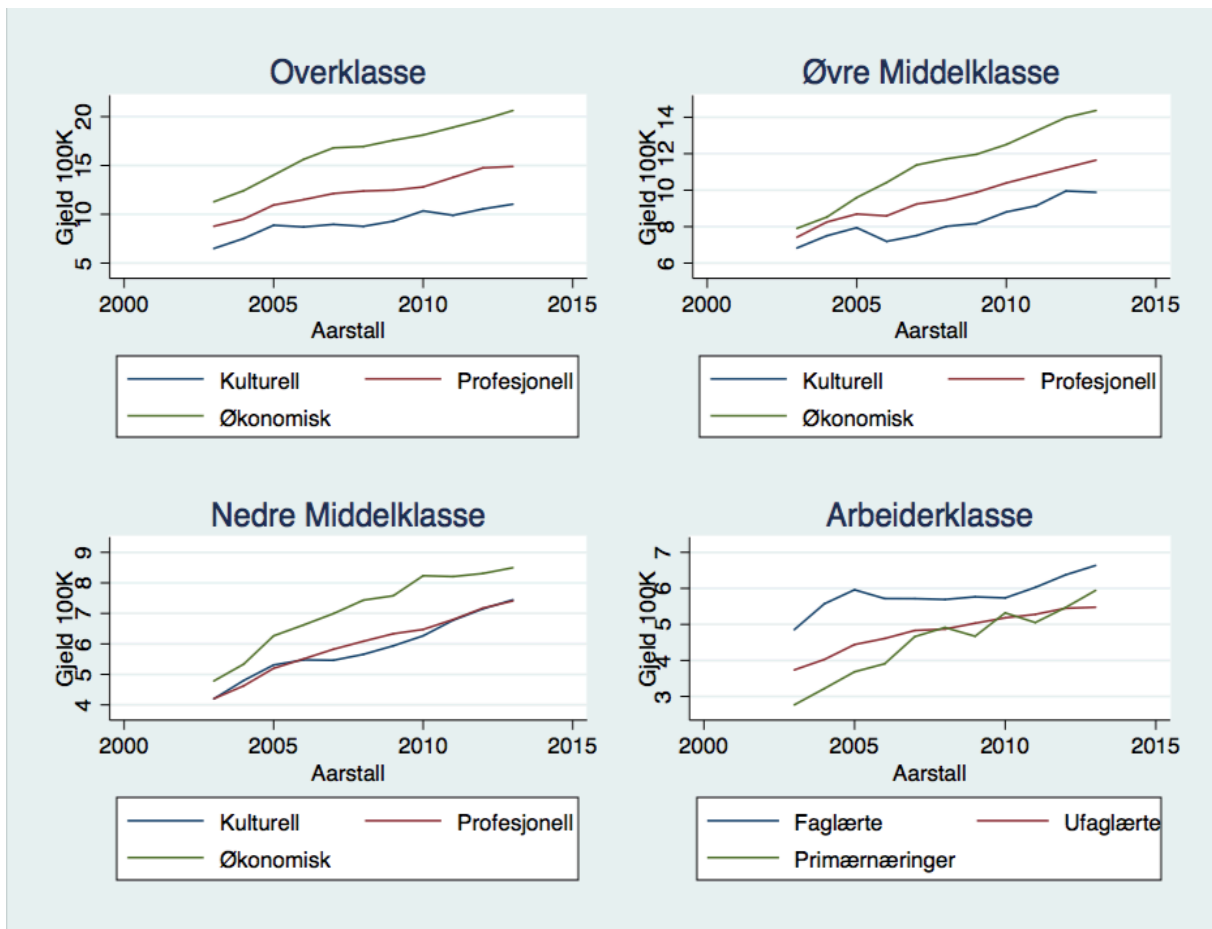
5. Utviklingen i gjeld, gjeldsgrad, brutto- og nettoformue

Dette kapittelet skal ta for seg underproblemstillingen P1 og kartlegge hvordan utviklingen i gjeld, gjeldsgrad og formue artet seg på klassenivå mellom de ulike klassefraksjonene i ORDC-modellen. I lys av Fligstein og Goldsteins forskning ble det diskutert hvordan gjeldsveksten i høyere klasser kan føre til at gjeldsnivåene stiger i hele samfunnet. Dette skjer som en konsekvens av at boligprisene presses oppover ved at boliger overbys av personer i overklassen og at etterspørselen etter lån dermed stiger tilsvarende (Fligstein, 2015a, s.576). Hvordan veksten i gjeld arter seg mellom klassene vil kunne gi et inntrykk av om dette kan være tilfellet også her til lands i denne tidsperioden. Piketty (2016) og hans forskning viste også hvordan endringer i konsentrasjonen av formue er sentralt for hvordan ulikheten utvikler seg i et samfunn. I de påfølgende delkapitlene er det derfor særlig interessant å se om gjelden og formuen faktisk øker mest i de høyere klassene, samt om kurvene kan se ut til å korrelere.

5.1 Gjeld og gjeldsgrad

Debatten omkring gjeldsopptak i Norge har konstatert at gjeldsgraden i befolkningen fortsetter å øke. I pressemeldingen *Finansielle utviklingstrekk 2015* skriver Finanstilsynet at: ”Til tross for lavere økonomisk vekst, økt arbeidsledighet, lavere reallønnsvekst og generelt økt økonomisk usikkerhet som følge av oljeprisfallet, har gjelden til husholdningene fortsatt å vokse sterkere enn inntektene”. Forventningen om vedvarende lave lånerenter vurderes som den viktigste årsaken til den økte etterspørselen etter lån (Finanstilsynet, 2015). De aller fleste nordmenn har flytende renter på lånene sine og lånekostnadene deres samvarierer derfor med endringer i det nasjonale rentenivået. Konsekvensene av det økte gjeldsopptaket er derfor vanskelig å forutse fordi evnen til å betjene gjelden altså vil kunne endre seg relativt raskt dersom renten svinger. Uansett vil lave utlånsrenter i kombinasjon med sterk vekst i boligpriser og gjeld over lengre tid kunne legge forholdene til rette for økonomiske nedgangstider ved at deler av befolkning låner større beløper enn de er i stand til å betjene dersom rentenivåene stiger (Finanstilsynet, 2016). Dette delkapittelet vil ta opp tråden fra Finanstilsynets meldinger, samt undersøke om utviklingstrekkene i USA også kommer til syne i klassenes utvikling i gjeld og gjeldsgrad her i Norge. Alle tallene i de påfølgende grafene er inflasjonsjusterte og dermed også direkte sammenlignbare mellom årstallene. Figur 4 viser årlig utvikling i gjeld for klassefraksjonene i ORDC-skjemaet. Y-aksen er inndelt i intervaller på 100 000,-.

Figur 4: Utvikling gjeld

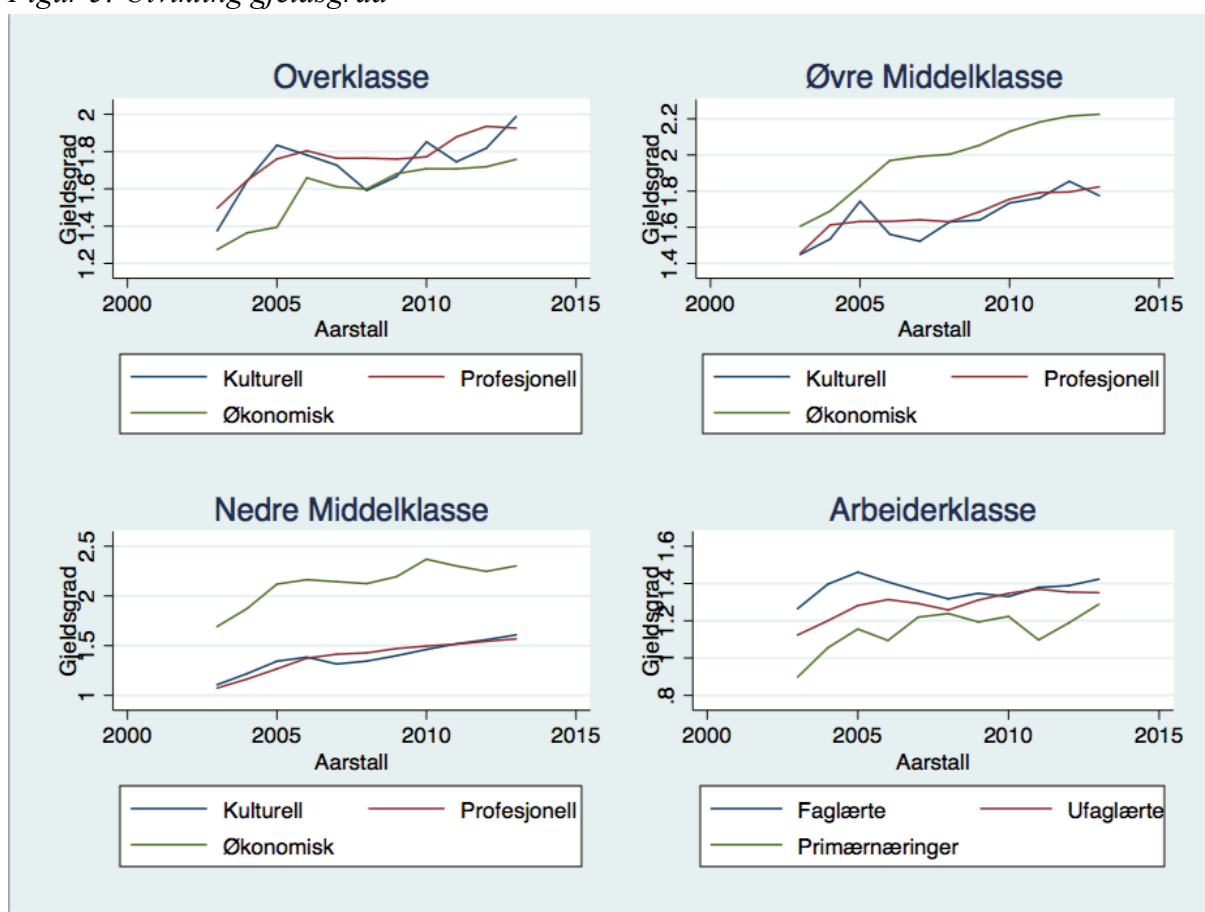

Først og fremst ser vi her at gjeldsveksten har vært relativt sterk i alle klassene gjennom tidsperioden. I overklassen ser vi at gjennomsnittsgjelden i den økonomiske fraksjonen har steget fra 1,2 millioner kroner og til utvalgets høyeste verdi på omkring to millioner kroner. I den øvre middelklassen er veksten også sterkest i den økonomiske fraksjonen. Her har gjennomsnittet steget fra 800 000,- i 2003 til 1,4 millioner kroner i 2013. I nedre middelklasse finner vi det samme mønsteret. Ellers ser det også ut til at de profesjonelle klassefraksjonene har noe mer gjeld enn de kulturelle fraksjonene i de tre klassene, men at kurven for utviklingen ellers har lignende form. I arbeiderklassen har de faglærte arbeiderne generelt mer gjeld enn de ufaglærte arbeiderne, men veksten i tidsperioden tilsvarer et beløp på omtrent 150 000,- for begge klassefraksjonene. Personer i primærnæringsyrkene har i tidsperioden doblet gjelden sin fra 300 000,- til omkring 600 000,-.

I kroner og ører er altså den største gjeldsveksten lokalisert i den økonomiske fraksjonen av overklassen og øvre middelklasse. I tillegg har også gjennomsnittsgjelden steget ganske betydelig i de lavere klassene. Dette gjør det desto mer interessant å se på hvordan utviklingen

i gjeldsgrad har artet seg. Gjeldsgrad måles som forholdet mellom gjeld og samlet årlig bruttoinntekt. Ifølge SSB har en stabil yrkesinntektsvekst, en generell økning i kapitalinntekter og økte statlige utbetalinger i form av trygd og pensjon bidratt til å øke den nasjonale gjennomsnittsinntekten i tidsperioden (Omholt og Strøm, 2014, s.35). Dersom gjeldsveksten har vært sterkere enn inntektsveksten vil dette altså komme til syne ved en økning i grafene. Y-aksen i figur 5 indikerer gjeldsgrad og X-aksen indikerer årstall.

Figur 5: Utvikling gjeldsgrad

Det generelle inntrykket grafene gir er at gjeldsgraden også har økt i tidsperioden, noe som igjen betyr at gjeldsveksten har vært kraftigere enn inntektsveksten i alle klassefraksjonene. I overklassen ser vi at gjeldsgraden har økt fra en gjeld på omtrent 1,5 ganger inntekten til 1,9 ganger inntekten for den profesjonelle fraksjonen og fra 1,3 til omtrent 1,8 for den økonomiske fraksjonen. Den kulturelle overklassefraksjonen har opplevd en økning i gjeldsgrad fra rett under 1,4 til 2,0 ganger inntekten. I den øvre middelklassen ser vi at gjeldsgraden til den økonomiske fraksjonen begynner på lignende nivåer som de to øvrige øvre middelklassefraksjonene, men at kurven er betydelig brattere og at gjennomsnittlig gjeldsgrad her var på 2,2 ganger inntekten i 2013. Dette er også tilfellet i den nedre

middelklassen hvor den økonomiske fraksjonens gjeldsgrad stiger fra omtrent 1,7 til utvalgets høyeste verdi på omtrent 2,3 ganger inntekten. I arbeiderklassen er økningen relativt beskjeden for de faglærte og ufaglærte arbeiderne sett i forhold til resten av utvalget. I denne klassen er det personene i primærnæringsyrkene som har hatt den mest merkbare økningen i gjeldsgrad. I 2013 er gjeldsgraden her likevel den laveste i utvalget.

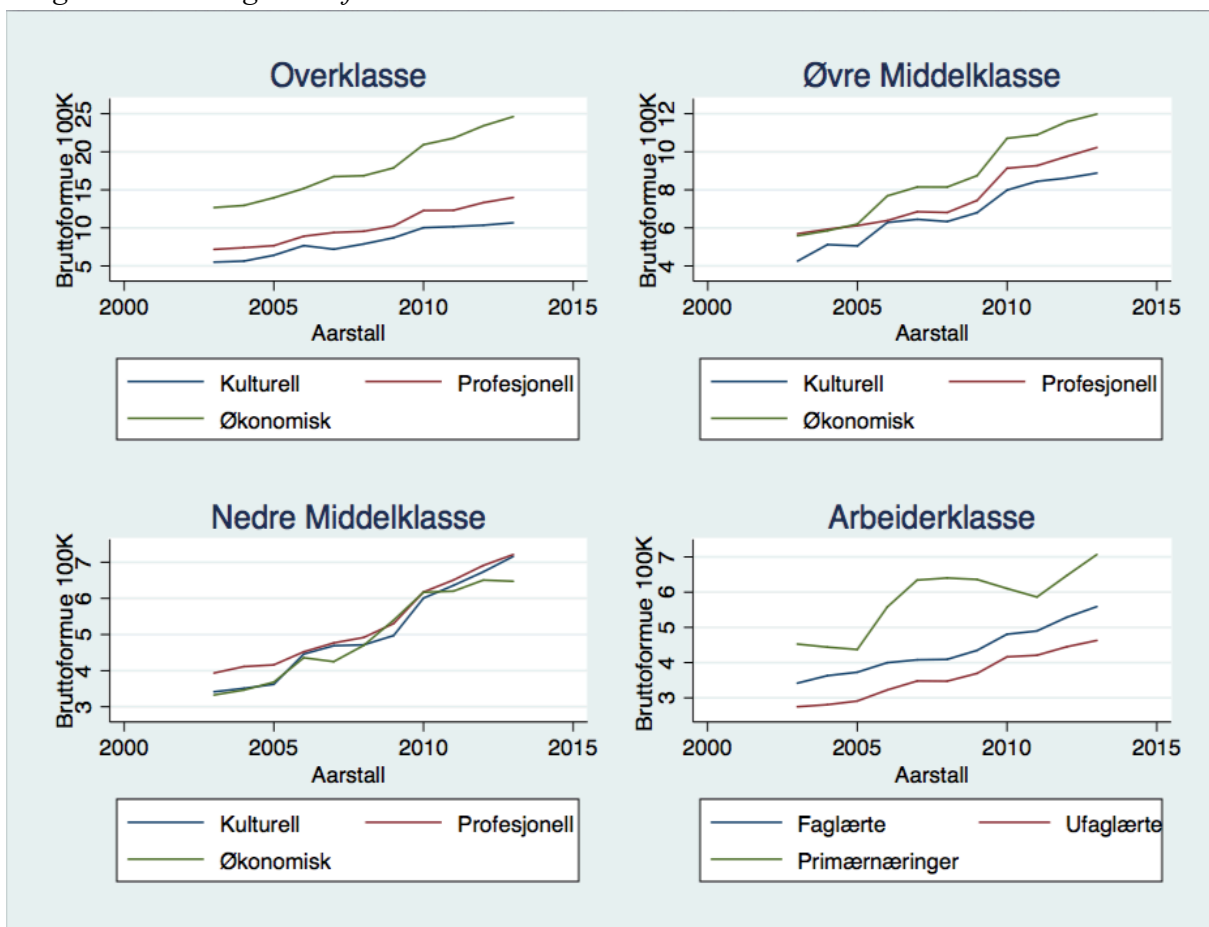
Den økonomiske fraksjonen av overklassen og øvre middelklasse har altså de største beløpene i gjeld. At det er de to mest bemidlede gruppene som står for den mest substansielle veksten i gjeld kan være en implikasjon på at de proaktive økonomiske holdningene til gjeld som Fligstein og Goldstein (2015a) omtaler i sin forskning, også finnes i den norske overklassen og øvre middelklassen. Den økonomiske fraksjonen av nedre middelklasse har utvalgets høyeste gjeldsgrad, men utviklingen i de øvrige nedre middelklassefraksjonene og arbeiderklassen er fortsatt både relativt stabil og verdiene er ganske lave. Sagt på en annen måte har alle klassefraksjonene i snitt opparbeidet seg større gjeld, men det kan se ut som den økonomiske fraksjonen av øvre og nedre middelklasse i snitt låner mest mot inntektene sine. For å få et mest mulig sammensatt bilde av utviklingen må imidlertid gjeldsveksten også sees i sammenheng med endringer i formue. Det å ha mye og gjeld og høy gjeldsgrad behøver nødvendigvis ikke å bety at man er dårligere stilt dersom lånebeløpet står i stil med verdiene i personens formue (Stiglitz mfl., 2009). Av denne grunn er det dermed videre interessant å se om gjeldsveksten i klassefraksjonene som utmerket seg i de foregående grafene kan se ut til å korrelere med utviklingen i formue.

5.2 Brutto- og nettoformue

Før grafene for formuesutviklingen presenteres trengs det noen begrepsavklaringer. Formue er oppført i skatteregisteret enten som brutto-, eller nettoformue. Brutto brukes som en betegnelse på noes verdi før fratrukk, mens netto betegner dets verdi etter fratrukk. Bruttoformuen utgjøres dermed av den totale ligningsverdien av den samlede realkapitalen og finanskapitalen en person besitter. Realkapital brukes som en betegnelse på fast eiendom som eksempelvis boliger og tomter, hytter og biler. Finanskapital defineres som alle lett omsettelige finansielle midler som bankinnskudd og aksjer (Omholt og Strøm, 2014, s.36). Nettoformuen tilsvare bruttoformuen fratrukket verdien av den samlede gjelden en person besitter. Skatteetaten opererer med ulike prosentsetser på hvor stor andel av verdien på de ulike delene av realkapitalen og finanskapitalen som skal omregnes til ligningsverdier. For

boliger lå prosentsatsene i 2016 på 25% for primærboliger, 70% for sekundærboliger og 30% for fritidsboliger.⁷ Når det kommer til finanskapital regnes ligningsverdien til børsnoterte aksjer som 100% av børsverdien ved utgangen av året. Ikke-børsnoterte aksjer lignedes som 100% av eierandelen aksjene utgjør i firmaets formue (Skatteetaten, 2016a). Altså er det ikke markedsverdier, men ligningsverdier etter definisjonen ovenfor som er utgangspunktet for tallene i grafene for bruttoformue og nettoformue. Med skillet mellom de ulike formene for formue etablert, presenteres først utviklingen i gjennomsnittlig bruttoformue. Her indikerer Y-aksen bruttoformue i intervaller på 100 000,- og X-aksen årstall.

Figur 6: Utvikling bruttoformue

Mønstrene i figuren gjenspeiler på mange måter utviklingen vi så i gjeld, men de øverste klassene skiller seg her noe mer ut fra resten. I overklassen har formuen omtrent doblet seg for alle de tre klassefraksjonene og den økonomiske overklassen har i snitt hatt en økning i

⁷ Primærboligen er boligen tilknyttet personens adresse i folkeregisteret. Sekundærbolig defineres som alle boliger som eies utover primærboligen. Dette kan være pendlerboliger og utleieboliger. Fritidsboliger regnes som all bolig knyttet til fritidsformål som hytter, sommerhus og landsted (Skatteetaten 2016a).

formue fra 1 300 000,- til 2 500 000,-. I den øvre middelklassen ser vi også en ganske substansiell økning i bruttoformue hvor utviklingen til de kulturelle og profesjonelle fraksjonene følger en lignende kurve og omtrent fordobler seg. Også her har den største økningen funnet sted i den økonomiske fraksjonen av klassen. Kurven er i seg selv ikke veldig ulik det den var i de andre interne fraksjonene, men den legger seg raskt på et høyere nivå og er noe brattere mot slutten av tiårsperioden. For den nedre delen av middelklassen ligger utviklingen for de kulturelle og profesjonelle fraksjonene nok en gang nærme hverandre og øker med omtrent 300 000,- i perioden. Den økonomiske fraksjonens utvikling følger en lignende bane, men veksten avtar og ender på i overkant av 620 000,-. Her er det verdt å legge merke til at den høye gjeldsgraden deres ikke ser ut til å sammenfalle med en like sterk økning i bruttoformue. I arbeiderklassen har de faglærte og ufaglærte arbeiderne hatt den svakeste veksten i formue. I primærnæringsyrkene er endringen ustabil, men ender på et høyere nivå enn de andre arbeiderklassefraksjonene i 2013. Oppsummert ser vi altså at alle klassefraksjonene har hatt en økning i bruttoformue, men at den økonomiske og profesjonelle overklassen, samt den økonomiske øvre middelklassen, nok en gang peker seg ut som de sterkeste gruppene. Vi kan dermed gå videre til å se på hvordan nettoformuen har utviklet seg.

Utviklingen i nettoformue er spesielt interessante fordi den fungerer som utgangspunkt for beregning av formuesskatten. Denne skatten har vært kilde til politisk uenighet og debatten mellom høyre- og venstresiden har i forenklete trekk dreid seg om hvorvidt skatten hemmer verdiskapning eller om den bidrar til å redusere økonomisk ulikhet.⁸ Dette politiske spørsmålet vil ikke bli tatt stilling til her, men det vesentlige her er å forstå hvordan skatten regnes ut. Formuesskatten betales til både stat og kommune og i 2013 var satsene for personer lignet med nettoformue over 870 000,- på 0,7% til kommunen og 0,4% til staten (Skatteetaten, 2016b).⁹ Siden skatten beregnes basert på nettoformuens verdi, altså bruttoformuen fratrukket gjelden, vil det i tilfeller hvor personer har store formuer kunne foreligge et skatteinsentiv for å ta opp gjeld for å sette pengene i objekter med lav ligningsverdi. På denne måten kan skattekostnader reduseres.

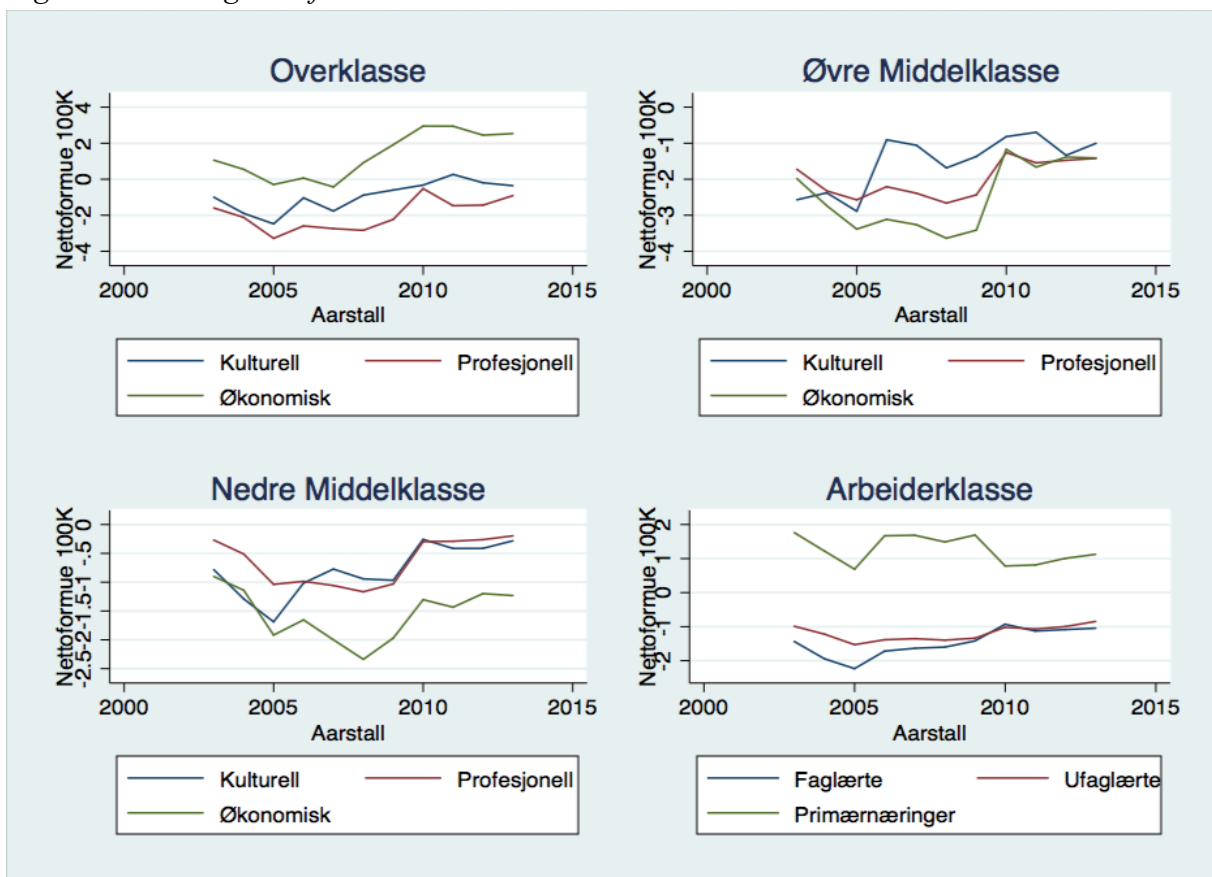
Veksten i boligmarkedet de siste årene kan ha gjort at investeringer i bolig har blitt mer utbredt. I 2012 anslo man at så mye som 11% av befolkningen eide én, eller flere

⁸ Informasjonen er hentet fra Høyre og Arbeiderpartiets partiprogram på nett. For mer detaljert informasjon om temaet rådes leseren til å besøke partienes nettsider.

⁹ Satsene gjelder for personer i skatteklasser 1 (Enslige skatteyttere og ektefeller som lignes individuelt) og skatteklasser 2 (ektefeller som lignes under ett) (Skatteetaten, 2016b).

sekundærboliger (Omholt og Strøm, 2014, s.38). I en annen rapport utgitt av SSB i 2012 ble det anslått at verdien av egen bolig utgjorde om lag to tredjedeler av formuen i den norske befolkningen (Epland og Kirkeberg, 2012). Siden ligningsverdien av primærbolig regnes ut med den laveste proSENTSatsen, kan summene for gjennomsnittlig nettoformue i datasettet fremstå som lavere enn det man kanskje intuitivt skulle forvente. Det må også tas høyde for at disse verdiene er aggregerte og at de med de aller største nettoformuene dermed registreres med en verdi som i mange tilfeller vil være langt lavere enn den reelle. Figuren nedenfor viser hvordan den gjennomsnittlige nettoformuen har utviklet seg klassevis i tidsperioden.

Figur 7: Utvikling nettoformue

I overklassen er den økonomiske fraksjonen de eneste hvor den gjennomsnittlige nettoformuen stort sett holder seg høyere enn null gjennom hele tidsperioden. Den største økningen i den økonomiske overklassefraksjonens nettoformue finner sted i årene mellom 2009-2013 og ender rett under 400 000,-. Den kulturelle og profesjonelle overklassens utvikling når begge et bunnpunkt i 2005, men kurven holder seg med unntak av dette relativt stabilt gjennom tidsperioden. I den øvre middelklassen ligger alle tre klassefraksjonene relativt nær hverandre i 2003. Deretter svinger kurvene ganske kraftig før de til slutt ender på

omtrent -100 000,- for den kulturelle fraksjonen og -120 000,- for de profesjonelle- og økonomiske fraksjonene. I den nedre middelklassen stikker den økonomiske fraksjonen seg ut ved at de i snitt faktisk har en lavere nettoformue i slutten av tidsperioden. I arbeiderklassen ser vi at primærnæringsfraksjonen skiller seg ut ved å i snitt ha en positiv nettoformue. Dette forårsakes sannsynligvis av at de vil ha størsteparten av formuen sin i verdier tilknyttet næringseiendom som for eksempel gårdsbruk og fiskebåter. Slike eiendeler har generelt en høyere ligningssats og får dermed større utslag nettoformuen deres (Skatteetaten, 2016c). De faglærte og ufaglærte arbeidernes nettoformuer har generelt holdt seg stabile gjennom tidsperioden og ender for begge på om lag -100 000,-.

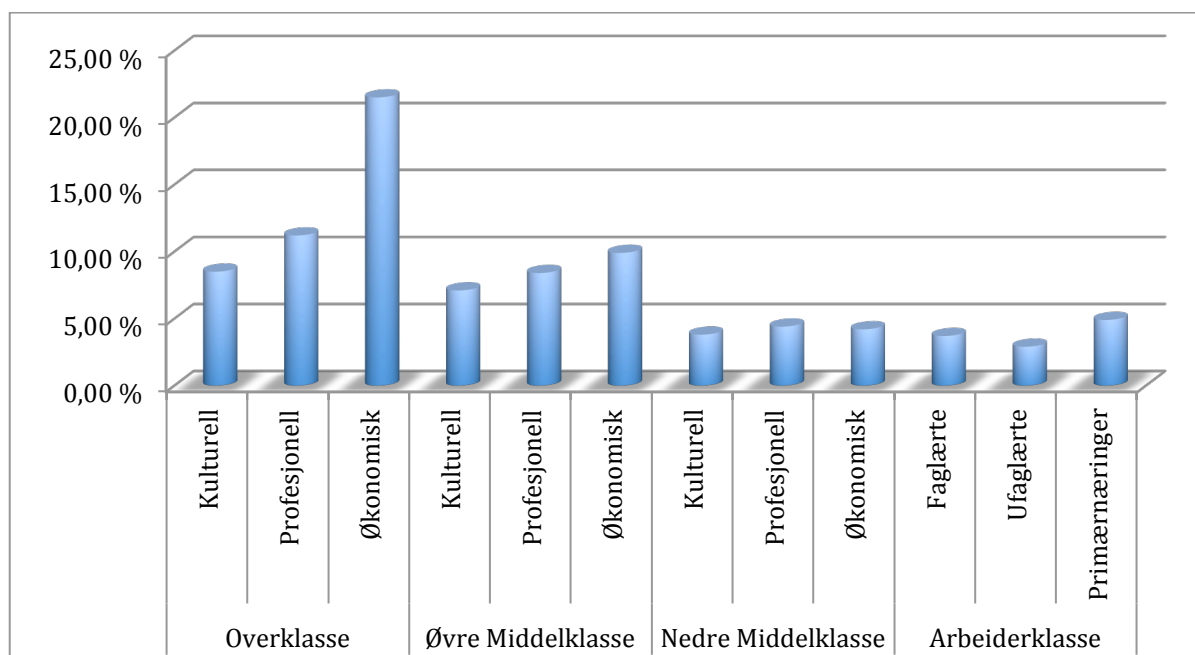
Igjen er altså den økonomiske nedre middelklassefraksjonen gruppen som skiller seg negativt ut. Overklassen har også overraskende lav nettoformue. Til tross for at den i gjennomsnitt er utvalgets høyeste, er det vanskelig å tenke seg at personer som tjener såpass godt ikke har større skattbare formuer enn dette. I løpet av tidsperioden var den høyeste gjennomsnittsverdien på om lag 400 000,-. Dette er fortsatt langt under beregningsgrunnlaget for formuesskatten. Riktignok har gjelden til denne klassefraksjonen også steget ganske kraftig i tidsperioden, men om de lånte pengene faktisk investeres i goder som gir økt økonomisk kapital, skulle man tro at nettoformuen ville være betydelig større. Uten å spekulere for mye i dette kan tallene antyde at skatteplanlegging slik som det ble diskutert i kapittel 4 er relativt utbredt i den økonomiske overklassen. Panelanalysene av sammenhengen mellom gjeld og nettoformue i neste kapittel vil uansett kunne gi et bredere grunnlag for å diskutere dette enn hva disse grafene gjør. Poenget vendes tilbake til senere i oppgaven.

5.3 Utviklingens implikasjoner for økt ulikhet

De foregående grafene viste at både gjelden og bruttoformuen stiger i alle klassefraksjoner. Det samme gjør også gjeldsgraden. Veksten i gjeldsgrad er som tidligere nevnt marginalt størst i den økonomiske fraksjonen av den nedre middelklassen, mens de økonomiske fraksjonene av den øvre middelklassen og overklassen har hatt den største utviklingen i samlet gjeld. Intuitivt skulle man tro at de som tjener mest ikke har det samme behovet for å låne penger som andre. Siden gjelden stiger såpass kraftig i det som må antas å være av de mest pengesterke gruppene i utvalget kan dette tolkes som at det på ulike måter må være hensiktsmessig for de å ha gjeld og at gjeldsopptaket ikke ser ut til å være drevet av en mangel på oppsparte midler og utilstrekkelige inntekter.

Denne informasjonen gjør det mulig å dedusere en rekke kjennetegn på personer som ser ut til å låne penger uten at låneopptaket utelukkende er drevet av mangel på oppsparte midler. De har sannsynligvis en nettoformue som er større enn null. Samtidig låner de ganske betydelige summer og har dermed også en viss mengde gjeld. Andelen personer i hver klassefraksjon som passer denne beskrivelsen fremstilles grafisk i figuren nedenfor. Grensen for gjeld settes til gjennomsnittsverdien for hele utvalget på 578 000,-. Slik ekskluderes personer som har positiv nettoformue og ingen gjeld fra grafen.

Figur 8: Enheter med nettoformue ≥ 0 og gjeld \geq utvalgsgjennomsnittet

Her ser det ut til at det danner det seg et mønster hvor andelen av klassefraksjonene i overklassen og øvre middelklasse som oppfyller kriteriene om nettoformue og gjeld er størst i de økonomiske klassefraksjonene, og at de etterfølges av de profesjonelle og kulturelle fraksjonene. I arbeiderklassen er andelen størst for primærnæringene, etterfulgt av de faglærte og ufaglærte arbeiderne. Hele 21,5% av den økonomiske overklassen har en nettoformue større enn null, samtidig som de både har større oppsparte midler og skylder større summer enn gjennomsnittet for hele utvalget. Andelen er også forholdsvis stor i den økonomiske fraksjonen av den øvre middelklassen på 10%. Dette er høyere enn både de to andre interne fraksjonene i den øvre middelklassen, samt den kulturelle overklassen. I den grad penger lånes og investeres i objekter som øker bruttoformuen, antyder dataene så langt at det er i den økonomiske og profesjonelle overklassen, samt den økonomiske øvre middelklassen dette kan tenkes å særlig finne sted. Dette kan også gi mening med tanke på at dette er de tre

klassefraksjonene med høyest økonomisk kapital. Det understreker like fullt nytten av ORDC-skjemaet og muligheten til å skille mellom interne fraksjoner av de ulike klassene.

Til slutt kan vi løfte blikket til implikasjonene utviklingen har for samfunnsstrukturelle forhold. Argumentet til Fligstein og Goldstein er her at fremveksten av en finanskultur i et samfunn gjør at synet på gjeld endres fra et sparingsfokus og et ønske om gjeldsfrihet, til å bli en kalkyle mellom gjeld og kapital hvor formålet er å maksimere ressursene de har tilgjengelig. I artikkelen deles respondentene inn inntektsgrupper. Deretter brukes denne inndelingen til å analysere sammenhenger mellom hvordan respondentene oppfatter utviklingen i sin økonomi, deres egne økonomiske framtidssutsikter og risikovillighet i ulike former for investeringer. De finner klare implikasjoner på at de øverste 20% i inntektsfordelingen både har hatt, og står overfor den mest positive økonomiske utviklingen på bekostning av inntektsgruppene som er posisjonert lavere i fordelingen (Fligstein og Goldstein, 2015a, s.581, 597-598). I denne oppgavens datamateriale er gruppene med de høyeste gjennomsnittsinntektene den økonomiske overklassen, den profesjonelle overklassen og den økonomiske øvre middelklassen. Det er også disse tre klassefraksjonene som har hatt den sterkeste formuesveksten. Selv når kapitalinntekter er med i inntektsvariabelen har klassefraksjonene en ganske høy gjeldsgrad og heller ikke utpregede høye nettoformuer. Det at gjeldsøkningen er såpass høy samtidig som den gjennomsnittlige bruttoformuen deres omtrent har fordoblet seg i tidsperioden kan tyde på at personer i disse klassene er i stand til å betjene relativt store lån samtidig som de kan spare opp midler som gir en økning i formue. Ved å investere penger i objekter med mulighet for avkastning kan de skaffe seg fremtidige kapitalinntekter, samtidig som den stigende gjelden også muligens kan minske umiddelbare skatteutgifter eierskapet av disse objektene genererer. Hittil kan det dermed se ut som at disse tre klassefraksjonene viser noe av den samme type veksten som de øverste 20% av inntektsfordelingen i Fligstein og Goldsteins analyser.

Når det gjelder de resterende klassefraksjonene burde vi følgelig observere at arbeiderklassen og den nedre middelklassen har opplevd en omtrentlig tilsvarende svekking av sin økonomiske situasjon. Dette er derimot ikke tydelig i dette tilfellet. Både den kulturelle og profesjonelle fraksjonen av nedre middelklasse, samt de faglærte og ufaglærte arbeiderne viser en stabil utvikling i tidsperioden. De har riktignok noe mer gjeld enn ved startpunktet, men har også hatt en sammenfallende økning i formue. Dette gjelder også for primærnæringene. Arbeiderklassen og disse nedre middelklassefraksjonene har dermed ikke

opplevd noen særlig negativ utvikling i seg selv, men avstanden til de øvre klassene kan se ut til å ha økt noe ved at veksten i klassefraksjonene over de er sterkere. Den økonomiske fraksjonen av den nedre middelklassen skiller seg derimot ut. De har hatt den sterkeste gjeldsveksten i sin klasse og den høyeste gjeldsgraden i hele utvalget. Riktignok har bruttoformuen deres utviklet seg positivt i tidsperioden, men den sterke gjeldsøkningen gjør at veksten i nettoformue er svakere. I den grad gjeldsøkningen i overklassen ser ut til å drive mennesker i lavere klasseposisjoner til å låne mer penger er det altså i denne klassefraksjonen konsekvensene ser ut til å være tydeligst på skrivende tidspunkt.

Dette kapittelet har bidratt til å belyse underproblemstillingen P1 om hvordan gjelds- og formuesveksten har artet seg mellom klassene i tidsperioden. Gjeldsgraden har steget kraftigst i den økonomiske nedre middelklassefraksjonen. I beløp har gjelden og formuen derimot steget kraftigst i den økonomiske og den profesjonelle fraksjonen av overklassen, og i den økonomiske fraksjonen av øvre middelklasse. Så langt kan det med andre ord se ut til at gjeldsveksten har vært sterkest for personer i høyere klasseposisjoner, men at konsekvensene for medlemmene av de lavere klasseposisjonene virker mindre tydelige. For å kunne si noe mer om hvorvidt den positive utviklingen i gjennomsnittsformuen til overklassefraksjonene faktisk skyldes at personer i høyere klasseraksjoner låner penger for å investere i formuesgoder, skal analysene i neste kapittel gå nærmere inn på om det er en sammenheng mellom gjelds- og formuesveksten vi har observert i dette kapittelet.

6. Investering i formuesgoder og generering av kapitalinntekter

Nordli Hansen poengterer i sin artikkel *Om konsentrasjonen av formue i Norge over tid* (2012) at fordelingen av formue er et svært viktig tema fordi eierskap av betydelige formuer både i form av materielle og finansielle verdier vil kunne sette enkeltpersoner i særskilte maktposisjoner på en annen måte enn en høy inntekt alene (Nordli Hansen, 2012, s.213). I tillegg er formuesproblematikken spennende fordi formuer har avkastningspotensiale. Altså kan en økende skjevfordeling av formuesverdier også potensielt forsterke inntektsulikheten ved at de mest formuende personene også vil ha betydelige kapitalinntekter. I teorikapittelet ble det diskutert hvorvidt gjeld kan være et middel overklassen benytter for ytterlige å bygge opp kapital og for å kunne generere økte kapitalinntekter. For å presisere vil det å ha gjeld i seg selv ikke være lønnsomt, men det kan være et middel for å skaffe seg kapital som er lønnsom. Det ble også diskutert om personer med mye økonomisk kapital er mer disponert for

slik atferd enn andre. Det også tenkes at personer i de lavere klassefraksjonene som streber oppover, eller som er redd for en degradering av sin klassestatus er mer tilbøyelige til å låne penger til forbruk. På den måten kan de muligens opprettholde, eller etablere et konsummønster som gir de innpass i klassen de ønsker tilhørighet til. Det skal altså undersøkes om medlemmene av noen klassefraksjoner i større grad enn andre klarer å anvende lånte penger for å skaffe seg økonomisk kapital, eller om pengene går med til andre forhold. I tillegg skal det undersøkes om formuen til medlemmene av noen klassefraksjoner gir en større avkastning pr. krone enn andre. For å belyse disse spørsmålene skal det først gjøres en panelanalyse for å undersøke i hvilken grad pengene som lånes bidrar til å redusere nettoformuen i klassene. En tilsvarende analyse gjøres også for å undersøke om formuen i de forskjellige klassefraksjonene i ulik grad ser ut til å anvendes for å generere kapitalinntekter.

De metodiske utfordringene som medfølger slike studier av formue er mange. Størsteparten av formuen til den norske befolkningen er knyttet til bolig. Ligningsverdien på boliger oppdateres regelmessig og tar derfor også til en viss grad høyde for svingninger i boligmarkedet. Det tallene derimot ikke tar høyde for er oppgraderinger på egen bolig. Dersom noen renoverer en bolig vil markedsverdien kunne øke betraktelig uten at ligningsverdien endres. Utslaget av boligoppgraderingen på formuestallene kommer dermed først når boligen selges. I tillegg defineres skattbar formue som ligningsverdien av samlet kapital minus gjeld, og det er derfor stor sannsynlighet for at de med store verdier i bolig vil bli registrert med lavere formue enn kapitalen som eventuelt frigjøres ved salg (Nordli Hansen, 2012, s.213-218).

Når utlånsrentene på boliglån har vært lave samtidig som boligprisene stiger jevnt, kan avkastningen på boliginvesteringer potensielt bli store og generere midler for ytterligere investeringer. I tillegg vil skattekostnadene av en formue bundet i bolig være mindre fordi objektene har en lavere ligningstakst enn finansielle aktiva. Det kan altså være grunn til å tro at flere personer med store formuesverdier har valgt å investere i bolig de siste årene, og at de metodiske problemene som Nordli Hansen (2012) trekker frem kan være aktuelt for en større andel av utvalget enn tidligere av den grunn. Når formuestall fra skatteregisteret anvendes i analyser er det derfor viktig å ta høyde for at de i mange tilfeller vil kunne være underrapporterte som en følge av skatteinsentivet som foreligger ved å redusere verdien av nettoformuen så mye som mulig.

Den andre delen av kapittelet skal ta for seg hvorvidt formuen brukes for å generere kapitalinntekter og om dette er forskjellig mellom klassefraksjonene. Videre skal det undersøkes om dette førte til endringer i distribusjonen av kapitalinntekter i Norge i tidsperioden. Mange av studiene som er gjennomført på økonomisk ulikhet i Norge tar utgangspunkt i nettopp inntektsulikhet. Artikkelen *Top Income Shares in Norway* (2008) skrevet av Rolf Aaberge og Anthony B. Atkinson avdekker at det er høyinnteksgruppene som har hatt den sterkeste inntektsveksten (Aaberge og Atkinson, 2008, s.18). Med bakgrunn i Pikettys (2016) funn mistenkes det i denne oppgaven at betydelige deler av denne veksten forårsakes av en økning i kapitalinntekter. Dette defineres av SSB som inntekter i form av renteinntekter, aksjeutbytte og realisasjonsgevinster¹⁰ (SSB, 2016d). Variabelen for kapitalinntekter vil med andre ord være en indikator på hvor lønnsom formuen er.

Tallene for kapitalinntekter har riktignok også svakheter. Slike inntekter genereres av objekter som eiendom, aksjer og verdipapirer og vil derfor kunne opptre i form av utleieinntekter og aksjeutbytte. Det å ha kapitalinntekter vil derfor sannsynligvis være unntaket heller enn regelen for mange av personene i utvalget. I tillegg kan det være vanskelig å skille ulike inntektsformer fra hverandre. Hvis hovedinntekten genereres av en separat jobb og kapitalinntektene genereres av eksempelvis en utleiebolig, vil skillet mellom inntektsformene være tydelig definert. I tilfeller hvor personer driver eget selskap, eller hvor kapitalinntektene på ulike måter kan relateres til personens yrke, vil grensen derimot kunne være uklar. I denne oppgavens datasett må det derfor tas høyde for at yrkes- og kapitalinntekter i noen få tilfeller kan flyte over i hverandre.

Det første steget i de påfølgende analysene er altså å undersøke om det er klasseforskjeller i om lånte penger anvendes for å anskaffe formuesgoder. Dersom den samme endringen i gjeld resulterer i en ulik redusering av nettoformuen, vil dette være en indikator på at de lånte pengene i større grad brukes med hensikt om formuesoppbygging i noen klassefraksjoner enn andre. Det andre steget vil følgelig være å forsøke å avdekke om formuen kun er eiendeler som eieren besitter uten intensjoner om å generere en form for avkastning, eller om den av medlemmene i noen klassefraksjoner brukes som en måte å generere kapitalinntekter på. Til slutt skal det drøftes om den kombinerte effekten av disse mekanismene kan se ut til å ha bidratt til økt økonomisk ulikhet mellom klassene i tidsperioden.

¹⁰ Inntekter i forbindelse med salg av fast eiendom og verdipapirer (SSB, 2016d).

6.1 Regresjonsanalyse I: gjeldens effekt på nettoformuen

Som tidligere nevnt i oppgaven defineres bruttoformuen som ligningsverdien av alle eiendelene en person besitter. Nettoformuen er definert som bruttoformuen minus personens samlede gjeld (Omholt og Strøm, 2014, s.36). I prinsippet vil en analyse av sammenhengen mellom gjeld og de to ulike formuesvariablene gi grunnlag for å trekke de samme konklusjonene. Når nettoformuen er definert som bruttoformuen minus gjeld, vil det å bruke gjeld som uavhengig variabel uansett gi en negativ effekt på den avhengige variabelen nettoformue. I et hypotetisk tilfelle hvor en person tar opp et lån og bruker alle pengene på konsum som ikke gir en økt formue, vil nettoformuen synke tilsvarende gjelden og koeffisienten vil dermed være -1. Motsatt vil et gjeldsopptak som kun brukes til investeringer gi en endring i nettoformuen lik ligningsverdien på investeringsobjektet. Analysene tar derfor utgangspunkt i nettoformue fordi disse tallene på en mer intuitiv måte kan avdekke i hvilken grad de lånte pengene faktisk investeres i eiendeler som øker formuen.

Under forutsetningen om at skattereglene for beregningen av nettoformuens ligningsverdi slår likt ut på formuen til medlemmene av alle klassefraksjonene, vil altså fraksjonen hvor gjelden har den svakeste negative effekten på nettoformuen i prinsippet være de som i størst grad bruker pengene de har lånt på formuesgoder. Dette skal i utgangspunktet være tilfellet, men det kan være grunn til å tro at de med store formuer på ulike måter underrapporterer eller skjuler formuen sin for skattemyndighetene. I 2016 ble det avslørt at DNBs filialer i Luxembourg i nesten 10 år hadde organisert postboksselskaper¹¹ for kundene sine i skatteparadiset Seychellene (Bjørnstad mfl., 2016). Å antyde at denne praksisen har vært spesielt utbredt blir feil, men som vist i forskningen til Gabriel Zucman (2014) er det også ofte snakk om så store summer at man må ta høyde for at de mest formuende personenes opplysninger kan være noe underrapporterte. En annen mulig måte å redusere den skattbare formuen sin på vil være å overføre deler av den til andre medlemmer i familien. Mellom 2003 og 2013 ble arveavgiften gradvis redusert og fribeløpet for unntak av arveavgiften økte. I 2014 er arveavgiften fjernet (Skatteetaten, 2017a). Det finnes altså både lovlige og ulovlige virkemidler for å redusere skattekostnaden av formuen sin på. Det må derfor rettes et kritisk blick mot resultatene i analysene av formuen til de øverste klassene hvor formuene kan være store nok til at de berøres av skattereglene.

¹¹ Selskaper som opprettes i et land uten å ha noen virksomhet der. Ofte registreres slike selskaper i såkalte skatteparadiser for å kutte skattekostnader (Bjerkan, 2016).

Et viktig metodisk hensyn har blitt gjort med tanke på sosial mobilitet. I det bourdianske klasseskjemaet kan mobilitet enten foregå vertikalt basert på en økning av personens kapitalvolum, eller horisontalt ved endringer i kapitalkomposisjon (Bourdieu, 1984 [2004], s.114-116). Det vil altså være flere måter mobilitet kan foregå på, og dermed også en del personer som endrer klasseposisjon i løpet av de ti årene som analyseres. For å få et mest mulig representativt utvalg i hver klassefraksjon ansees det som tryggest å kun se på enhetene som holder seg innenfor samme klassefraksjon hele tidsperioden. I praksis betyr dette at den samme regresjonsmodellen kjøres separat for hver klassefraksjon med kriteriet om at personene som utgjør grunnlaget for estimatene ikke har byttet klassefraksjonen i årene mellom 2003 og 2013.

Som en følge av valget om å gjøre en interaksjonsanalyse hvor separate panelanalyser gjøres for hver enkelt klassefraksjon, blir tolkningen av resultatene også noe annerledes enn i en vanlig regresjonsanalyse. P-verdien vil ikke presenteres i resultattabellen fordi den i dette tilfellet kun indikerer hvorvidt effekten av gjeld på nettoformuen er signifikant forskjellig fra null innad i klassefraksjonene. Siden analysens formål er å belyse om det er forskjeller i gjeldseffekten på nettoformuen *mellom* klassefraksjonene er dermed p-verdien ikke lenger like relevant. Eventuelle klasseforskjeller fremkommer av altså av forskjeller i regresjonskoeffisientene.

Når hver klassefraksjon analyseres som separate undergrupper kan det heller ikke leses direkte av resultattabellen om gjeldskoeffisienten i klassene er signifikant forskjellig fra hverandre. En mulig metode for å undersøke dette ville vært å utført en t-test på differansen mellom regresjonskoeffisientene. I praksis testes da nullhypotesen om at de to koeffisientene er like mot en alternativ hypotese om at de er ulike (Clogg og Petkova, 1995, s.1276). I dette tilfellet vil en t-test på forskjeller mellom hver enkelt klassefraksjon være mer omfattende enn det som er nødvendig for å besvare spørsmålet om hvorvidt det er klasseforskjeller. For å ta stilling til om regresjonskoeffisientene for gjeldsvariabelen faktisk er signifikant forskjellige mellom klassefraksjonene, vil det i etterkant av regresjonen derfor tegnes koeffisientplot hvor koeffisientene for gjeld β plottes med tilhørende 95% konfidensintervaller. Under forutsetningen om et tilfeldig utvalg er dette intervallet hvor den sanne parameterverdien med 95% sannsynlighet vil ligge innenfor (Skog, 2013, s.157). Denne testen er mindre eksakt enn en t-test, men også streng nok til å tjene analysens formål. Dersom konfidensintervallene overlapper tilstrekkelig vil dette med andre ord være nok til å kunne ta stilling til hvorvidt

interaksjonseffekten mellom gjeld og klasse faktisk er signifikant forskjellig mellom de ulike klassefraksjonene.

I metodekapittelet ble problemer ved regresjonsforutsetningen om omvendt kausalitet diskutert. I denne første regresjonsanalysen gjøres den avhengige variabelen ikke om til en *lead* fordi gjeldsopptaket og endringene i formue sannsynligvis vil finne sted i samme år. Både gjelds- og formuesvariabelen i analysen er utlevert av NSD som verdien av den samlede gjelden og nettoformuen på den siste dagen hvert år, og dermed vil det å forskyve verdiene på den avhengige variabelen i dette tilfellet kunne være misvisende fordi andre faktorer som har potensiale til å påvirke formuen også kan ha endret seg i løpet året. Eksempelvis vil en potensiell inntektsøkning etter gjeldsopptaket har funnet sted kunne lede til at noen også får økt formue, og at effekten av selve gjeldsopptaket dermed blir forkludret. Forutsetningen om omvendt kausalitet ansees derfor ikke for å ikke være brutt i denne analysen. Koeffisientene til gjeldsvariabelen i analysen skal derfor tolkes som endring i nettoformue pr. kroners endring i gjeld inneværende år. Analysen utføres ved bruk av følgende regresjonsligning:

$$Y_{it} = \beta_1 x_{1it} + \beta_2 x_{1it}^2 + \beta_3 x_{2it} + \beta_4 x_{3it} + \beta_5 x_{4it} + [\dots] \beta_9 x_{8it} + B_{10} x_{9it} + [\dots] \beta_{12} x_{11it} + B_{13} x_{12it} + [\dots] \beta_{23} x_{21it} + \alpha_i + e_{it}$$

Y : Nettoformue	$x_4 - x_8$: Høyeste fullførte utdanning dummyer	$x_{12} - x_{20}$: Årstall Dummyer
x_1 : Gjeld		α_i : Uobserverte
x_2 : Alder	$x_9 - x_{11}$: Sivilstand dummyer	Tidskonstante Variabler
x_3 : Samlet inntekt		e : Restledd

I regresjonstabellen på neste side presenteres gjeldskoeffisientene, standardfeilen og øvre og nedre 95% konfidensintervall. Regresjonsmodellen er kjørt både med og uten kontrollvariablene for utdanning og sivilstand for å utelukke at det ikke kun er enhetene som endrer status på disse variablene som er med i datagrunnlaget, samt med gjeld som kvadrert variabel. Noen av sammenhengene viste seg å ikke være strengt lineære, men effektene var meget svake og utelatelsene av den kvadrerte gjeldsvariabelen endrer ikke konklusjonene som kan trekkes ut fra analysen. For å forenkle tolkningen av regresjonskoeffisientene presenteres dermed kun resultatene fra analysene basert på regresjonsmodellen uten den kvadrerte gjeldsvariabelen.

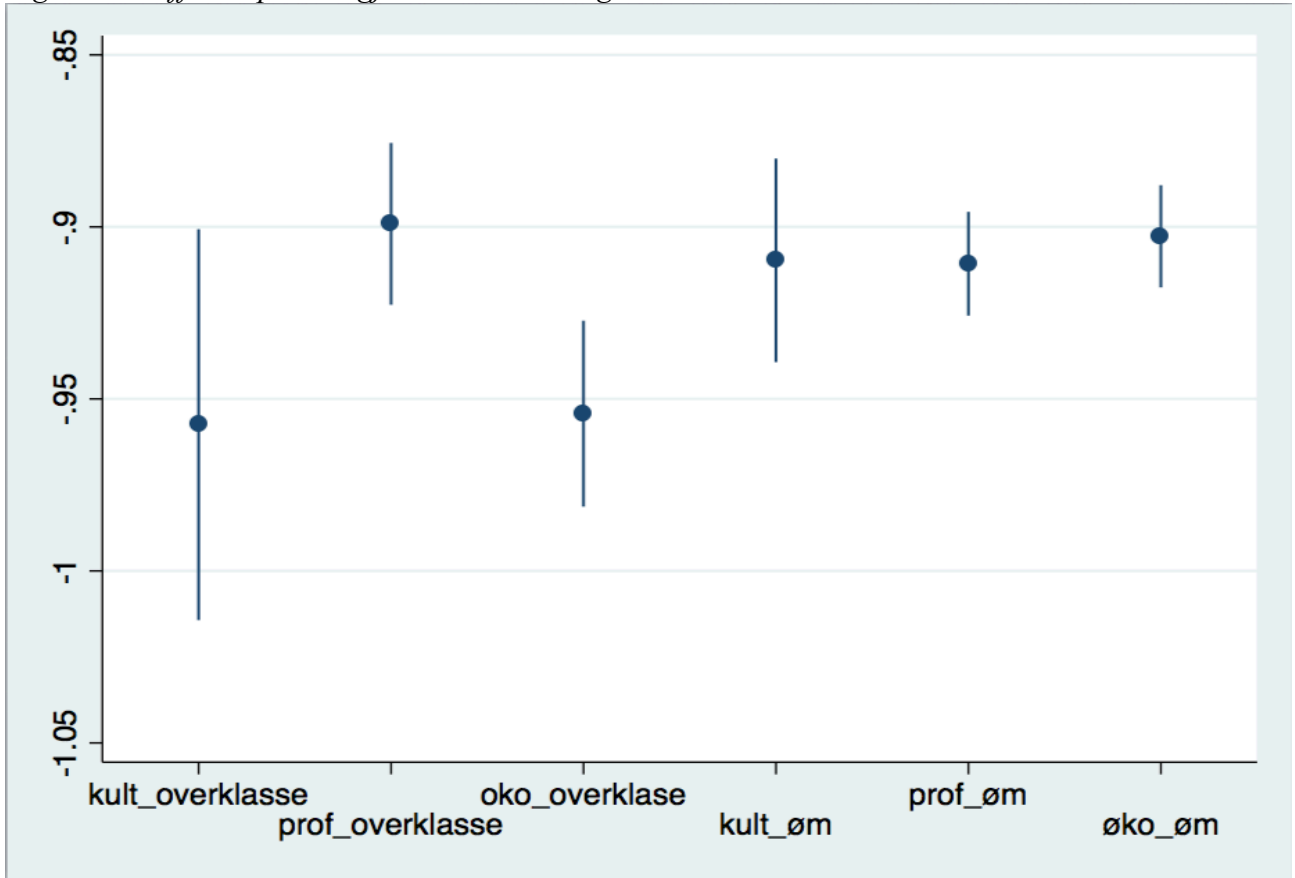
Tabell 3: Resultat regresjonsanalyse, Y =nettoformue

Y=Nettoformue	β Gjeld	Robust Std.feil	Nedre Konfidens- intervall	Øvre Konfidens- intervall
<i>Kulturell overklasse</i>	-0,957	0,029	-1,014	-0,901
<i>Profesjonell Overklasse</i>	-0,899	0,012	-0,923	-0,876
<i>Økonomisk Overklasse</i>	-0,954	0,014	-0,981	-0,927
<i>Kulturell Øvre Middelklasse</i>	-0,909	0,015	-0,939	-0,880
<i>Profesjonell Øvre Middelklasse</i>	-0,910	0,007	-0,926	-0,896
<i>Økonomisk Øvre Middelklasse</i>	-0,903	0,007	-0,918	-0,888
<i>Kulturell Nedre Middelklasse</i>	-0,917	0,009	-0,935	-0,898
<i>Profesjonell Nedre Middelklasse</i>	-0,876	0,008	-0,894	-0,859
<i>Økonomisk Nedre Middelklasse</i>	-0,893	0,016	-0,924	-0,862
<i>Faglærte Arbeidere</i>	-0,870	0,006	-0,882	-0,858
<i>Ufaglærte Arbeidere</i>	-0,859	0,005	-0,871	-0,848
<i>Primærnæringer</i>	-0,784	0,047	-0,877	-0,691

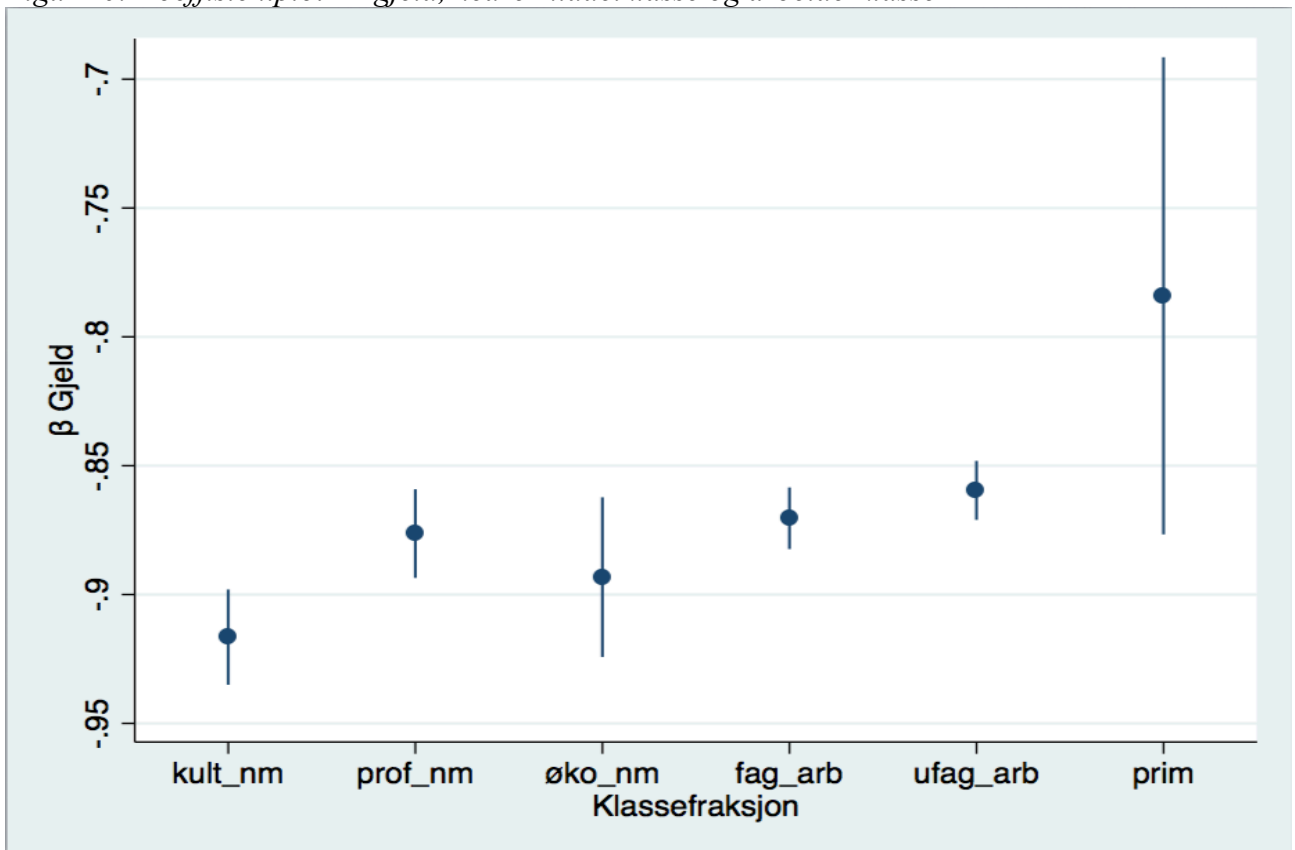
Resultatene er kontrollert for effekten av samlet inntekt, sivilstand, utdanning alder og årstall.

Det mest oppsiktsvekkende som går frem av tabellen er at gjeldskoeffisientene tilsynelatende er minst negativ i de lavere klassene. Som nevnt i innledningen ville en regresjonskoeffisient på -1 bety at ingen av de lånte pengene går inn igjen i nettoformuen. I den forstand ser det faktisk ut til at det er i den kulturelle og den økonomiske fraksjonen av overklassen hvor pengene som lånes i minst grad ser ut til å gå til anskaffelse av formuesgoder. Primærnæringsfraksjonen av arbeiderklassen skiller seg ut med den minst negative koeffisienten i utvalget, noe som igjen indikerer at det er blant medlemmene i denne klassefraksjonen hvor lånte penger i størst grad går inn igjen i formuen deres. Likevel ser vi at konfidensintervallene til flere av klassene er relativt store, og for å lette tolkningen av tabellen presenteres resultatet i koeffisientplott på neste side. Av praktiske årsaker legges plottene frem som to forskjellige figurer. Det må presiseres at alle koeffisientene likevel må sees i forhold til hverandre og at dette skal tolkes som én figur.

Figur 9: Koeffisientplot X =gjeld, overklasse og øvre middelklasse

Figur 10: Koeffisientplot X =gjeld, nedre middelklasse og arbeiderklasse

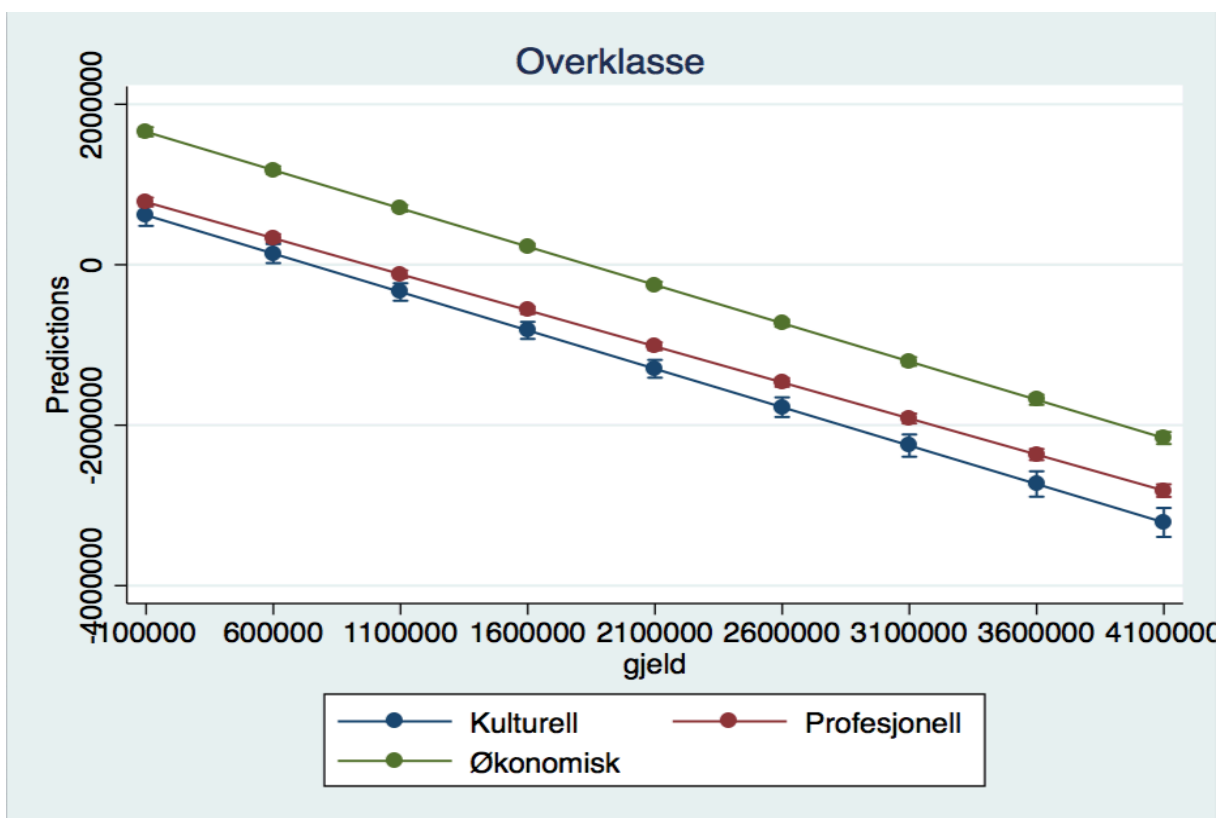
I koeffisientplottene for overklassen og den øvre middelklassen ser vi at konfidensintervallet til alle koeffisientene til en viss grad overlapper. Den eneste klare differansen er mellom den økonomiske overklassen og de profesjonelle- og økonomiske øvre middelklassefraksjonene. Her vil effekten av gjeld på nettoformuen sannsynligvis være mindre i de sistnevnte enn i den første. Likevel er differansen i koeffisientene relativ liten og det er altså sannsynligvis ikke snakk om de helt store forskjellene. I grafen for den nedre middelklassen og arbeiderklassen ser vi at konfidensintervallet til alle de tre nedre middelklassefraksjonene vil overlappe både med koeffisientene i overklassen og øvre middelklasse. Konfidensintervallet til koeffisientene for gjeldseffekten i de faglærte- og ufaglærte arbeiderfraksjonene er mindre enn de andre fraksjonenes, samtidig som verdien for de ufaglærte arbeiderne faktisk er noe mindre negativ. Til tross for overlappende konfidensintervall, er det altså en større sannsynlighet for at gjeldseffekten vil være svakere negativ her enn i nedre middelklassefraksjonene. Usikkerheten rundt estimatet for gjeld i primærnæringen er som vi ser ganske stor, men likevel overlapper konfidensintervallet kun mellom -0.85 og -0.88. Det er derfor en stor sannsynlighet for at det er i denne klassefraksjonen hvor gjeldseffekten vil være minst negativ på nettoformuen. Sagt på en annen måte er sannsynligheten størst for at det er i denne gruppen hvor de lånte pengene investeres i formuesgoder. Dette fremstår kanskje som lite intuitivt, men kan forklares i måten driftsmidler skattegges på. Et driftsmiddel defineres av skatteetaten som et objekt tett tilknyttet inntektsgivende arbeid. For en person som arbeider i primærnæringen vil dette da sannsynligvis være snakk om objekter som maskiner, redskaper og driftsbygg. Ligningsverdien av et driftsmiddel regnes ut noe ulikt basert på hvilken type gjenstand det er snakk om, men det tas utgangspunkt i objektets kostpris (Skatteetaten, 2017b). Dette betyr altså at ligningsverdien i praksis er lik beløpet som ble betalt for driftsmiddelet. Grunnen til at primærnæringen har den svakeste gjeldskoeffisienten er dermed sannsynligvis at de er avhengig av å låne penger for å investere i midler som er nødvendige for næringsdriften.

Ut fra mistanken basert på Piketty (2016) og ulikhet gjennom formueskonsentrasjon, samt funnene fra forskningen til Fligstein og Goldstein (2015a) om at overklassen og øvre middelklasse var de som ville øke formuen sin mest ved å ta opp gjeld, er resultatene av denne regresjonsanalysen noe overraskende. Vi ser av koeffisientene at gjeldseffekten er minst like negativ som i de andre klassefraksjonene og at de dermed i like stor grad låner penger som ikke brukes på anskaffelse av formuesgoder. Dermed begynner skatteincentivet ved gjeldsoptaket å virke som en sannsynlig forklaring. Ved å låne penger til å eksempelvis

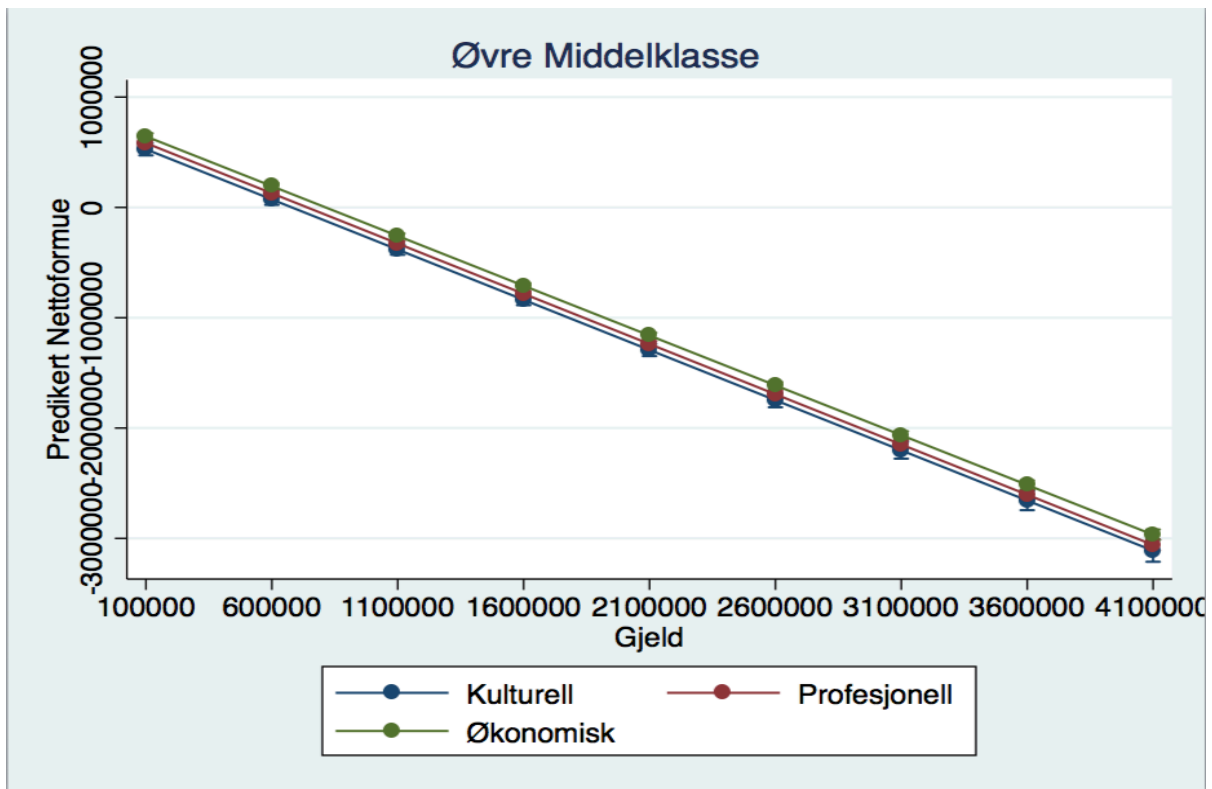
oppgradere egen bolig kan man redusere verdien av nettoformuen og dermed også skattekostnaden. Et annet mulig scenario er at overklassen, og da spesielt den økonomiske fraksjonen, finansierer forbruk ved å belåne boligen sin. Guldbrandsen (2014) påpekte som tidligere nevnt i oppgaven at omfanget og utbredelsen i bruken av rammelån økte i denne tidsperioden. Dersom man har en solid og forutsigbar økonomi hvor man i overskuelig fremtid er sikker på at man har midler til å betjene rentekostnadene av de lånte pengene, vil alle former for boligkreditt være en rimelig måte å frigjøre midler utover inntekten sin på.

Koeffisientplottene viste at gjeldseffekten på nettoformuen ikke vil være signifikant forskjellig mellom klassefraksjonene. De viser derimot ikke hvilket nivå nettoformuen deres predikeres til å ligge på for ulike størrelser av gjeld. Regresjonsmodellen brukes derfor til å regne ut predikerte sannsynligheter for hvordan nettoformuen utvikler seg når gjelden stiger i de ulike klasseposisjonene. Her inkluderes også den kvadrerte gjeldsvariabelen. Verdien på de andre kontrollvariablene i modellen settes til gjennomsnittsverdiene innad i klassefraksjonen. Grafene plottes fra laveste til høyeste verdi på gjeldsvariabelen i utvalget, og hvert punkt presenteres med et tilhørende 95% konfidensintervall.

Figur 11: Predikert nettoformue for stigende gjeld, overklasse

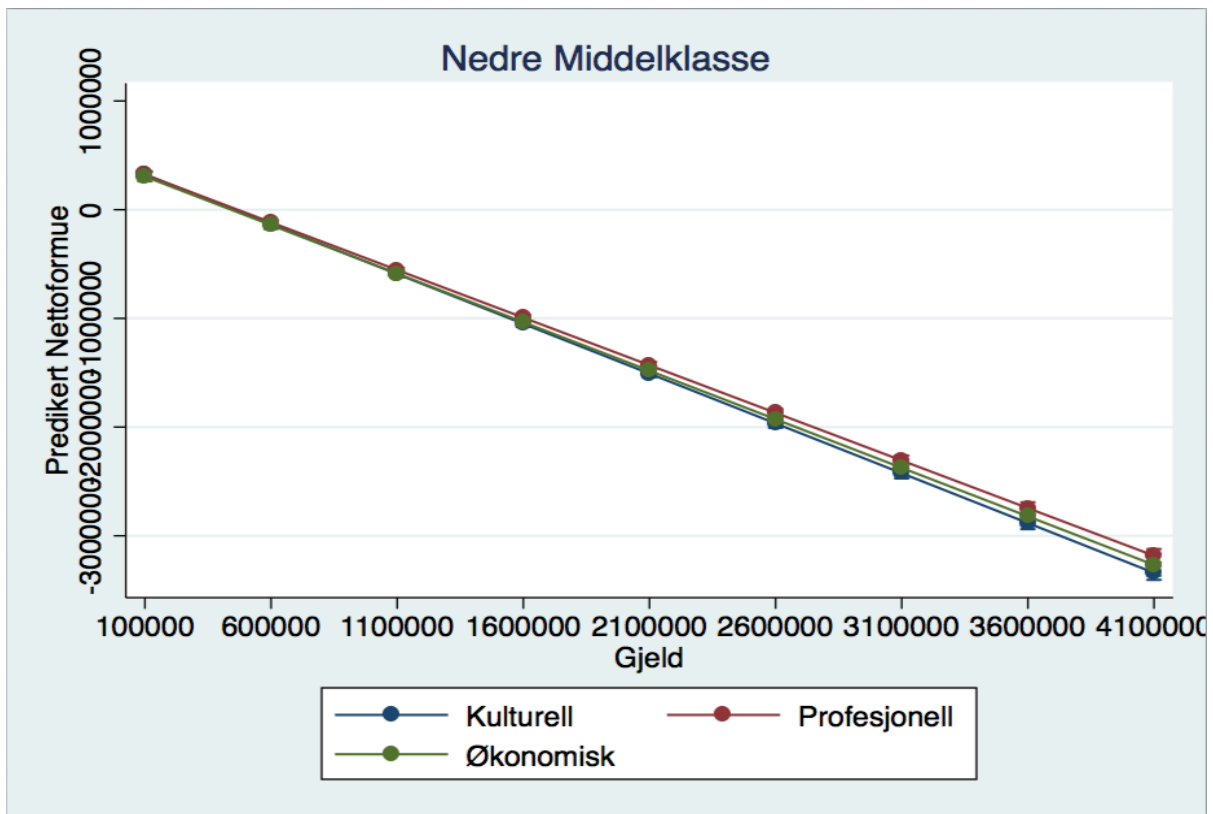
Figur 12: Predikert nettoformue for stigende gjeld, øvre middelklasse

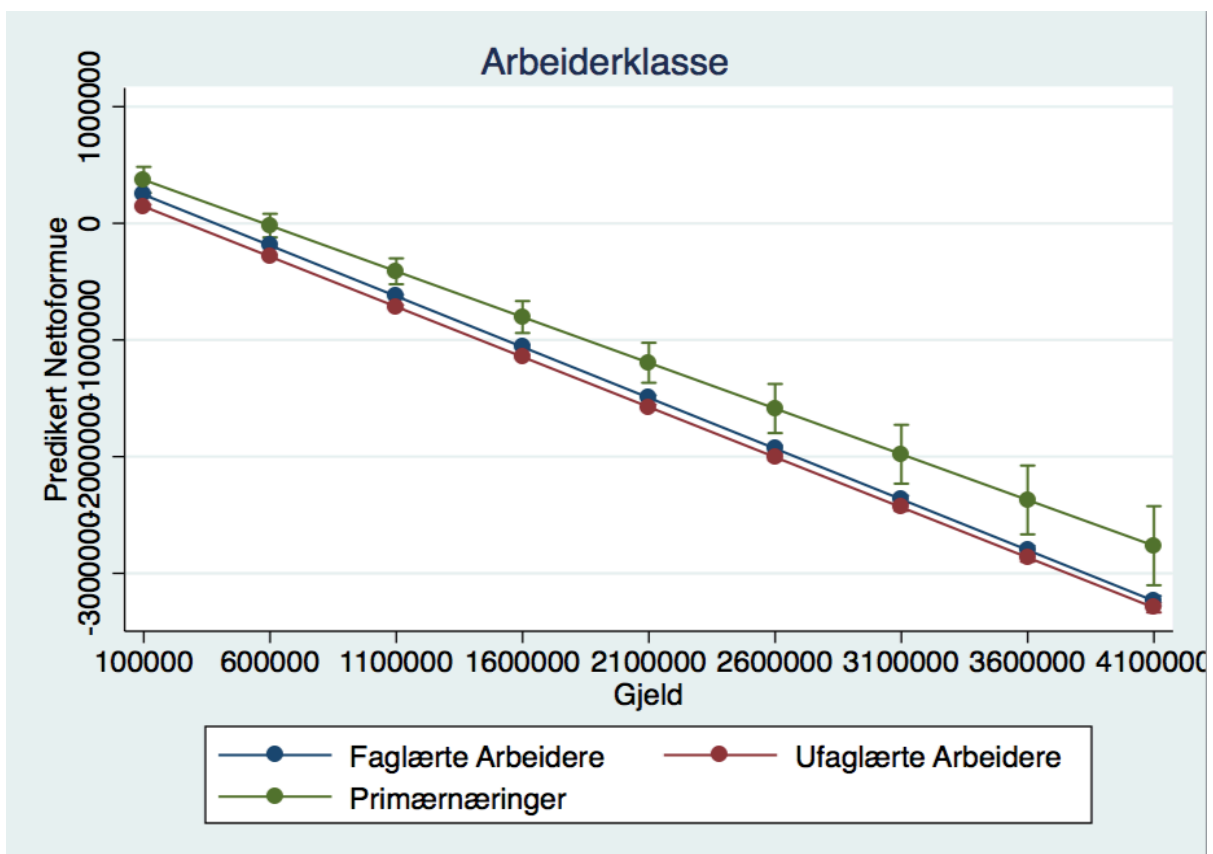
Noe av det interessante man kan lese ut fra disse grafene er nullpunktet mellom gjeld og formue, altså hvor mye gjeld som skal til for at den gjennomsnittlige nettoformuen i klassefraksjonen skal gå i null. På den måten tegnes det også et bilde av de totale forskjellene i formue mellom klassene. Den økonomiske overklassen har først en predikert nettoformue på null når gjelden når omtrent 2 000 000,-. Den profesjonelle- og den kulturelle fraksjonens nettoformue når null allerede på henholdsvis omtrent 1 000 000,- og 700 000,-. Med andre ord har den økonomiske overklassen i snitt en formue med en verdi på over én million kroner mer enn de andre overklassefraksjonene.

I den øvre middelklassen ser vi at nullpunktet ligger på omtrent 600 000,- i gjeld for den kulturelle fraksjonen, mens den ligger på omtrent 650 000,- og 800 000,- for den profesjonelle og den økonomiske. For det høyeste gjeldsnivået ligger nettoformuen på omtrent -3 000 000,- for samtlige fraksjoner. Altså er det også her slik at personene i den økonomiske fraksjonen har størst formue, men forskjellene er vesentlig mindre enn i overklassen. Vi ser også at kurvenes bane er omtrent identiske. Ergo er det små forskjeller i formue innad i denne klassen. Videre kan dette sammenlignes med de predikerte verdiene for nedre middelklasse og arbeiderklassen.

Figur 13: Predikert nettoformue for stigende gjeld, nedre middelklasse

Figur 14: Predikert nettoformue for stigende gjeld, arbeiderklasse

I den nedre middelklassen ser vi at alle fraksjonenes nullpunkt inntreffer ved en gjeld på omtrent 500 000,- og at kurvene er omtrent identiske for alle gjeldsnivå. Vi ser også at predikert nettoformue for det høyeste gjeldsnivået er rett under -3 000 000,- slik som i den øvre middelklassen og i den kulturelle overklassefraksjonen. I arbeiderklassen inntreffer nullpunktet for de predikerte formuesverdiene allerede ved en gjeld på omkring 300 000,- for de ufaglærte arbeiderne og 400 000,- for de faglærte arbeiderne. For den høyeste gjeldsverdien er også her predikert nettoformue på rett under -3 000 000,-. Estimatenes for primærnæringene er her noe mer usikre enn i de andre tilfellene, men nullpunktet inntreffer ved en gjeld på 600 000,- og kurven ligger generelt høyere.

Totalt sett er altså den økonomiske overklassen den eneste gruppen hvor de predikerte verdiene skiller seg nevneverdig fra de andre klassefraksjonene på alle gjeldsnivå. De har omtrent én halv million kroner mer i formue enn den profesjonelle overklassen og primærnæringen, og over én million kroner mer enn den kulturelle overklassen, fraksjonene i øvre- og nedre middelklasse og arbeiderklassen. De største forskjellene ser altså ut til å være mellom den økonomiske overklassen og alle de øvrige klassefraksjonene.

Et annet interessant funn fra analysen er at den øvre middelklassen ikke skiller seg nevneverdig ut fra klassefraksjonene plassert lavere enn dem i classeskjemaet. Pikettys argument om den formuende middelklassen gikk ut på at deler av middelklassen siden 1980-tallet ser ut til å ha ervervet en større del av formuen og inntektene i samfunnet på bekostning av inntektsgruppene lokalisert over seg (Piketty, 2016, s.413). I lys av forskningen til Fligstein og Goldstein (2015a) skulle man også kanskje anta at det å investere lånte penger i formuesgoder spesielt ville finne sted i den økonomiske fraksjonen. Dersom personene i den øvre middelklassen i større grad enn andre lånte penger for å bygge seg opp kapital utover det som er mulig med inntektene deres, skulle dette med andre ord ha åpenbart seg i analysen i ved at regresjonskoeffisientene var signifikant forskjellig og mindre negativ enn i de andre klassene. I denne tiårsperioden har altså ikke gjeld bidratt til formuesveksten i den norske øvre middelklassen noe mer enn i andre klassefraksjoner.

Fligstein og Goldstein viste også hvordan den amerikanske øvre middelklassen benytter gjeld for å kunne bosette seg i attraktive boligstrøk (Fligstein mfl., 2015b, s. 28). Som Dynan (2009) også påpeker har stigende boligpriser tjent de som allerede er inne på boligmarkedet ved å gi de økt kapital i form av verdistigningen på boligen. Dersom den norske øvre

middelklassen på samme måte brukte gjeld for å kjøpe boliger i dyrere områder, skulle boligprisveksten her i teorien vært større enn ellers og dermed slått ut som en økning i nettoformuen deres. Her er det mulig at lokale prisvariasjoner i boligmarkedet gjør dette noe mindre tydelig ved at prisveksten ikke nødvendigvis er like sterk i ulike deler av landet. En annen mulighet er også rett og slett at den norske øvre middelklassen ikke benytter seg av gjeld for å kunne bosette seg i de attraktive områdene på samme måte som i USA, og at forskjellene her til lands hovedsakelig skyldes inntektsulikhet. Uansett virker det ikke som om de amerikanske tendensene er synlige i norsk kontekst i tidsperioden.

Basert på dette konkluderes det med at det ikke virker å være en klasseeffekt i måten gjeld omdannes til formue på. Enklere sagt ser det ikke ut til å være forskjeller i hvor mye gjeld reduserer nettoformuen i noen av klassefraksjonene. Dette må ikke forveksles med at de forskjellige klassefraksjonene sannsynligvis vil ha forskjellige økonomiske utgangspunkt når det kommer til inntekter. Det neste kapittelet vil ta for seg nettopp dette og undersøke om personer i de høyere klassefraksjonene benytter formuen sin for å generere kapitalinntekter.

6.2 Regresjonsanalyse II: bruttoformuens effekt på kapitalinntekter

Jesper Roines forskning på Sverige antyder at kapitalinntekter har spilt en større rolle i utviklingen av ulikheten i Norden i forhold til i resten av Europa (Roine, 2014, s. 23-28). Et sentralt funn i Pikettys forskning er også at endringer i den nasjonale økonomiske ulikheten ofte forårsakes av svingninger i det øverste inntektsprosentilets inntekter (Piketty, 2016, s.412-423). Norden har ifølge Piketty siden 1980-tallet hatt den laveste ulikheten i arbeidsinntekter i Europa. Likevel skrives det i boken at utviklingen i total inntektsulikhet, altså forskjeller i samlet inntekt, har fulgt lignende baner som resten av det kontinentale Europa. Siden den stigende ulikheten i Sverige ifølge Piketty (2016, s.390-391) ikke drives i samme grad av forskjeller i arbeidsinntekter, kan derfor en mulig forklaring være at det er økende forskjeller i distribusjonen av kapitalinntekter som påvirker ulikheten. Til tross for at situasjonen i Sverige gjerne kan tenkes å være unik, er spørsmålet om hvorvidt kapitalinntekter bidrar til å øke den økonomiske ulikheten mellom personer i ulike klasseposisjoner lite utforsket i Norge og dermed også meget interessant. I denne analysen er formålet å predikere de ulike klassefraksjonenes kapitalinntekter for ulike formuesnivå. I motsetning til forrige analyse, tas det her utgangspunkt i bruttoformue.

Det finnes opprinnelig ikke en egen variabel for kapitalinntekter i dataene fra FD-Trygd. For å kunne analysere fenomenet har det derfor blitt konstruert en variabel hvor yrkesinntekt har blitt trukket fra samlet inntekt. Variabelen for samlet inntekt i FD-Trygd inkluderer yrkesinntekter, kapitalinntekter, samt skattepliktige og skattefrie overføringer (SSB, 2016e). Eksempler på slike overføringer kan være pensjon, dagpenger, barnetrygd og studiestipend. Siden klasse operasjonaliseres ut fra yrke, utgår pensjonister fra variabelen. Det samme gjelder studenter fordi de ikke registreres med en yrkeskode, noe som igjen betyr at de ikke vil bli gitt en klasseposisjon i ORDC-skjemaet. Som en følge av manglende yrkesstatus faller arbeidsledige også ut av analysen, og siden man må registrere seg som arbeidsledig hos NAV for å få utbetalt dagpenger er dette dermed heller ikke et problem for kapitalinntektsvariabelen (NAV, 2017a). Vi står altså igjen med barnetrygden. Dette er en ordning som alle personer med barn, og som har vært bosatt i Norge i minst ett år sammenhengende kvalifiserer seg til (NAV, 2017b). En måte å unngå problemet på ville vært å fjerne alle enhetene med barn under 18 år fra datasettet. Dette ville derimot blitt et så stort antall mennesker at det ville kunne gå utover utvalgets representativitet. Siden det ikke er noen hensiktsmessig måte å fjerne barnetrygden fra kapitalinntektsvariabelen på, må det tas forbehold om at dette til en viss grad vil kontaminere den. Gjeld inkluderes forøvrig som kontrollvariabel i analysen. Siden avhengig variabel er inntekter, altså en pengestrøm inn i personens økonomi, vil effektene av bruttoformue på den måten kontrolleres for alle eventuelle utgifter som gjelden måtte generere i form av renter.

Også dette er en interaksjonsanalyse på individnivå kjørt separat for hver enkelt klassefraksjon, men nå av interaksjonseffekten mellom klasse og bruttoformue på den avhengige variabelen kapitalinntekter. Det er altså ikke størrelsen på formuen og mengden kapitalinntekter i seg selv som skal analyseres, men hvor mye kapitalinntekter som genereres i hver klassefraksjon pr. krone de har i formue. Datagrunnlaget er kun personer som har beholdt samme klasseposisjon gjennom hele tidsperioden. Den avhengige variabelen er i motsetning til i forrige analyse kodet om til en *lead* for å ivareta kausalitetsforutsetningen. Koeffisientene for de uavhengige variablene viser altså predikert kapitalinntekt påfølgende år, pr. krones endring i bruttoformue året før. Regresjonen utføres ved bruk av følgende ligning:

$$Y_{it} = \beta_1 x_{1it} + \beta_2 x_{1it}^2 + \beta_3 x_{2it} + \beta_4 x_{2it}^2 + \beta_5 x_{3it} + \beta_6 x_{3it}^2 + \beta_7 x_{4it} + [\dots] \beta_{11} x_{8it} + B_{12} x_{9it} + [\dots] \beta_{14} x_{11it} + B_{13} x_{12it} + [\dots] \beta_{23} x_{211it} + \alpha_i + e_{it}$$

Y : Kapitalinntekt (lead) x_4-x_8 : Høyeste fullførte $x_{12}-x_{20}$: Årstall Dummyer
 x_1 : Bruttoformue utdanning dummyer α_i : Uobserverte
 x_2 : Gjeld x_9-x_{11} : Sivilstand Tidskonstante Variabler
 x_3 : Alder dummyer e : Restledd

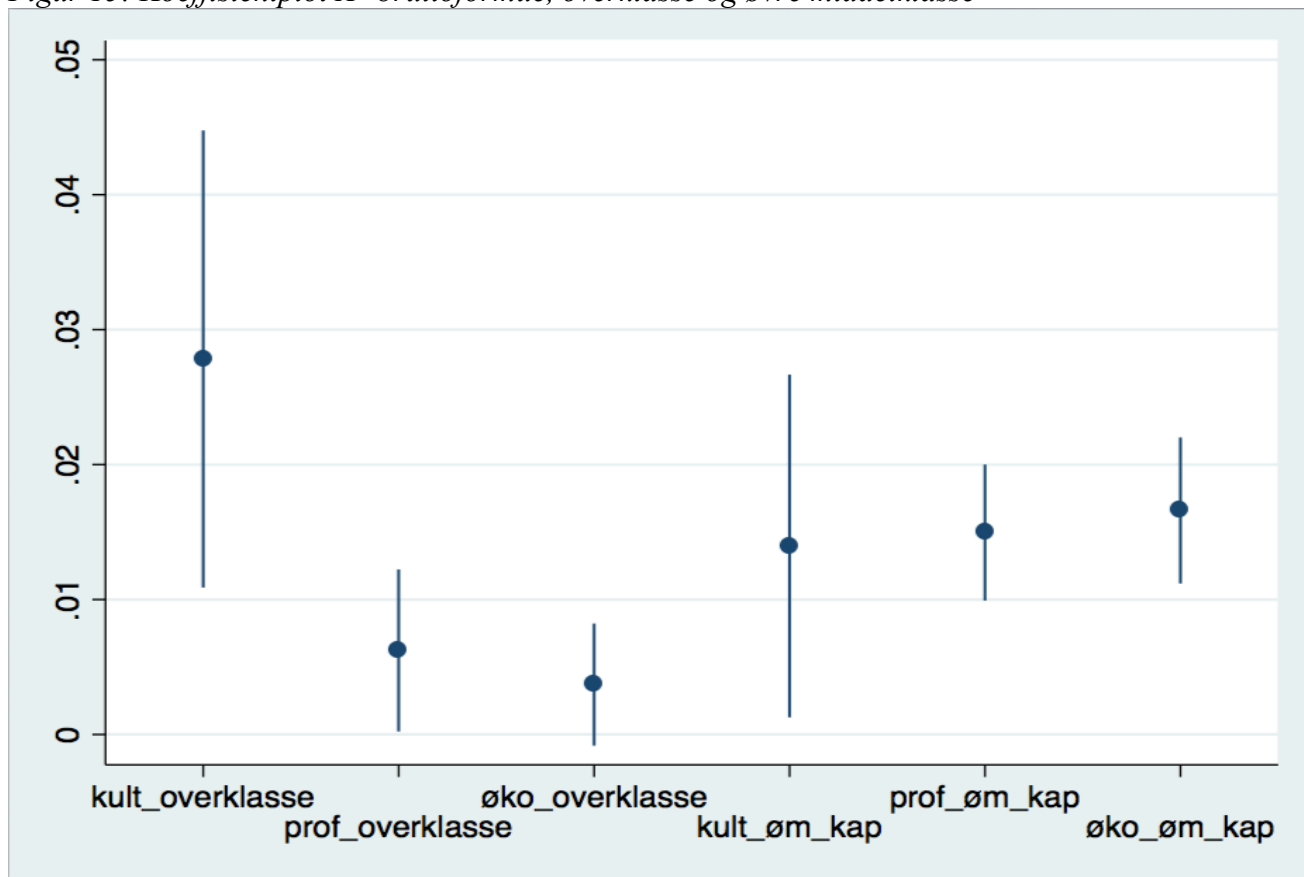
Tabell 4: Resultat regresjonsanalyse, Y =kapitalinntekt (lead)

Y=Kapitalinntekt (Lead)	β Bruttoformue	Robust Std.feil	Nedre Konfidensintervall	Øvre Konfidensintervall
<i>Kulturell overklasse</i>	0,028	0,009	0,0109	0,0448
<i>Profesjonell Overklasse</i>	0,006	0,003	0,0002	0,0122
<i>Økonomisk Overklasse</i>	0,004	0,002	-0,0008	0,0082
<i>Kulturell Øvre Middelklasse</i>	0,014	0,006	0,0013	0,0267
<i>Profesjonell Øvre Middelklasse</i>	0,015	0,003	0,0099	0,0200
<i>Økonomisk Øvre Middelklasse</i>	0,017	0,003	0,0112	0,0220
<i>Kulturell Nedre Middelklasse</i>	0,018	0,004	0,0098	0,0257
<i>Profesjonell Nedre Middelklasse</i>	0,014	0,002	0,0090	0,0188
<i>Økonomisk Nedre Middelklasse</i>	0,011	0,004	0,0035	0,0186
<i>Faglærte Arbeidere</i>	0,013	0,002	0,0080	0,0171
<i>Ufaglærte Arbeidere</i>	0,018	0,003	0,0128	0,0232
<i>Primærnæringer</i>	0,036	0,015	0,0072	0,0652

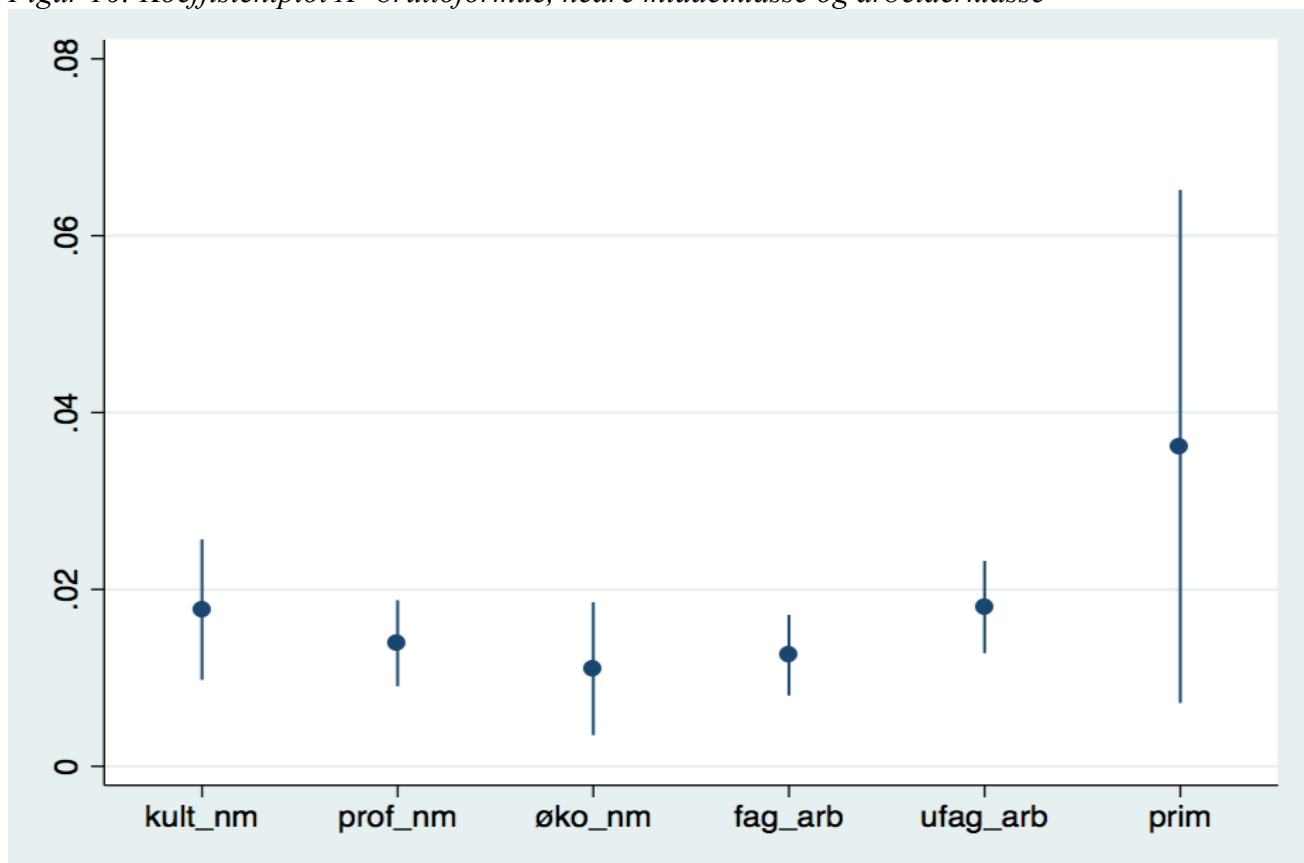
Resultatene er kontrollert for effekten av gjeld, sivilstand, utdanning, alder og årstall.

Regresjonstabellen viser som i forrige delkapittel regresjonskoeffisienten med de tilhørende robuste standardfeilene og nedre og øvre konfidensintervall. Til tross for at koeffisientene ikke er direkte sammenlignbare i tabellen, er det et par umiddelbare forskjeller som stikker seg ut. Vi ser at effekten av bruttoformue i den økonomiske og profesjonelle overklassen er meget svak. Det ser heller ikke ut til å være noen særlig forskjell i effektene bruttoformuen har på kapitalinntekter mellom de øvrige klassefraksjonene. For å få en bedre oversikt over forskjellene i regresjonskoeffisientene fremstilles de også her grafisk med tilhørende 95% konfidensintervaller. Igjen presiseres det at koeffisientplottene skal tolkes som én figur.

Figur 15: Koeffisientplot X =bruttoformue, overklasse og øvre middelklasse

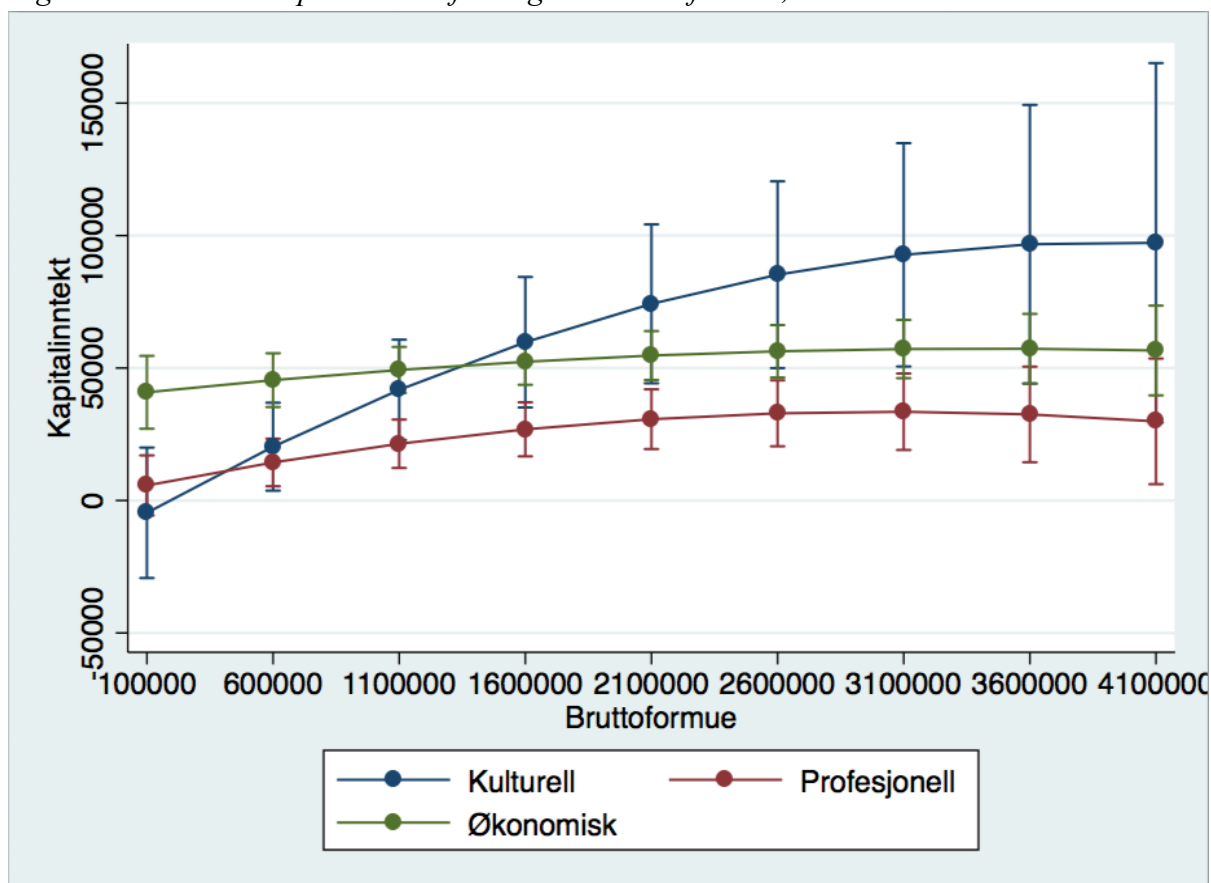

Figur 16: Koeffisientplot X =bruttoformue, nedre middelklasse og arbeiderklasse

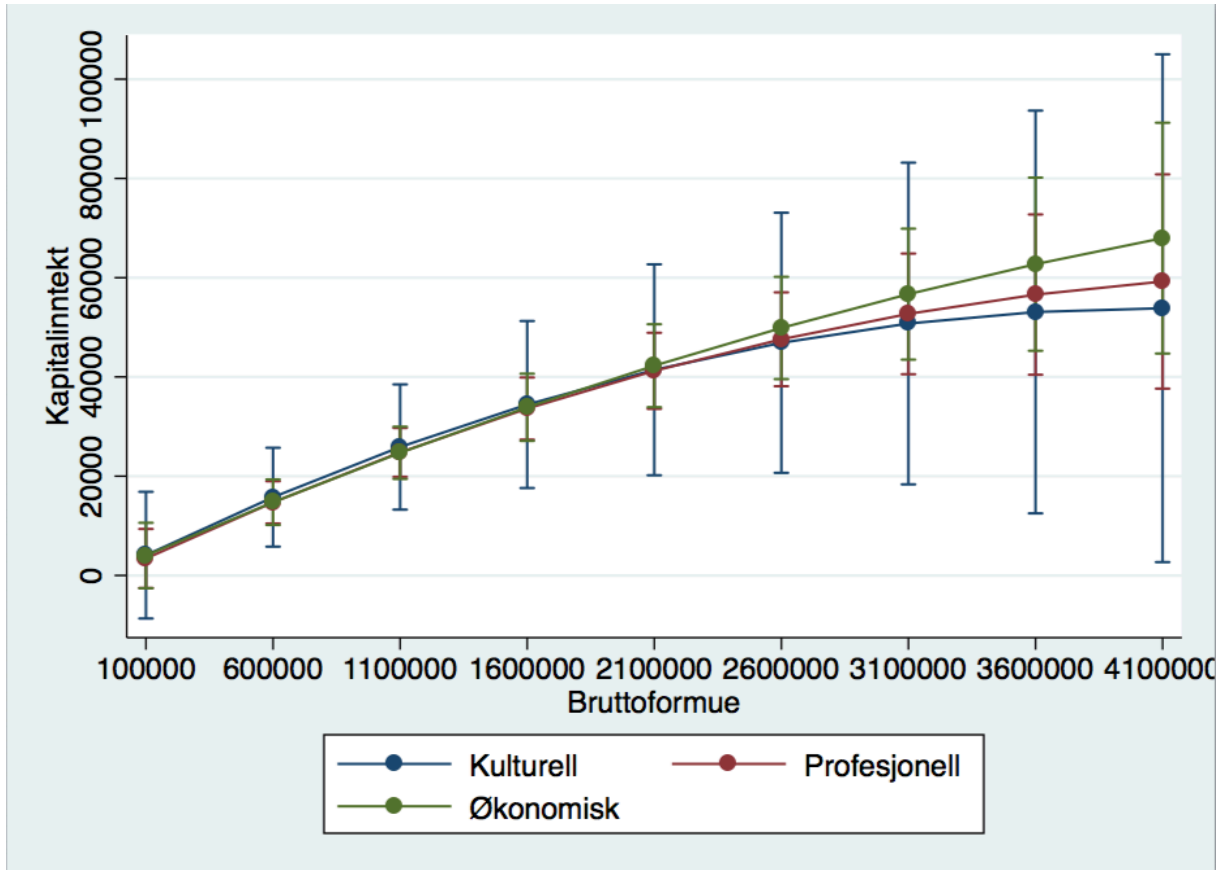

I koeffisientplottet for overklassen og den øvre middelklassen ser vi at koeffisientene til de kulturelle fraksjonene er preget av relativt stor statistisk usikkerhet som en følge av store standardfeil. Dette gjør at konfidensintervallene til parameterestimatene overlapper for alle klassefraksjonene. I den nedre middelklassen og arbeiderklassen er konfidensintervallene omkring regresjonskoeffisientene, med unntak av primærnæringsfraksjonen, mindre enn i de to øvrige klassene. Dette kan være et resultat av at det i denne fraksjonen er vanskeligere å skille mellom kapitalinntekter og yrkesinntekter. Til tross for den relativt beskjedne usikkerheten omkring de øvrige fraksjonenes koeffisienter, ser vi at konfidensintervallene fortsatt overlapper for alle klassefraksjonene. Dermed ser det heller ikke ut til å være noen forskjell i måten formuen brukes for å generere kapitalinntekter. Dette utelukker likevel ikke at det kan være forskjeller i mengden kapitalinntekter regresjonsmodellen predikerer medlemmene av de ulike klassefraksjonene vil ha. For å få et bedre inntrykk av hvordan dette arter seg, fremstilles det også her predikerte sannsynligheter for hvordan kapitalinntektene svinger for stigende gjeld. I likhet med forrige analyse inkluderes også den kvadrerte uavhengige variabelen i prediksjonen. For overklassen og den øvre middelklassen skjer dette seg på følgende måte:

Figur 17: Predikert kapitalinntekt for stigende bruttoformue, overklasse

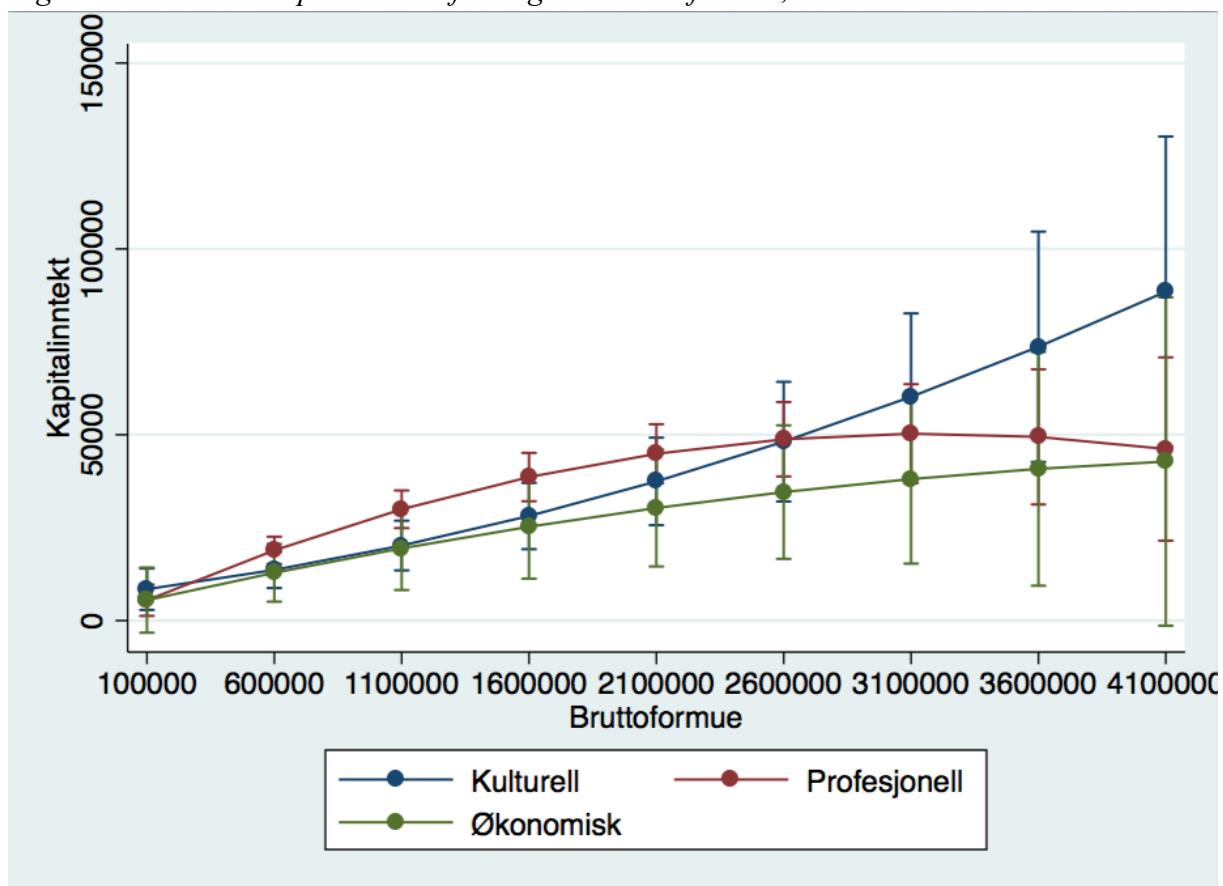

Figur 18: Predikert kapitalinntekt for stigende bruttoformue, øvre middelklasse

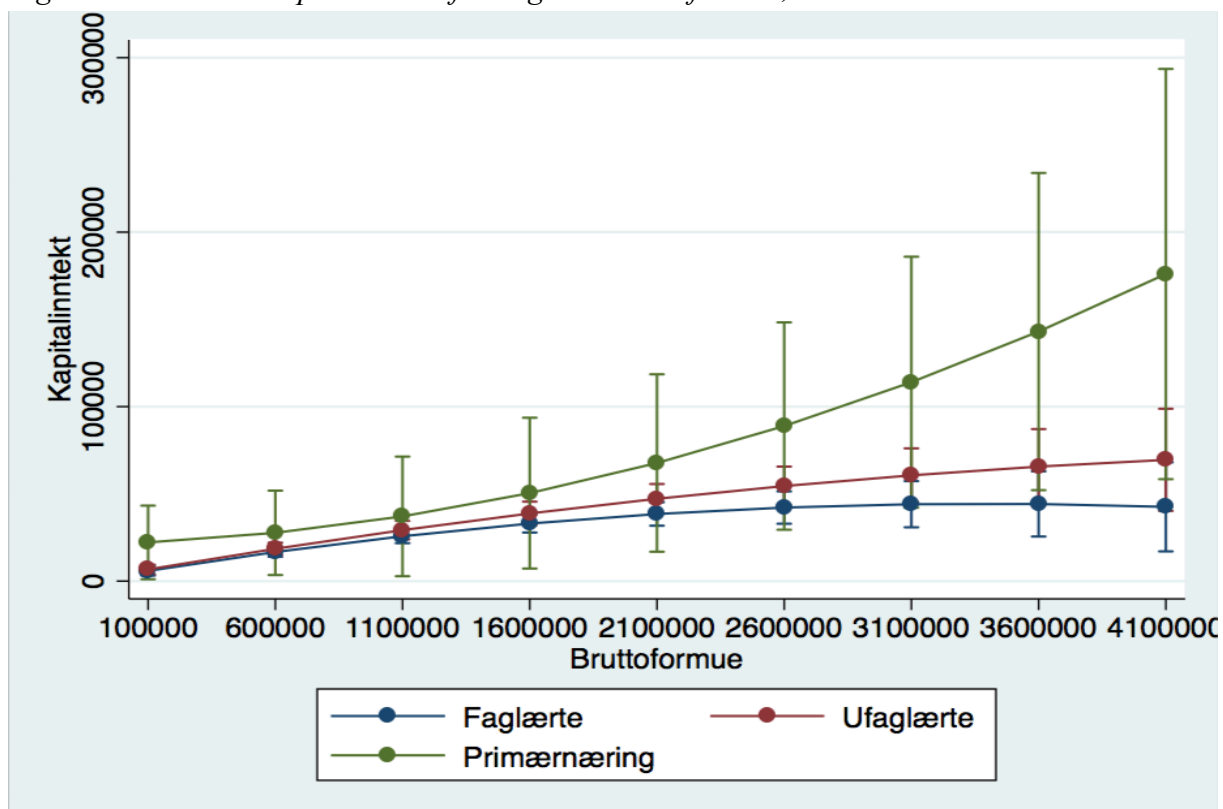

Grafene for predikerte verdier i overklassen er spesielt interessante fordi kapitalinntektene til den profesjonelle og økonomiske fraksjonen er relativt lave, og at kurvene holder seg ganske flate for stigende bruttoformue. Dermed ser det altså ut til at størrelsen på deres private formue ikke har noen særlig effekt på fraksjonenes kapitalinntekter. Disse to gruppene er de mest velstående i hele utvalget og det er derfor heller usannsynlig at kapitalinntekter ikke skal utgjøre en tydeligere del av inntektene deres. Dette er et funn som vendes tilbake til senere i kapitlet. I den øvre middelklassen ser vi at de predikerte verdiene for alle tre klassefraksjonene ligger nært hverandre for alle formuesintervallene, men at konfidensintervallet blir større for hvert punkt. Spesielt den kulturelle fraksjonens predikerte verdier har en høy grad av usikkerhet. Den store usikkerheten omkring de predikerte verdiene gjør det vanskelig å bestemme om det faktisk er forskjeller mellom de andre øvre middelklassefraksjonenes predikerte kapitalinntekter, men også mellom kapitalinntektene til den øvre middelklassen og overklassefraksjonene generelt. Videre presenteres de predikerte kapitalinntektene til den nedre middelklassen og arbeiderklassen på neste side.

Figur 19: Predikert kapitalinntekt for stigende bruttoformue, nedre middelklasse

Figur 20: Predikert kapitalinntekt for stigende bruttoformue, arbeiderklasse

Grafene for den nedre middelklassen preges også av de samme tendensene som grafene for de øvrige klassene presentert hittil. Konfidensintervallene flyter inn i hverandre og usikkerheten rundt estimatene for de høyere formuesverdiene er stor. Den predikerte kapitalinntekten kan med andre ord fortsatt ikke sies å være forskjellig fra verken de andre klassefraksjonene innad i den nedre middelklassen, eller de øvrige klassefraksjonene ovenfor. I arbeiderklassen har de predikerte verdiene en mindre grad av statistisk usikkerhet rundt seg sett i sammenheng med resten av utvalget. Primærnæringens verdier er derimot svært usikre for stigende formuesverdier og gir ikke grunnlag for å trekke noen fornuftige slutninger. Igjen ser vi også at konfidensintervallene flyter over i hverandre både innad, og mellom de øvrige klassene.

Et problem for analysene er usikkerheten rundt estimatene til flere av klassefraksjonene. Det er meget mulig at disse problemstillingene krever data som er mer detaljerte og som inneholder andre variabler enn det FD-Trygd datasettet gjør. Siden variablene for gjeld, inntekt, bruttoformue og nettoformue er omkodet fra prosentiler til prosentilenes medianverdier, vil de oppføre seg som kontinuerlige variabler i analysene, men likevel aggregeres toppverdiene betydelig. De virkelig store gjelds- og formuesverdiene blir av den grunn antageligvis såpass komprimerte at nyanser i toppskiktene til en viss grad forsvinner.

Den manglende muligheten til å kontrollere effektene for hvem som inngår i husholdningen er også noe problematisk. Det hadde vært interessant å undersøke om familierelasjonene strekker seg mellom klassefraksjonene og nedover i klassehierarkiet, eller om det er slik at personene innad i de samme klassene oftest også er del av samme husholdning. Dersom personene i overklassefraksjonene i tillegg bor under samme tak, ville det vært enda større grunn til å anta at de ville stille sterkere økonomisk enn andre. Muligheten for å investere i formuesgoder vil også kunne tenkes å være avhengig av hvem man bor sammen med og hvilken livsfase man er i. Dataene som analysene er basert på er derfor ikke optimale for å belyse disse problemstillingene. Under omstendighetene hvor tilgang til kvalitetsdata var en utfordring ble de likevel vurdert som den mest kvalitetssikrede kilden til informasjon.

Et siste ankepunkt er valget av regresjonsmodell, og da spesielt i analysen av effekten av bruttoformue på kapitalinntekter. Som vi nettopp var vitne til, ble ikke analysen optimal som en følge av den store statistiske usikkerheten omkring noen av regresjonskoeffisientene. En annen regresjonsmodell ville muligens kunne redusert standardfeilen til de estimerte regresjonskoeffisientene, og dermed også gjort det mulig å skille effektene tydeligere fra

hverandre. Likevel kan valget av fast-effektmodellen i dette tilfellet rettfærdiggjøres med at dette var den panelmodellen som på best mulig måte kunne anvendes uten å bryte regresjonsforutsetningene for analysene.

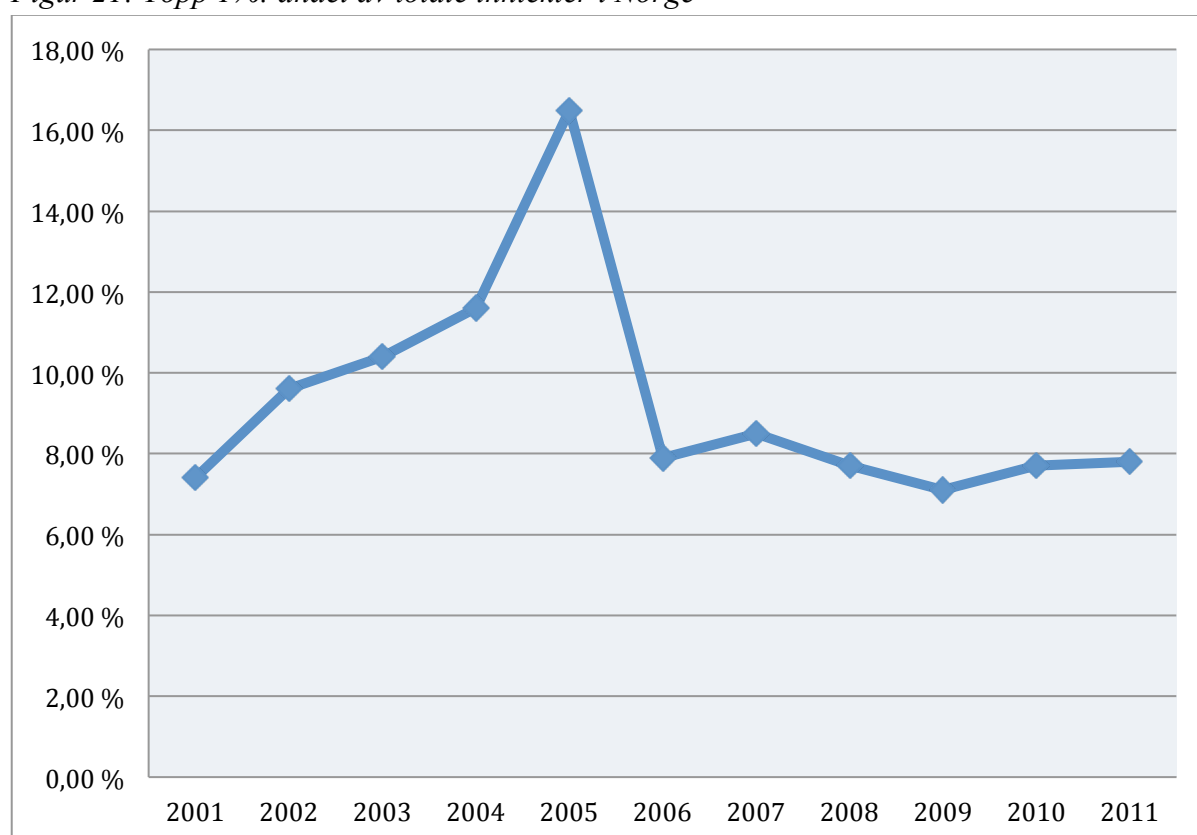
Oppsummert kommer det altså frem at klassenes formue, i like stor eller liten grad alt ettersom, blir brukt til å generere kapitalinntekter og at dette gjør at klassefraksjonene ikke predikeres til å ha nevneverdig ulike kapitalinntekter basert på formuen deres. Dette antyder at det å benytte formuen for å generere kapitalinntekter ikke er et fenomen som knytter seg til klasse på en bestemt måte. Hvis vi ser tilbake på resultatene fra analysen av sammenhengen mellom gjeld og nettoformue var det heller ikke der et tydelig klassemønster i måten gjeld brukes for å omdannes til formue på. Ut fra analysene kan man dermed ikke trekke noen annen slutning enn at det virker som om fenomenet hvor noen benytter seg av gjeld for å øke formuen, eller av sin egen formue for å generere inntekter, ikke resulterer i økte økonomiske forskjeller mellom klassene som helhet. Dette høres i utgangspunktet veldig merkelig ut da både formuesgoder som aksjer, verdipapirer og utleieboliger i prinsippet skal være inkludert i formuestallene. Den økonomiske overklassen er den gruppen som etter alle solemerker skal besitte den høyeste kapitalinntekten i utvalget. Likevel tyder resultatene på at det ikke er forskjeller verken mellom, eller internt i klassene når det kommer til hvor mye kapitalinntekter som genereres pr. krone i formue. Gjennom oppgaven har det hele veien dukket opp små antydninger om at formuesopplysningene i den økonomiske overklassen kan være påvirket av skattetilpasning. Når mistanken om dette nok en gang melder seg, vil det neste delkapittel forsøke å få en endelig klarhet i dette. Her vil det tas utgangspunkt i endringer i den årlige distribusjonen av kapitalinntekter for å undersøke om kapitalinntektene til overklassen virkelig kan være upåvirket av formuesveksten som ble avdekket i kapittel 5, eller om de tilsynelatende ikke-eksisterende klasseforskjellene faktisk er reell.

6.3 Distribusjon av kapitalinntekter

Forskningen til Roine og Piketty gjennomgått i teorikapittelet kan gi implikasjoner på at avkastning på kapital er spesielt relevant for nordiske land. Siden *Kapitalen i det 21. århundre* (2016) ble utgitt, har datamaterialet blitt gjort tilgjengelig for offentligheten og publisert gjennom nettsidene til World Income Database. Databasen er tilrettelagt av en rekke svært anerkjente forskere på økonomisk ulikhet som Piketty selv, Tony Atkinson og Emmanuel Saez. Målet med databasen er å tilby åpen tilgang til pålitelige data på ulikhet i distribusjonen

av inntekt og formue (WID, 2017a). For Norge er dataene noe begrenset og oversikten tilbys kun som andel av nasjonalinntekten. Nasjonalinntekten defineres av Piketty (2016, s.73) som bestående av de to hovedkomponentene arbeidsinntekt og kapitalinntekt. Nasjonalinntekten kan derfor ansees som omtrentlig tilsvarende til variabelen for samlet inntekt i FD-Trygd databasen. Dataene er heller ikke tilgjengelig til lenger frem i tid enn 2011. Dette er likevel tilstrekkelig til å gi et inntrykk av store deler av denne studiens tidsperiode og innsikten kan muligens kaste nytt lys over funnene fra regresjonsanalysene. Utviklingen i det øverste norske inntektsprosentilets andel av totale inntekter arter seg på følgende måte:

Figur 21: Topp 1%: andel av totale inntekter i Norge

Kilde: Income inequality in Norway, 2003-2011 (WID, 2017b)

Her ser vi at personene i det øverste prosentilet av inntektsfordelingen sin andel av inntektene starter på 7,4% i 2001 og at den stiger kraftig frem til sitt høydepunkt i 2005 på 16,5%. Deretter synker andelen av inntektene kraftig i 2006 og stabiliserer seg på et sted mellom 7,5% og 8% frem til 2011. I 2006 innførte regjeringen en ny skattereform. Bakgrunnen for dette var en mistanke om at personer som var ansatt i bedrifter hvor de også var inne på eiersiden, tilpasset seg til den daværende skattemodellen og brukte gråsonen mellom ansettelsesforholdet og eierforholdet til å kamuflere de tyngre beskattede arbeidsinntektene

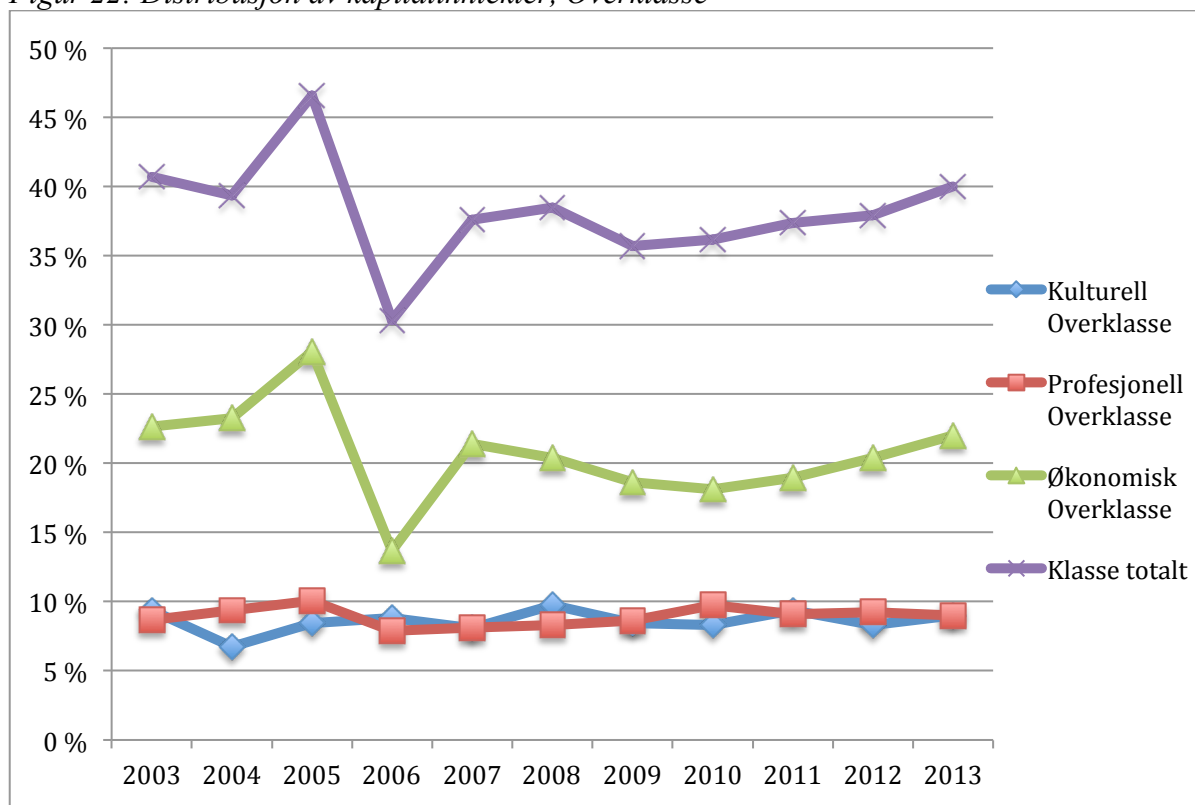
sine som kapitalinntekter. I korte trekk ble resultatet at myndighetene innførte den såkalte aksjonærmodellen og en ny flat skatt på 28% for kapitalinntekter i form av aksjeutbytte som overskrider skjermingsfradraget (Regjeringen.no, 2011).¹² Inntektstoppen vi ser i 2005 i grafen fra World Income Database (2017b) er da trolig et resultat av at toppinntektsgruppen tok ut høyere kapitalinntekter generert av aksjeutbytter og overskudd fra egne selskaper før den nye og hardere beskatningen ble innført.

Siden denne grafen er for samlet inntekt, men fallet i inntektsandelen forårsakes av ny beskatning av kapitalinntekter, bekreftes tanken om at kapitalinntekter spiller en sentral rolle i endringene i inntektsulikheten i Norden og i Norge. Derfor fremstår det som noe merkelig at den økonomiske overklassen ikke skilte seg tydeligere fra de andre klassefraksjonene i analysene av sammenhengen mellom formue og kapitalinntekter, og at kapitalinntektene deres fremstod som uavhengig av størrelsen på den private formuen deres. Grafen fra World Income Database (2017b) er derimot basert på inntektsdata for kun den øverste prosenten av inntektsfordelingen. Tidligere i oppgaven ble skillene mellom elite og overklasse diskutert. Siden grafen kun tar for seg utviklingen i den aller rikeste prosenten av inntektsfordelingen i landet, kan det være en mulighet for at det er utviklingen i *den økonomiske eliten*, fremfor i den økonomiske overklassen generelt som presenteres.

I operasjonaliseringen av de økonomiske klassefraksjonene i denne oppgaven tas det utgangspunkt i en inntektsvariabel som er verdiaggregert. Derfor vil flere enn kun den øverste prosenten av inntektsfordelingen inkluderes i den økonomiske overklassekategorien. Et mulig svar på hvorfor analysene ikke kunne påvise sterkere sammenhenger mellom den økonomiske overklassens formue og kapitalinntekter kan dermed være at dette er et mønster som i all hovedsak gjelder kun for den økonomiske eliten. Med innsikten fra Pikettys datamateriale (WID, 2017b) blir det derfor interessant å se om utviklingen kun gjelder for de aller rikeste nordmennene, eller om dette er et mønster som også gjenspeiler seg i kapitalinntektene til medlemmene av den økonomiske overklassen i ORDC-klasseskjemaet. På neste side presenteres figur 22 som viser endringer i kapitalinntektsdistribusjonen i overklassefraksjonene i tidsperioden.

¹² Aksjers opprinnelige kjøpsverdi oppjusteres med en viss prosentsats hvert år. Skattepliktig aksjegevinst blir derfor differansen mellom kjøpsverdien og dagens markedsverdi på aksjene, minus skjermingsfradraget.

Figur 22: Distribusjon av kapitalinntekter, Overklasse

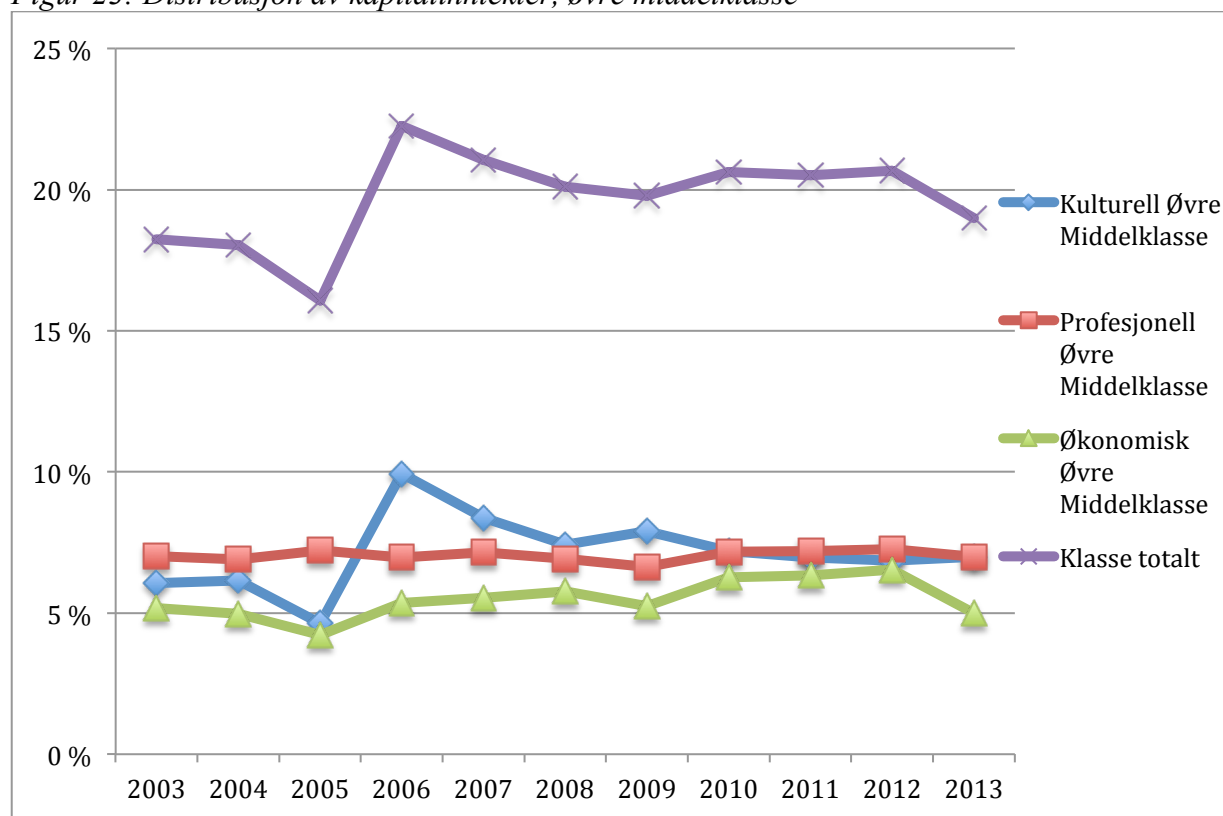
I denne grafen indikerer den lille kurven utviklingen i andelen av kapitalinntektene som tilfaller overklassen som helhet. Ellers vises utviklingen i hver klassefraksjon med en egen kurve slik som tidligere. Her ser vi at den kulturelle og den profesjonelle overklassens andeler av totale kapitalinntekter ligger stabilt mellom omtrent 8% og 10% for hele tidsperioden. Den økonomiske overklassefraksjonens andel starter i 2003 på 23% før den når sin høyde i 2005 på 28%, og sitt bunnpunkt på 14% i 2006. Videre stiger kurven rett opp igjen på 21% i 2007 før den synker svakt i årene 2008-2010. I 2013 er andelen av de totale kapitalinntektene som tilfaller den økonomiske overklassen tilbake på 22%, kun ett prosentpoeng under andelen de hadde i 2003. Argumentet til Piketty (2016) om at det er svingninger i den øverste prosenten av toppinntektsgruppen som hovedsakelig forårsaker svingninger i den totale inntektsdistribusjonen i samfunnet kan dermed virke treffende også her.

Grafen avdekker tydelig den samme effekten av skattereformen som ble innført i 2006 som vi så i dataene fra World Income Database (2017b). Likevel stiger den økonomiske overklassens inntektsandel allerede året etterpå omtrent tilbake til andelen de hadde i 2004 på 21%. Antageligvis har altså den økonomiske overklassen tatt ut betydelig større summer i kapitalinntekter året før skatten ble innført, og i 2006 tar de derfor også ut tilsvarende mindre

kapitalinntekter. På de tre etterfølgende årene har klassefraksjonens andel igjen steget hele fire prosentpoeng. Det at mønstrene fra grafen basert på Pikettys data om den øverste prosenten av inntektsfordelingen i samfunnet går igjen i den økonomiske overklassen antyder også et annet interessant forhold. Denne overklassefraksjonen har helt åpenbart mye kapitalinntekter, og denne formen for inntekt skal i prinsippet genereres av formuesgodene som personen besitter. Uavhengig av hvordan eierandeler i egne selskaper, verdier bundet i aksjer og bolig registreres i skatteregisteret, skal kapitalinntekter altså i teorien være knyttet til verdiene personen har i formue. At de forrige analysene feiler i å påvise noen signifikant forskjellig effekt av formuen til den økonomiske overklassen på kapitalinntektene deres, samtidig som de åpenbart besitter store andeler av de totale kapitalinntektene i utvalget, kan dermed være en implikasjon på at det foregår en del skattetilpasning i denne klassefraksjonen.

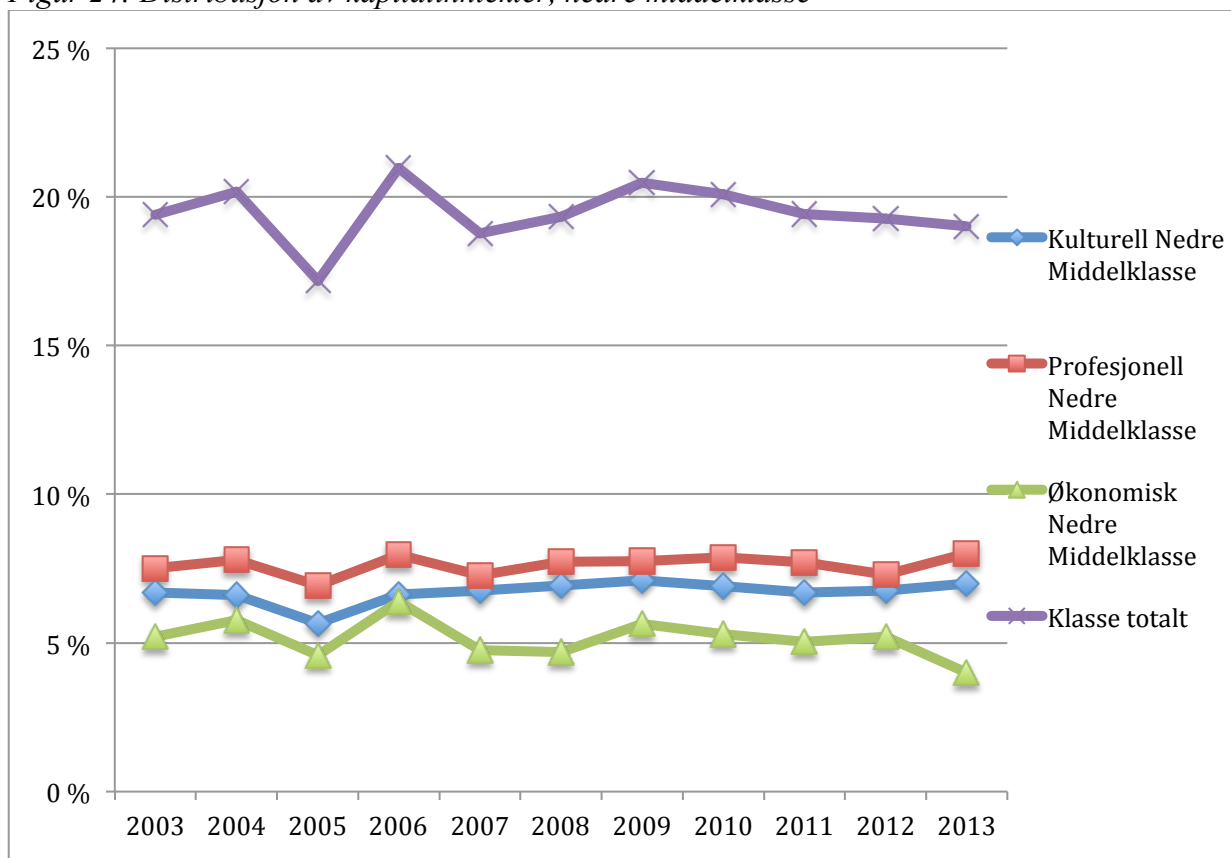
Siden endringer i de ulike klassefraksjonenes inntektsandeler vil fortone seg relasjonelt til hverandre, er det ingen tvil om at de øvrige klassenes inntektsandeler vil stige i takt med nedgangen i den økonomiske overklassens kapitalinntekter i 2006. Likevel fremstilles disse også grafisk for å undersøke hvilke klassefraksjoner som øker sin andel av inntektene mest når den økonomiske overklassens andel minsker.

Figur 23: Distribusjon av kapitalinntekter, øvre middelklasse

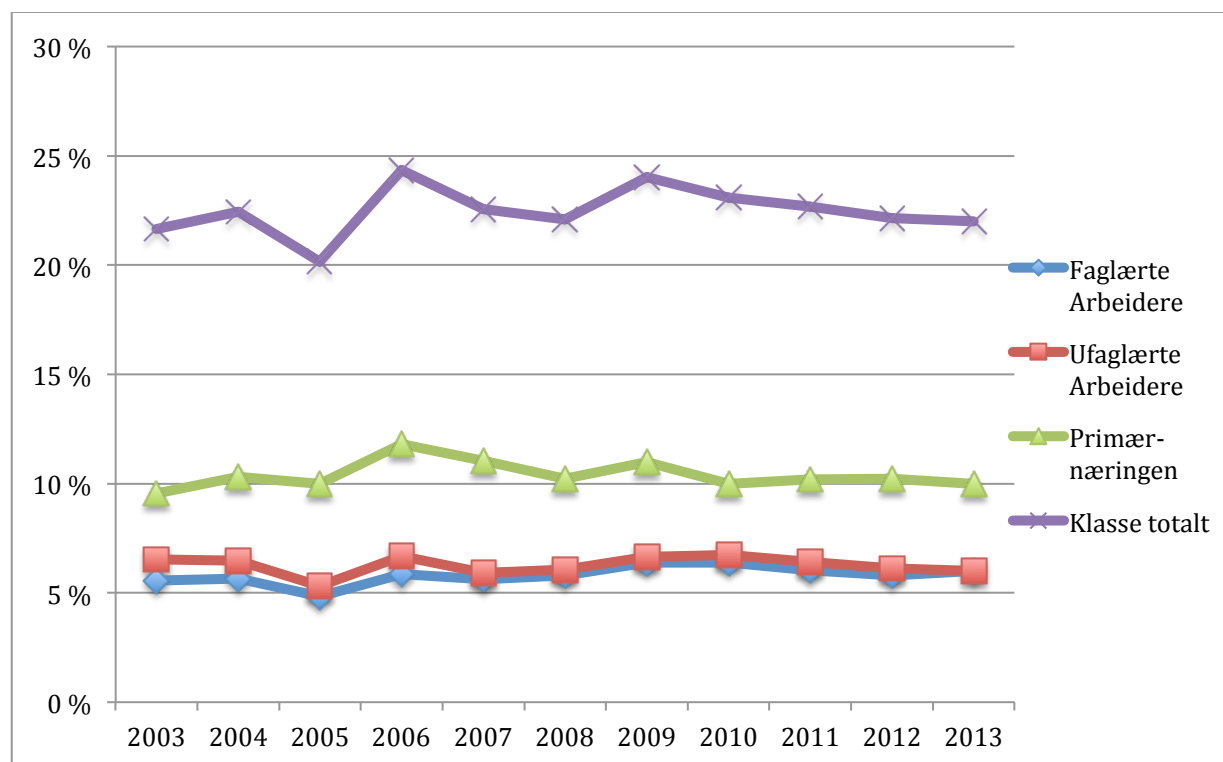
I den øvre middelklassen ser vi at svingningene i klassens inntektsandel synker fra 18% til 16% mellom 2004 og 2005, før den igjen stiger med seks prosentpoeng fra 16% til 22% mellom 2005 og 2006. Vi ser også at det er i den kulturelle klassefraksjonen hvor kapitalinntektsandelen stiger mest dette året. Denne klassefraksjonens kapitalinntekter blir tilsynelatende mindre berørt av skattereformen som ble innført. Siden andelen deres av kapitalinntektene holder seg relativt stabil, og vokser når skattereformen ble innført, er det dermed rimelig å anta at formuen deres i større grad består av kapital som ikke ble berørt av utbytteskatten. Med andre ord består formuen deres sannsynligvis i større grad av eiendom og bolig. Videre kommer det frem at det faktisk er den økonomiske øvre middelklassen som jevnt over besitter den minste årlige andelen av de totale kapitalinntektene. Basert på Fligstein og Goldsteins (2015a) artikkel og poenget til Piketty (2016) om den formuende middelklassen, skulle man kanskje anta at den økonomiske øvre middelklassefraksjonen ville besitte en større andel av kapitalinntektene, og at denne også skulle økt i løpet av tidsperioden. Ellers ser vi at klassens helhetlige andel av kapitalinntektene synker i de tre årene frem mot 2013 hvor den økonomiske overklassens andel igjen begynte å stige.

Figur 24: Distribusjon av kapitalinntekter, nedre middelklasse

I den nedre middelklassen ser vi at andelen til klassen som helhet synker fra 20 til 17% mellom 2004 og 2005, før den stiger til 21% i 2006. Deretter ligger kapitalinntektsandelen totalt på omkring 19% i resten av tidsperioden. For den profesjonelle og den kulturelle klassefraksjonen ser vi at begge har en relativ lik kurve og at den profesjonelle fraksjonens andel generelt ligger ett prosentpoeng høyere. Den økonomiske fraksjonens kapitalinntektsandel svinger noe mer. I 2006 når den sitt høydepunkt og ligger på 6% av totalen. I årene etterpå svinger andelen mellom 5% og 6% før den ender på sitt laveste punkt og 4% i 2013. Altså ser det ikke ut til å være noen særlige interne klasseforskjeller i hvordan andelene til fraksjonene svinger gjennom tidsperioden.

Figur 25: Distribusjon av kapitalinntekter, arbeiderklasse

I arbeiderklassen ser vi at de faglærte og de ufaglærte arbeidernes kapitalinntektsandeler ligger så godt som likt, og andelen på det meste varierer mellom 7% og 5%. Primærnæringen skiller seg her ut ved at de besitter en relativt stor andel av kapitalinntektene innad i arbeiderklassen, men også i forhold til resten av utvalget. Det er også svingningene i primærnæringens inntektsandel påvirker andelen til klassen som helhet. En grunn til dette kan være at personer i primærnæringen, og kanskje spesielt bønder, besitter eiendeler i form av land. Det kan tenkes at realisasjonsgevinster i forbindelse med salg av land og eventuelt også

utleie av tomter og hytter vil kunne regnes som kapitalinntekter så lenge det ikke faller inn under næringsdriften som genererer hovedinntektskilden til personen.

En interessant observasjon fra grafene er at i år hvor den økonomiske overklassen øker sin andel av de totale kapitalinntektene, synker andelen til de øvrige klassene som helhet ganske jevnt med et par prosentpoeng. I årene hvor den økonomiske overklassens andel synker, ser vi derimot at veksten er størst i den øvre middelklassen, mens prosentandelene til den nedre middelklassen og arbeiderklassen kun stiger med få prosentpoeng. Dette kan være en indikasjon på at kapitalinntektene i de øvrige klassene genereres av kapital som til en viss grad er adskilt fra kapitalen til den økonomiske overklassen. Sagt på en annen måte består sannsynligvis den økonomiske overklassens formuer i større grad av finansielle verdier som aksjer og verdipapirer enn formuen til medlemmene av de andre klassene. Ytterligere tegn på dette er toppinntektsgruppens kraftige økning i andelen av totale inntekter i 2005 og det store fallet i andelen deres av den samlede inntekten i samfunnet i 2006 vist i tallene fra World Income Database (2017b). I tillegg sammenfaller endringene med den økonomiske overklassens nedgang i kapitalinntekter tydelig med innførselen av skattereformen og aksjonærmodellen i 2006. Det at den nye beskatningen av kapitalinntekter gir såpass store utslag på overklassens samlede inntekter, understreker nok en gang poenget om at finansielle verdier utgjør en sentral del av grunnlaget for denne gruppens formue og inntekter.

I henhold til grafene ovenfor ble tydelig at overklassen tok ut store verdier i kapitalinntekter rett før skattereformen innføres, og at de dermed er tilpasningsdyktige og i stand til å respondere på forhold som påvirker økonomien deres i høyt tempo. Det er derfor også liten grunn til å tro at gjeldsveksten som ble avdekket i kapittel 5 skal være tilfeldig. Å ta ut kapitalinntekter fremfor yrkesinntekter kan riktignok fortsatt være skattemessig fordelaktig selv etter den nye skattereformen ble innført, men det har likevel åpenbart blitt mye mindre lukrativt. For at det fortsatt skal kunne være lønnsomt å ta ut kapitalinntekter må skattekostnader dermed reduseres i andre deler av økonomien deres. I forrige kapittel så vi at gjelden til den økonomiske overklassen har steget i takt med utviklingen i bruttoformue og at den gjennomsnittlige nettoformuen deres på sitt høyeste kun var på 390 000,- i 2013. Til tross for at disse tallene sannsynligvis må oppjusteres en god del som følge av verdiaggregeringen av formuesvariabelen, er de likevel overraskende lave med tanke på det høye inntektsnivået deres. Det er vanskelig å se for seg at en klassefraksjon med en samlet årlig inntekt på over én million kroner, kun skal ha en nettoformue på omkring 400 000,- i gjennomsnitt. Til

sammenligning vil ligningsverdien på en primærbolig solgt til to millioner kroner ligge et sted mellom 400 000 og 500 000,-. Det må antas at de fleste i denne klassefraksjonen besitter eiendeler for langt større verdier enn dette. Spørsmålene som står igjen mot slutten av dette kapittelet blir altså hvorfor den økonomiske overklassen fortsetter å ta ut kapitalinntekter i såpass stor stil etter aksjeutbytteskatten ble innført i 2006, hvordan gjennomsnittlig nettoformue registrert i skatteregisteret i denne overklassefraksjonen kan være såpass lav, og hvordan slike inntekter tilsynelatende tas ut uavhengig av størrelsen på deres private formue?

Deler av svaret på dette kan som nevnt være at den økonomiske overklassefraksjonen utøver ulike former for skatteplanlegging. Så lenge dette ikke går over grensen til skatteunndragelse, altså at formuesverdier med overlegg skjules fra skattemyndighetene, er praksisen fullt lovlig. Det handler altså om å tilrettelegge ulike transaksjoner, selskapsstrukturer og eierskapsandeler i selskaper slik at skattekostnadene reduseres så mye som mulig (Gribnau, 2015, s.226-227). Det at gjelden stiger kraftig i samme tidsperiode som aksjeutbytteskatten ble innført, gir grunn til å tro at responsen på den nye beskatningen har vært at private aksjonærer låner penger fra egne selskaper. Dette kan for eksempel være familieeide selskaper og investeringsselskaper. Fra og med 7. oktober 2015 ble en ny skattelegging av lån og kreditt til private aksjonærer fra slike aksjeselskaper innført. Før dette har lån og kreditt fra egne aksjeselskaper vært skattefritt. Nå betraktes slike lån derimot i prinsippet som aksjeutbytte av skattemyndighetene og beskattes på samme måte med en effektiv sats på 28% (Skatteetaten, 2017c). I vurderingsprosessen frem mot denne nye skatteloven skriver Finansdepartementet i en rapport at det var grunn til å betvile at gjelden som mange private aksjonærer besitter overfor egne aksjeselskaper faktisk var forårsaket av reelle låneforhold. Enklere sagt forelå det en mistanke om at aksjeutbytte i stor stil ble hentet ut maskert som såkalte aksjonærlån. I 2006 utgjorde den samlede verdien av lån fra aksjeselskap med mindre enn seks eiere til de personlige aksjonærene om lag 6,7 milliarder kroner. I årene etter aksjeutbytteskatten og frem til 2013 hadde den samlede verdien av samme type lån steget til over 22,1 milliarder kroner. (Finansdepartementet, 2016).

Rapporten fra Finansdepartementet (2016) sier ganske klart at aksjonærlån kan ha vært en måte å manøvrere seg rundt skattelovgivningen på. Gjeldsveksten i den økonomiske overklassen får dermed en helt annen betydning enn det som tidligere har vært diskutert i oppgaven. Dersom den økonomiske overklassen henter ut midler som i praksis er inntekter fra egne selskaper til private formål gjennom slike lån, kan de klare å senke verdien på den

skattepliktige nettoformuen sin tilsvarende kostnadene den nye skattereformen medførte på kapitalinntektene deres. I tillegg er sannsynligvis også lånene de tar ut av sine egne selskaper rentefrie og de totale kostnadene deres, medregnet skatteutgifter, vil enten kunne bli lavere, eller tilsvarende det den var før aksjeutbytteskatten ble innført. Stigningen i gjeld i den økonomiske overklassen er dermed verken eksplisitt for å bygge seg opp formue, eller for å investere i objekter som kan skape økte inntekter slik som analysene har tatt for seg. Sannsynligvis er betydelige deler av gjelden egentlig kapitalinntekter og utbytte hentet ut egne selskaper for å unngå skatt. Det vi muligens ser er altså den økonomiske overklassens måte å tilpasse seg skattelovgivningen på. Grafene for endringer i distribusjonen av kapitalinntekter viste også at veksten i kapitalinntekter tiltar i de siste tre årene av tidsperioden. Dette er muligens responstiden brukt på å finne ut hvordan man skulle håndtere den nye beskatningen. Dette gjør også at resultatene av analysene mellom gjeld og nettoformuen fremstår som mer logiske. Her viste regresjonskoeffisienten for gjeld at de lånte pengene reduserte nettoformuen deres i like stor grad som i andre klassefraksjoner. Hvis gjelden tas opp som en del av en strategi med formål om å redusere skattekostnader, vil det være meningsløst å bruke pengene på formuesgoder som kan øke nettoformuen deres nettopp fordi dette vil kunne generere skattekostnader. Pengene går da muligens heller med til å dekke løpende utgifter på eiendommen deres som oppussing og vedlikehold, eller rett og slett til å finansiere ulike former for konsum. Dermed har sannsynligvis ikke lånte penger blitt brukt som et middel av den økonomiske overklassen for å skaffe seg formuesgoder i tidsperioden, men heller som del av en strategi hvor skattekostnadene på formuen deres reduseres, og som en måte å hente ut utbytte fra egne selskaper skattefritt.

Til slutt i dette kapitlet kan det omsider vendes tilbake til underproblemstillingene P2, P3 og P4 om medlemmene av de forskjellige klassefraksjonene i ulik grad brukte lånte penger for å skaffe seg formuesgoder, om en økning i bruttoformue leder til ulik vekst i kapitalinntekter, og om distribusjonen av kapitalinntekter i utvalget har endret seg i tidsperioden. Panelanalysene i starten av kapitlet viste at det ikke kunne påvises noen klasseforskjeller i hvordan gjelden reduserte nettoformuen, eller hvordan bruttoformuen kunne se ut til å generere kapitalinntekter. Videre ble det også vist at det har vært store svingninger i distribusjonen av kapitalinntekter i tidsperioden, men at dette hovedsakelig har foregått i den økonomiske overklassefraksjonen. Analysene ble gjort basert på en mistanke om at gjeld ytterligere kunne forsterke konsentrasjonen av formue og kapitalinntekter som Piketty (2016) beskriver i sin forskning. Basert på resultatene alene foreligger det altså ikke noen grunn til å

hevde at dette har vært tilfellet. Det ble likevel funnet ganske tydelige tegn på at formuesopplysningene i datamaterialet er sterkt påvirket av skattetilpasning og at dette virker å være en relativt utbredt praksis i den økonomiske overklassen. Slutningen gjøres derfor med forbehold om at formuesutviklingen i realiteten kan være sterkere enn det som fremgår her.

Å bedrive skattetilpasning på måten beskrevet i avsnittene ovenfor vil være noe som i størst grad angår de aller mest velstående personene i utvalget. Til nå har diskusjonen fokusert på hvordan gjeldsutviklingen eventuelt kunne gjøre ulikheten i Norge større ved å gagne mennesker i de øverste klasseposisjonene. Et annet mulig scenario som tidligere har blitt skissert er at ulikheten kan ha blitt større ved at gjeldsgraden øker kraftigst i de lavere klasseposisjonene. Neste kapittel skal derfor undersøke hvorvidt utbredelsen av problematisk gjeld har blitt større i samfunnet i tidsperioden, og om dette i større grad har skjedd i de lavere klassefraksjonene i ORDC-skjemaet.

7. Gjeld og økonomisk sårbarhet

I forrige kapittel viste regresjonskoeffisientene i analysene at gjeld ser ut til å redusere nettoformuen til medlemmene av de ulike klassefraksjonene i relativt lik grad og at de lånte pengene altså ser ut til å gå med til andre utgifter enn anskaffelse av formuesgoder. Det ble også diskutert om mye av den stigende gjelden i den økonomiske overklassen kunne være aksjonærlån fra egne selskaper. Siden denne praksisen sannsynligvis vil være motivert av å redusere skattekostnader er det derfor lite trolig at disse pengene brukes til å investere i formuesgoder fordi dette igjen kan føre til økte skatteutgifter. Det er også mulig at en betydelig del av pengene brukes for å dekke utgifter i forbindelse med konsum. Her er det for klarhets skyld ikke snakk om å låne penger for å dekke utgifter til melk og brød, men heller om konsum av objekter som ikke gir umiddelbare utslag på formuestallene. Det har tidligere blitt antydnet at dette på kan skje ved å ta opp rammelån og kreditt med sikkerhet i boligen for å pusse opp, kjøpe nytt inventar, eller for å dekke vedlikeholdskostnader. En eventuell profitt av dette genereres da først når boligen selges. Det å låne penger på denne måten er i seg selv ikke veldig risikabelt, men fenomenet ser ut til å være relativt utbredt i alle klasseraksjonene. Det kan derfor diskuteres om risikoen øker for å opparbeide seg problematiske mengder gjeld. Dette bringer oppgaven inn på den dagsaktuelle debatten om den økonomiske sårbarheten privatgjelden kan skape i den norske økonomien.

Hvert år gir Norges Bank ut rapporten *Finansiell Stabilitet* hvor det økonomiske risikobildet i det norske samfunnet vurderes kontinuerlig. Målet er å belyse hvilke faktorer som kan utløse rystelser i det finansielle systemet, samt å utrede hvilke deler av befolkningen hvor konsekvensene av slike hendelser eventuelt vil bli størst. I rapporten fra 2016 fremheves den høye gjelden i de norske husholdningene som en alvorlig risikofaktor. Det poengteres at gjeldsgraden stiger i alle aldersgrupper, men at belastningen er særlig stor for yngre husholdninger hvor formuen i all hovedsak er knyttet til bolig. En liten digresjon som også er verdt å ta med er at bruken av forbrukslån øker i utbredelse, men at slike lån fortsatt utgjør en liten andel av husholdningenes samlede gjeld. Altså er størsteparten av gjelden i Norge hovedsakelig knyttet til kjøp og oppgradering av bolig. Den voksende gjelden til befolkningen ansees som potensielt risikofyllt sett i sammenheng med andre negative trender som økt arbeidsledighet og en prisnedgang i boligmarkedet. Et kraftig boligprisfall vil kunne svekke egenkapitalen i befolkningen og kan føre til at de med høy gjeldsgrad blir nødt til å prioritere nedbetaling av lån over konsum. Dermed kan dette få ringvirkninger som sprer seg videre utover i økonomien i form av en svekket kjøpekraft i befolkningen (Norges Bank, 2016, s.4-5, 8-9).

Hvordan konsekvensene av endringer i boligprisene kan utspille seg beskrives i rapporten *Økonomiske Utsikter* publisert i 2017 av DNB Markets. Her anslås det at veksten i de nasjonale boligprisene sannsynligvis vil avta i løpet av 2017 og at veksten vil bli betydelig svakere enn det den har vært de siste årene. Det uttrykkes også her en bekymring for at den høye gjelden i norske husholdninger gjør låntakerne sårbare for boligprisfall, renteoppgang og inntektsbortfall. I sitt hovedscenario for hvordan norsk økonomi vil utvikle seg i tiden fremover predikeres det at boligprisene vil stagnere, men at det ikke vil være snakk om et betydelig fall. Likevel presiseres det at de fremtidige endringene i boligmarkedet er vanskelig å spå. De formulerer derfor også et nedsidescenario hvor de opererer med et boligprisfall på 20% frem mot 2020. Dette kan høres voldsomt ut, men historisk sett har perioder med såpass sterk vekst som det har vært de siste årene, ofte blitt avløst av markante nedgangstider. Et slikt prisfall vil først og fremst ha betydning for formuesverdiene i landet. Siden to tredjedeler av befolkningens formue er bundet i bolig, vil et såpass kraftig prisfall få store konsekvenser for boligverdiene som folk flest besitter. I tillegg vil en slik nedgang også få store konsekvenser for boligomsetningen siden folk generelt sett blir mer motvillige til å selge når prisene i markedet er lave (DNB Markets, 2017, s.59-68).

Mekanismene som DNB Markets (2017) beskriver her er også de som vurderes til å ha potensiale til å øke den økonomiske ulikheten mellom klassene. Når gjeldsveksten har vært såpass kraftig som den har vært, vil et kraftig prisfall kunne gjøre at flere personer vil sitte igjen med store summer i gjeld knyttet til boligen uten at markedsverdien dens i prinsippet har steget. I tillegg vil økende gjeld kunne gjøre folk mer utsatte for renteendringer. For en person med 2 000 000,- i gjeld vil eksempelvis en renteoppgang på bare ett prosentpoeng fra 2% til 3% bety en økning i rentekostnader på 20 000,-. Enda vanskeligere vil det være for de boligeierne som eventuelt blir nødt til å selge i nedgangstider fordi de kan risikere å tape betydelige deler av egenkapitalen deres. Begrunnelsen for hvorfor konsekvensene av dette kan slå ulikt ut mellom de høyere og lavere klassene er at de med høyere inntekter vil kunne være bedre rustet til å takle renteendringer. Til tross for at kuttene i oljenæringen har kostet mange relativt godt lønnede mennesker jobben, er det sannsynligvis også oftest personer i middels- til lavtlønnede yrker som er mest utsatt for arbeidsledighet. De vil også sannsynligvis være mindre utsatt for inntektsbortfall.

Sannsynligheten for om dette dystre vil scenarioet oppstå blir en for omfattende diskusjon til at den kan gås nærmere inn på her. Det virker likevel å være bred enighet om at den stigende gjeldsgraden i befolkningen utgjør et betydelig risikomoment i økonomien. Vi har tidligere i oppgaven sett at gjeldsveksten har vært stor i de høyere klassefraksjonene, noe som i henhold til diskusjonen i teorikapittelet basert på forskningen til Fligstein og Goldstein (2015a, s.598) kan bety at gjeldsgraden stiger raskere i de lavere klassefraksjonene. Gjeldsveksten har på den måten potensiale til å skape større forskjeller mellom klassene i fremtiden dersom det også blir nedgangstider i den nasjonale økonomien. Dette er temaet for kapittelet og det vil undersøkes om andelen personer i de ulike klassefraksjonene med svært høy gjeld i forhold til samlet årlig bruttoinntekt har økt i tidsperioden.

7.1 Den parallelle utviklingen i yrkesinntekter, kapitalinntekter og gjeld

For at gjeldsgraden i befolkningen skal stige, må gjeldsveksten generelt være sterkere enn inntektsveksten i samfunnet. Dette delkapittelet skal derfor kort analysere hvordan inntektsveksten har vært i de ulike klassefraksjonene i tidsperioden. Vi har allerede sett at kapitalinntektene i befolkningen har holdt seg relativt stabile for alle klassefraksjonene utenom den økonomiske overklassen. Det å ha en fulltidsjobb har åpenbart hele tiden vært den mest utbredte inntektskilden, men vi vet dermed at nevneverdige endringer i en persons

inntekter som ikke tilhører den økonomiske overklassefraksjonen eventuelt må forårsakes av endringer i yrkesinntekten. Ut fra rapporten fra Norges Bank (2016) vet vi også allerede at gjelden generelt stiger i et høyere tempo enn inntektene, men foreløpig har ikke den parallelle utviklingen blitt beskrevet særlig nøyaktig. Det vil derfor være nyttig å få et innblikk i nøyaktig hvor raskt gjelden har steget i forhold til de ulike inntektsformene i utvalget. I tabellen nedenfor er vekstratene¹³ for kapitalinntekter, yrkesinntekter, samlet inntekt og gjeld beregnet både årlig, og for tidsperioden sett under ett.

Tabell 5: Årlige vekstrater for kapitalinntekt, yrkesinntekt og gjeld

Årstall	Vekstrate Kapitalinntekt	Vekstrate Yrkesinntekt	Vekstrate Samlet Inntekt	Vekstrate Gjeld
2004	2 %	2 %	2 %	9 %
2005	7 %	2 %	4 %	9 %
2006	-12 %	4 %	-2 %	9 %
2007	8 %	7 %	6 %	8 %
2008	-2 %	3 %	2 %	2 %
2009	-1 %	-1 %	-1 %	3 %
2010	5 %	-1 %	1 %	3 %
2011	5 %	4 %	3 %	6 %
2012	6 %	7 %	4 %	9 %
2013	1 %	2 %	1 %	2 %
<i>Hele tidsperioden</i>	2 %	3 %	2 %	6 %

Som vi har sett tidligere synker kapitalinntektene ganske drastisk i forbindelse med innføringen av den nye skattereformen i 2006. Deretter svinger vekstraten ganske kraftig i årene 2007-2009 før de stabiliserer seg noe i årene frem mot 2012. I 2013 avtar veksten igjen. For yrkesinntektene er vekstratene stigende frem til 2007. Deretter avtar stigningen frem mot 2010. I 2011 og 2012 er vekstratene igjen positive, men veksten avtar også i 2013. Gjeldsratene viser at veksten også her var meget sterk frem til 2007. I de etterfølgende årene er vekstraten svakere, men til tross for den lave inntekstveksten er de fortsatt positive. I 2011 og 2012 tiltar veksten igjen før ratene synker i 2013. Nedgangen vi ser i yrkesinntekts- og

¹³ Vekstratene regnes ut med formelen $((1/t)*\ln(X_t/X_{t_0}))$ hvor ln er den naturlige logaritmen og X er de ulike inntektsformene og gjelden. t indikerer tidsperioden vekstratene beregnes for.

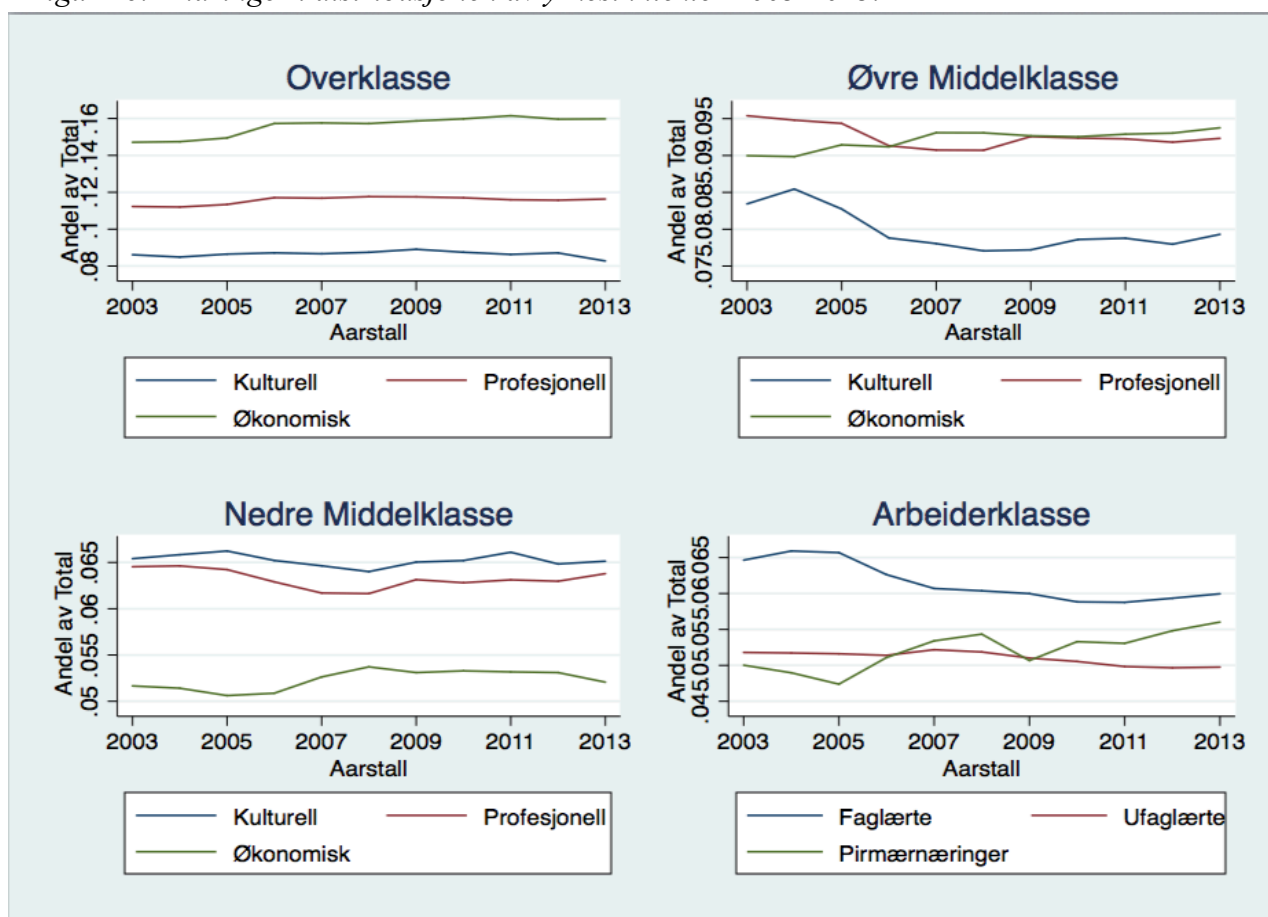
gjeldsveksten i årene mellom 2007-2010 kan muligens være ringvirkninger av finanskrisen. Som diskutert i kapittel to fikk krisen ikke de aller største konsekvensene for Norge, men vi ser altså at den kommer til syne som en negativ dreining i befolkningens yrkesinntekter. Nedgangen i 2013 kan skyldes at innhentningsperioden etter finanskrisen var kortere i Norge enn i landene som utgjør våre sentrale handelspartnere. 2011 og 2012 var relativt sterke år for norsk økonomi hvor arbeidsledigheten sank, oljeprisen steg og inflasjonen holdt seg lav. Restitusjonen har vært mer langvarig for USA og flere europeiske land. Nedgangen i handel og oljeeksporten har dermed gjort det vanskelig for Norge å opprettholde den høye veksten (SSB, 2012, s.12-14). For hele tidsperioden ser vi at vekstratene for gjeld er 6% mot 2% for kapitalinntekt og 3% for yrkesinntekter.

En av de mest omtalte utdragene fra boken til Piketty (2016) er teorien om at den økonomiske ulikheten stiger når avkastningen på kapital er større enn veksttakten i inntekt og produksjon (Piketty, 2016, s. 429). Dette er det riktignok ikke konkrete data på i FD-Trygd, og uttrykket $r > g$ er nok også heller ment å fremme et faglig poeng fremfor å være nøyaktig matematisk formel. Uten å gå formelen nærmere i sømmene, er ideen om at distansen mellom inntektsgrupper kan øke når avkastningen på kapital stiger raskere enn inntektene intuitivt forståelig og relevant i denne oppgaven. Som vi har sett tidligere tilfaller store deler av kapitalinntektene også i Norge den økonomiske overklassen. Siden kapitalinntektene konsentreres i denne fraksjonen og er en mer sentral del av inntektsgrunlaget deres, er det dermed logisk at den økonomiske overklassen i større grad enn andre klassefraksjoner vil nyte godt av perioder hvor kapitalinntektene stiger raskere enn yrkesinntektene. Piketty diskuterer også en god del i boken hvordan skatt kan bidra til å redusere disse mekanismene. Som tabellen viser, svinger vekstratene for kapitalinntektene veldig nettopp som en følge av innførselen av nye skatteregler. Dette bidrar til at vekstraten for tidsperioden sett under ett er lavere for kapitalinntekter enn for yrkesinntekter. Til tross for at dette er tendenser som må utvikle seg over lengre tid for å ha en stor effekt, samt at det virker som om mange finner smutthull i skattelovgivningen, understrekes poenget om at beskatning av kapitalinntekter er et sentralt virkemiddel for å redusere den økonomiske distansen mellom de aller mest bemidlede personene i samfunnet og vanlige lønnsarbeidere. Videre ser vi i tabellen at vekstraten for samlet inntekt er tre ganger lavere enn gjeldsratene og at den ligger på 2% mellom 2003 og 2013. Siden skattereformen som ble innført i 2006 fikk såpass store konsekvenser for uttaket av kapitalinntekter i overklassen, kan sammenligningen av vekstratene mellom gjeld og samlet inntekt fremstå som noe kunstig. Uansett ser vi at gjelden

i tidsperioden vokste over dobbelt så raskt som yrkesinntektene. Forholdene har dermed lagt til rette for at gjeldsgraden i befolkningen skal stige i tidsperioden.

Vekstratene i tabell 5 er utregnet basert på opplysninger for hele utvalget, men det kan også tenkes at endringene i vekstratene har artet seg ulikt for personer i lavt- og høytlønnede yrker. Funnene til Piketty (2016) antyder at veksten i yrkesinntekter har vært sterkest i de aller høyeste inntektsgruppene. Dersom dette stemmer for Norge i tidsperioden mellom 2003 og 2013, vil følgelig en større andel av inntektsdistribusjonen i utvalget tilfalle de med høyest inntekter. Dette er i utgangspunktet snakk om den profesjonelle overklassen og de økonomiske fraksjonene av overklassen og øvre middelklasse. For å undersøke om Pikettys funn er gyldige i denne tidsperioden presenteres det her et sett av grafer som viser hvorvidt distribusjonen av totale yrkesinntekter i utvalget har endret seg i tidsperioden.

Figur 26: Endringer i distribusjonen av yrkesinntekter 2003-2013.

Noe av det mest interessante i grafene er at den økonomiske overklassefraksjonens andel av yrkesinntektene går noe opp i 2005 og 2006 for deretter å stabilisere seg. I løpet av de ti årene

har andelen av yrkesinntektene som tilfaller den økonomiske overklassen økt med ett og et halvt prosentpoeng fra 14,5% til 16%. Dermed virker det som om beskatningen på kapitalinntekter faktisk har ført til at personene i denne fraksjonen tar ut en noe større andel av inntektene sine som yrkesinntekter. Ellers ser det ikke ut til å ha vært nevneverdige endringer i inntektsdistribusjonen. De øvrige overklassefraksjonenes andel ligger henholdsvis for den profesjonelle- og den kulturelle klassefraksjonen stabilt på omkring 12% og 8% av inntektene. I øvre middelklasse ligger inntektene relativt stabilt for de økonomisk- og profesjonelle fraksjonene. Den kulturelle fraksjonens andel av inntektene har sunket med et halvt prosentpoeng gjennom tidsperioden. Det samme inntrykket får vi av kurvene for utviklingen i den nedre middelklassen. Mellom 2003 og 2013 varierer endringene maksimalt med et halvt prosentpoeng. I arbeiderklassen ser vi at andelen av yrkesinntektene som tilfaller de faglærte arbeiderne har sunket fra omtrent 6,5% til 6%, mens de ufaglærte arbeidernes andel ligger omkring 5% hele perioden. Primærnæringenes andel stiger med i overkant av et halvt prosentpoeng fra 5% til 5,5%.

Inntektsveksten er altså i tråd med teorien til Piketty (2016) sterkest i overklassen, men endringene i de resterende klassefraksjonene er likevel såpass marginale at argumentet om at gjeldsgraden kan ha steget i de lavere klassene fordi yrkesinntektsveksten har avtatt virker mindre sannsynlig. Klasseforskjeller i gjeldsgradens veksttakt må derfor enkelt og greit hovedsakelig forårsakes av at gjelden i seg selv vokser raskere i noen av klassefraksjonene, og at de lånte beløpene derfor også utgjør en større prosentandel av inntektene deres.

7.2 Utbredelsen av problematisk høy gjeldsgrad

I 2017 ble det innført en ny boliglånsforskrift som lovfester at maksimal tillat gjeldsgrad nå er 500% av samlet årlig bruttoinntekt når bankene skal vurdere en kundes betjeningsevne i forbindelse med innvilgelse av lån med pant i bolig. Gjeldsgraden måles som summen av kundens samlede gjeld og ikke kun av gjelden som er bundet i bolig. I tillegg strammes bankenes mulighet for å fravike fra bestemmelsene om belåningsgrad i 10% av sine totale utlån hvert kvartal til 8% i Oslo kommune. Egenkapitalkravet for å kunne låne penger til kjøp av sekundærbolig har også blitt hevet til 40% av kjøpesummen. At det innføres slike særbestemmelser for Oslo kommune viser at dette er et boligmarked med stor etterspørsel etter sekundærboliger og gjeld. Mekanismene hvor lånte penger brukes til investeringer i formuesgoder og for å generere kapitalinntekter er dermed fortsatt muligens et storbyfenomen

fremfor et nasjonalt fenomen. I resten av landet videreføres fleksibilitetskvoten på 10%, noe som altså betyr at bankene fortsatt har frihet til å utøve skjønn i vurderingen av betalingsevnen til kundene dersom summen av slike lån som innvilges ikke overskrider 10% av bankens totale utlån hvert kvartal (Regjeringen.no, 2016b).

Allerede i *Rundskriv 29/2011* skrev Finanstilsynet (2011) at gjelden og boligprisene var kommet opp på meget høye nivåer og det faktum at gjeldsveksten var sterkest i de husholdningene med høyest gjeldsgrad i utgangspunkt var grunn til bekymring. De nye bestemmelsene til regjeringen må på bakgrunn av dette ansees som et forsøk på å imøtekomme problemene som den stigende gjelden har potensiale til å skape dersom økonomien stagnerer. Bestemmelsene innføres også basert på bekymringer om at gjeldsgraden stiger blant de allerede utsatte gruppene i samfunnet. Tabellen nedenfor viser den årlige prosentandelen av utvalget med en gjeldsgrad tilsvarende, eller større enn 500% av samlet årlig bruttoinntekt. Tallene er basert på samlet gjeld og til tross for at de aller fleste av lånene med stor sannsynlighet har sikkerhet i primærboligen og annen eiendom, må derfor tas høyde for at man her ikke kan si nøyaktig hvilke verdier som står som pant for gjelden.¹⁴

Tabell 6: Andel av utvalget med gjeldsgrad \geq 500%

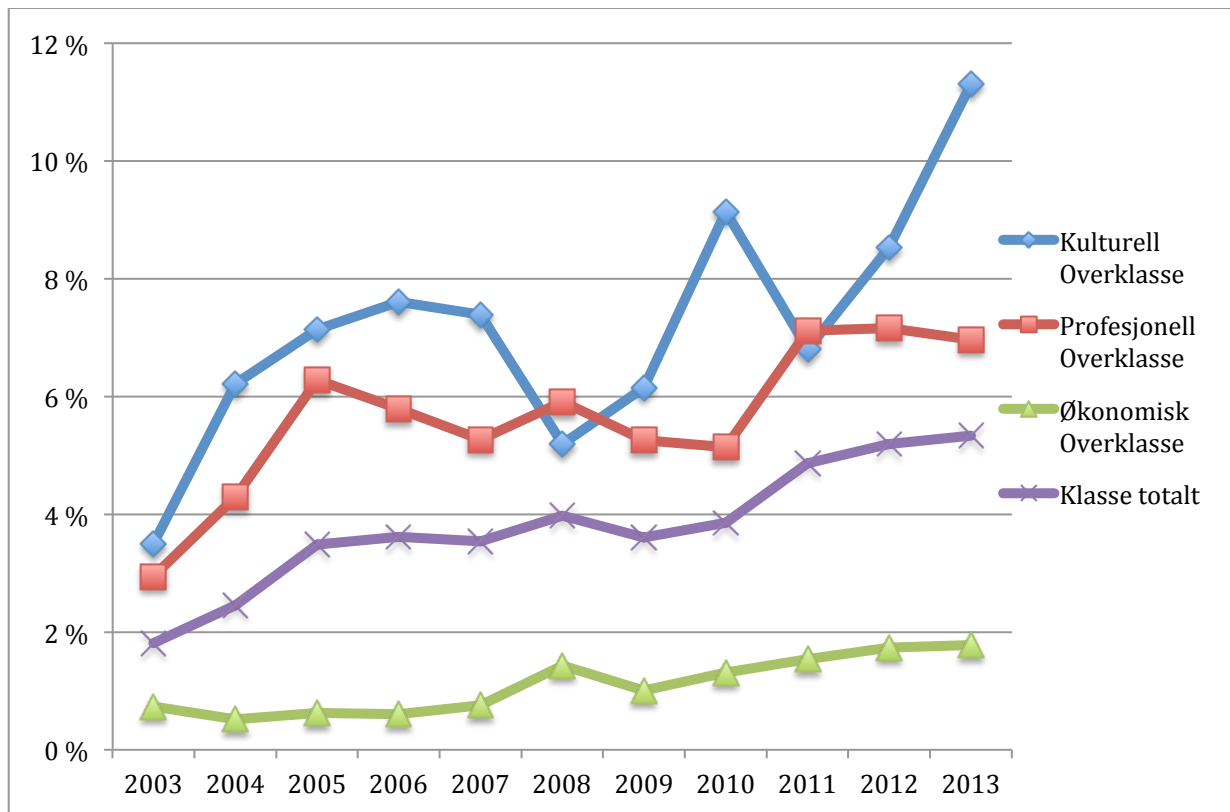
<i>Årstall</i>	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
<i>Andel:</i>											
<i>Gjeldsgrad</i>	3%	4%	5%	5%	6%	6%	6%	6%	8%	7%	7%
<i>500%</i>											

Her ser vi at andelen stiger med fem prosentpoeng fra 3% i 2003 til 8% i 2011. I 2012 og 2013 synker andelen og holder seg stabilt på 7% av utvalget. Altså har antallet enkeltpersoner med en gjeldsgrad som i dag ansees av Finanstilsynet for å være spesielt sårbare for nedgang i økonomien mer enn fordoblet seg i løpet av tiårsperioden. Andelen er fortsatt ikke veldig høy totalt sett, men det reelle risikobildet vil fortsatt kunne tenkes å være avhengig av om utviklingen følger økonomiske skillelinjer i samfunnet og den finansielle soliditeten til menneskene i klassefraksjonene som eventuelt står for den største økningen.

¹⁴ Ifølge Nordnet vil for eksempel lån med sikkerhet i aksjer og verdipapirer kunne gi vel så gunstige lånebetingelser som lån med pant i bolig og eiendom. Dette virker likevel å være svært lite utbredt.

Et annet bekymringspunkt er om disse personene også er del av samme husholdning. Det har allerede blitt uttrykt engstelse på vegne av regjeringen om at de husholdningene som har hatt høy gjeld fra før av, også er de som står for den største gjeldsøkningen i forhold til inntektene sine. Dette vil ikke kunne tas direkte med i analysen, men poenget om at det er de allerede mest utsatte gruppene som låner mest kan relateres til klasseproblematikken. Det kan mistenkes at de med mindre inntekter også vil være de som er mest avhengige av å låne penger, og dermed nødvendigvis også ha den høyeste gjeldsgraden. Vi beveger oss videre til å se på om veksten i andelen personer med høy gjeldsgrad arter seg ulikt mellom klassefraksjonene i utvalget. Som tidligere presenteres grafene først for overklassen.

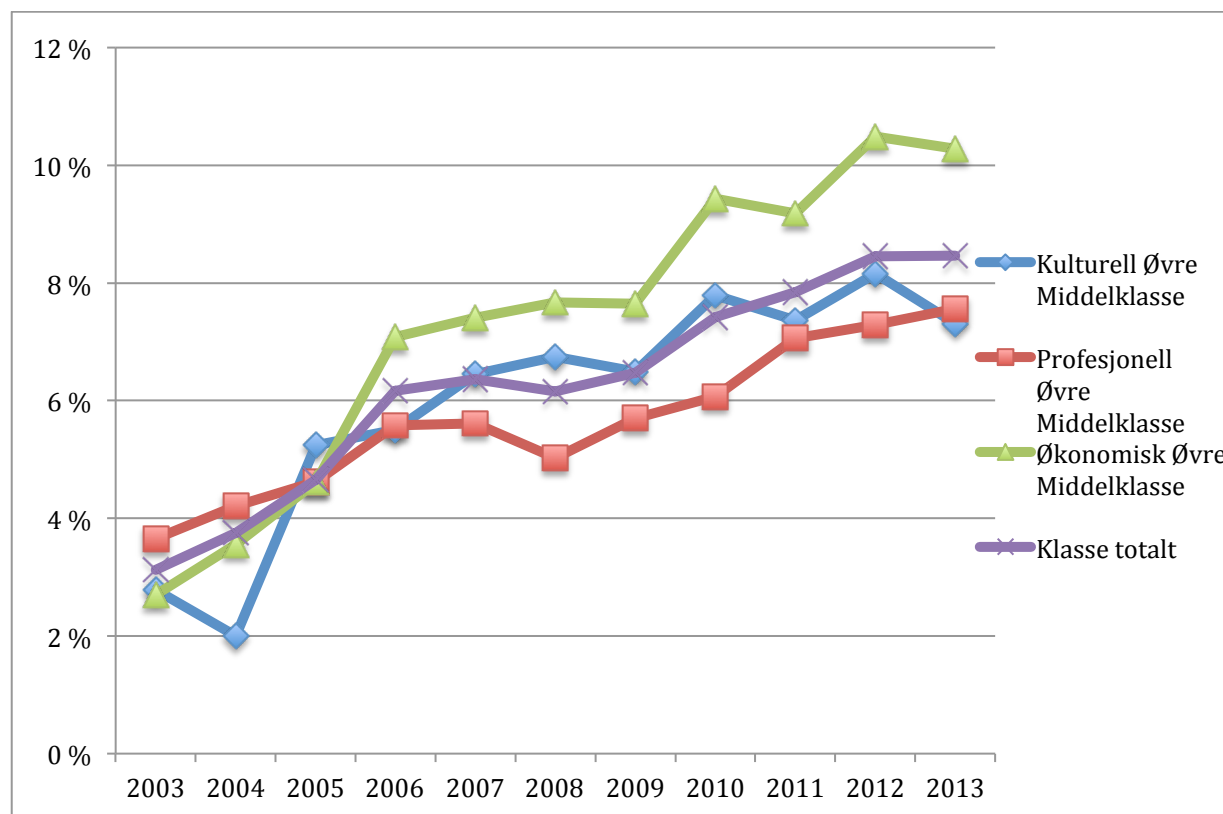
Figur 27: Andel av overklassen med gjeldsgrad $\geq 500\%$

Først ser vi her at andelen av den økonomiske overklassefraksjonen med en gjeldsgrad på over 500% av samlet inntekt holder seg meget lav gjennom hele tidsperioden. I 2003 var andelen på 1% og stiger sakte opp til 2% i 2013. Med tanke på at dette er den fraksjonen med høyest inntekter, samtidig som det tidligere har blitt drøftet hvorvidt gjeldsøkningen deres i realiteten er aksjonærlån fra egne selskaper, er ikke økningen spesielt bemerkelsesverdig. Uansett ser vi at det er ytterst få personer i denne fraksjonen med en gjeldsgrad som overskrider gjeldsgradskravet i den nye boliglånsforskriften. Andelen av den profesjonelle

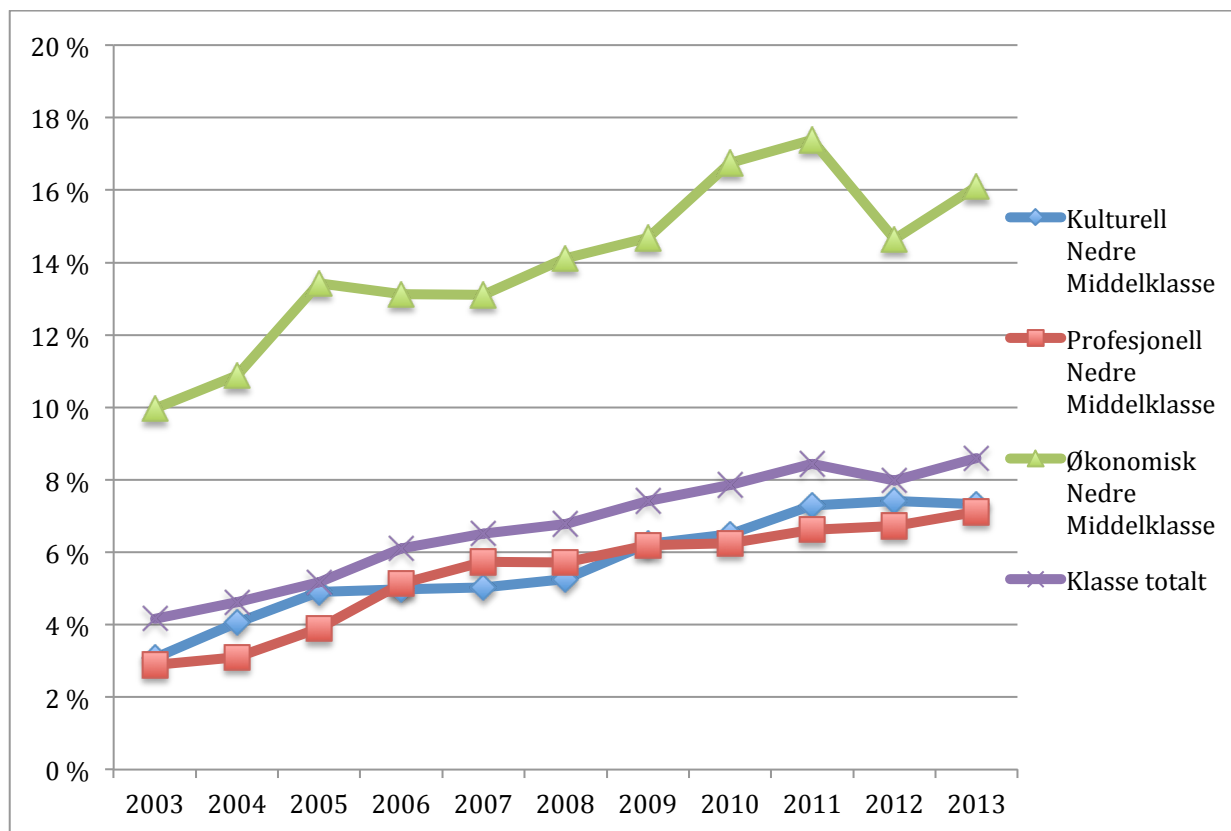
fraksjonen var på 3% i 2003, og er fordoblet til 6% i 2005. Deretter svinger prosentandelen noe, før den i 2011-2013 går opp til omkring 7%. Vi så i forrige kapittel at andelen deres av de totale kapitalinntektene i utvalget holdt seg relativt stabil i hele tidsperioden og dermed er det heller ingen tegn til at denne gruppen har gjort særlige tilpasninger til skatteendringene i 2006. Vi må derfor anta at økningen i andelen personer med gjeldsgrad på 500% av inntekten deres øker som en følge av reelle låneforhold. I den kulturelle overklassefraksjonen svinger kurven fra år 2007 og fremover. Den starter på 3% i 2003 og stiger totalt med 7 prosentpoeng til 11% i 2013. Disse store svingningene kan skyldes at det er relativt få enheter i fraksjonen og at det dermed skal langt mindre variasjon i antall enheter med høy gjeldsgrad for at det skal gi større utslag på kurveformen. Likevel kan det sies at det helt klart har vært en økning og at denne sannsynligvis er kraftigere enn i de øvrige overklassefraksjonene. Vi ser også til slutt at andelen av hele overklassen med høy gjeldsgrad økte med 3 prosentpoeng fra 2% i 2003 og til 5% i 2013. Når veksten hovedsakelig har funnet sted i den profesjonelle og den kulturelle fraksjonen, samt at funnene i forrige kapittel viste at store deler av de lånte pengene deres ikke går med til anskaffelse av formuesgoder, kan dette tyde på at en relativt stor andel av personene i disse fraksjonene i større grad enn tidligere benytter seg av gjeld for å finansiere konsum.

Figur 28: Andel av øvre middelklasse med gjeldsgrad $\geq 500\%$

I øvre middelklasse ser vi at det er i den økonomiske fraksjonen hvor flest har en gjeldsgrad større enn, eller tilsvarende 500% av samlet årlig bruttoinntekt. I 2003 var andelen på 3% og denne stiger relativt jevnt frem mot 10% i 2013. I de to andre fraksjonene har kurvene en lik form, men stiger noe slakkere. I den profesjonelle fraksjonene starter andelen på 4% i 2003 og ender på rett under 8% i 2013. I den kulturelle fraksjonen ligger andelen på rett under 3% i 2003 og stiger til omkring 7% i 2013. Helhetlig stiger andelen av den øvre middelklassen med gjeldsgrad på 500% ganger inntekten fra 3% til i overkant av 8%.

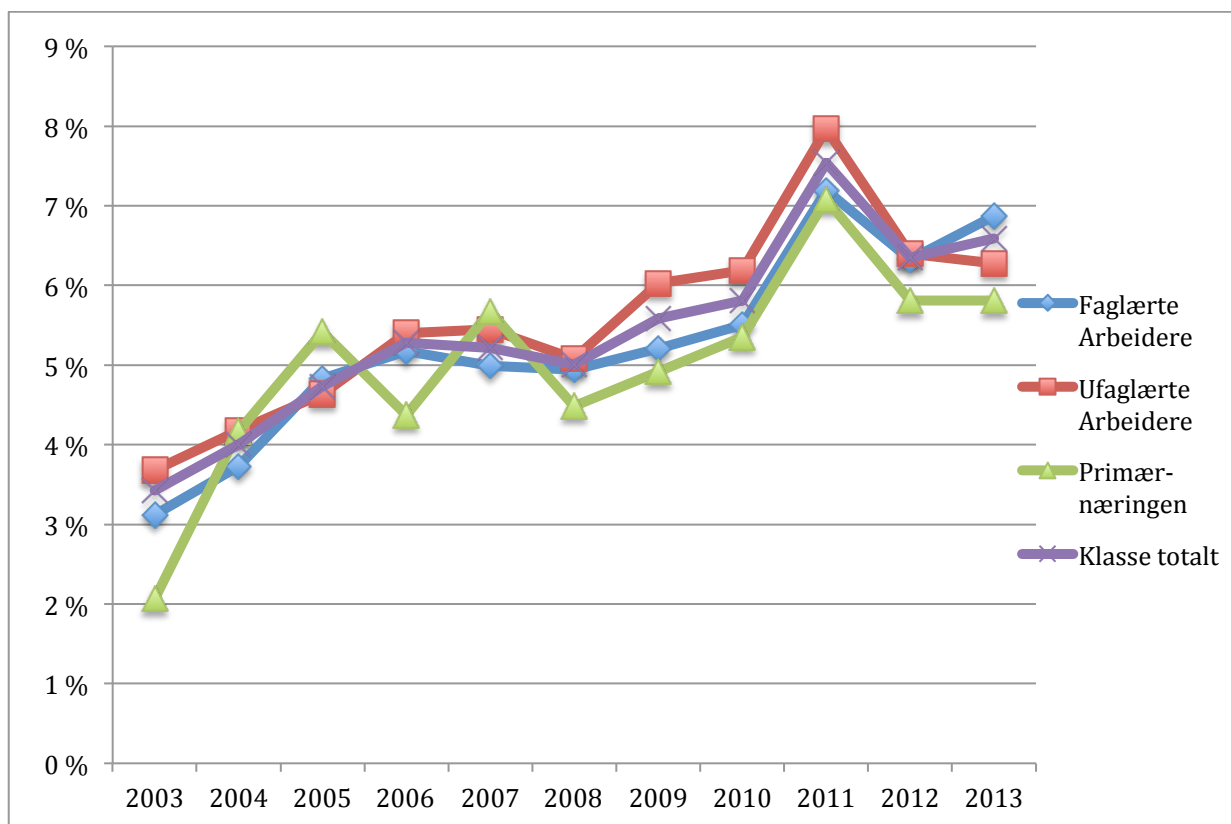
Figur 29: Andel av nedre middelklasse med gjeldsgrad $\geq 500\%$

Den nedre middelklassen har med bakgrunn i forskningen til Fligstein og Goldstein (2015a) vært av særlig stor interesse gjennom studien. De har ikke utmerket seg spesielt negativt hittil, men her ser vi et tegn på at gjeldsveksten i samfunnet har gjort at gjeldsgraden har økt særlig for den økonomiske fraksjonen. Andelen av denne fraksjonen med gjeldsgrad på 500% eller høyere av samlet årlig bruttoinntekt var i 2003 på 10% og stiger med syv prosentpoeng til hele 17% i 2011. Deretter synker andelen i 2012 til 15% før den ender på 16% i 2013. Det faktum at 10% av klassefraksjonen hadde en såpass høy gjeldsgrad i 2003, og at denne fortsetter å stige markant i årene etterpå, underbygger bekymringen uttrykt i rapporten fra

Finanstilsynet (2011) om at gjeldsøkningen ser ut til å fortsette blant de som allerede har stor gjeld. Riktignok er denne klassefraksjonen i henhold til ORDC-skjemaet definert delvis ut fra inntekten deres. Likevel er inntekten i seg selv ikke så betydelig mye lavere at dette alene skulle kunne skille de såpass tydelig fra de øvrige middelklassefraksjonene. Altså ser følgene av den generelle gjeldsveksten i samfunnet ut til å slå aller tydeligst ut i denne klassefraksjonen. I den profesjonelle og den kulturelle fraksjonen har økningen artet seg relativt likt og andelen øker med 4 prosentpoeng fra 3% i 2003 til 7% i 2013. Økningen i klassen som helhet er på 5 prosentpoeng fra 4% i 2003 til 9% i 2013.

Figur 30: Andel av Arbeiderklassen med gjeldsgrad $\geq 500\%$

I arbeiderklassen ser vi at andelen av de ufaglærte og faglærte arbeiderne med 500% gjeldsgrad utvikler seg relativt likt, og at de starter på henholdsvis 3% og 4% i 2003. Deretter ligger andelen omtrent på 5% fra 2006-2008. I årene frem mot 2011 stiger andelen til 7% og 8% i 2011 før den ender på 6% av de ufaglærte arbeiderne i 2013, og 7% av de faglærte arbeiderne i 2013. I primærnæringen stiger andelen fra 2% i 2003 og til i underkant av 6% i 2013. I årene mellom 2005 og 2008 ser vi her at kurven svinger mellom 6% og 4%. Årsaken til dette kan likhet med den kulturelle overklassen være at det er relativt få enheter i

fraksjonen sett i sammenheng med resten av utvalget, og at få enheters endring kan gi et noe større utslag på kurvens form. Uansett er trenden også her at andelen med høy gjeldsgrad stiger. For klassen som helhet starter andelen på 3,5% i 2003 og ender på 7% i 2013.

I kombinasjon med innsikten fra forrige kapittel om at pengene som lånes i alle klassefraksjonene i relativt liten grad ser ut til å gå med til anskaffelse av formuesgoder, men heller til ulike former for konsum, er det faktum at gjeldsgraden stiger såpass kraftig i noen av klassefraksjonene spesielt interessant. I overklassen har andelen av den kulturelle fraksjon med høy gjeldsgrad steget med hele syv prosentpoeng i løpet av tiårsperioden. Uten å spekulere for mye i hva som er grunnen til dette, kan det i henhold til Douglas (1996) sitt rammeverk tenkes at den kulturelle overklassen i større grad inngår i konsumentnettverk som forgreiner seg mellom de to andre overklassefraksjonene, og at konsumet deres formes deretter. Sagt på en annen måte er det muligens heller slik at mennesker i den kulturelle overklassefraksjonen har en livsstil som deler flere fellestrekk med de to øvrige overklassefraksjonene fremfor menneskene i de andre lavere klasseposisjonene. Frihet fra periodisitetsbegrensninger vil også være et sentralt kjennetegn for mennesker i de høyeste klasseposisjonene. Å være frigjort fra periodisitetsbegrensninger betyr at man har frihet og autonomi i bruken av tid og penger. De to andre overklassefraksjonene har betydelig større mengder økonomisk kapital enn den kulturelle overklassen, og det kan dermed tenkes at deler av den kulturelle overklassen i større grad enn tidligere er avhengig av lånte penger for å kunne opprettholde statusen som storskalakonsumenter.

Dette kan til en viss grad også se ut til å gjelde den profesjonelle overklassefraksjonen. Siden den økonomiske overklassen har utmerket seg gjennom hele studien som gruppen hvor bruttoformuen har steget mest, samtidig som den økte gjelden deres kan implisere at de bruker mer på forbruk enn i starten av tidsperioden, kan det tenkes at de øvrige overklassefraksjonene i enda større grad må ekspandere konsumet sitt for å kunne holde følge. Å låne penger vil kunne være en hensiktsmessig måte å gjøre dette på og kan eksempelvis brukes til å ruste opp boligen og skaffe andre statusvarer. Enkelte typer goder kan ha en symbolsk og sosial verdi som bestemmes av hvordan andre konsumenter i nettverkene deres verdsetter varen (Douglas og Isherwood, 1996, s.84-89). I henhold til Fligstein og Goldstein, samt forskningen gjort av Pew Research Center, har boligen nettopp en slik posisjonell funksjon (Fligstein og Goldstein, 2015b, s.10). Dermed virker det som at det er en reell mulighet for at personer i disse klassefraksjonene i større grad enn tidligere låner penger i

form av rammelån og boligkreditt og bruker de for å ruste opp eiendommene sine slik at de fortsatt vil få innpass i overklassen.

I tillegg til å belyse tankene som ble gjort basert på teoriene til Douglas (1996), var også en del av formålet med dette kapittelet å belyse ideen fra forskningen til Fligstein og Goldstein (2015a, s.597) om at når gjeldsnivået generelt øker i samfunnet, stiger gjeldsgraden særlig i de lavere klassene. Analysene viser at gjeldsgraden har steget ganske betydelig i de fleste klassefraksjonene, men at utbredelsen av problematisk høy gjeld ser ut til å være aller størst i de økonomiske fraksjonene av øvre- og nedre middelklasse. Dette kan muligens belyses av Bourdieus begrep om småborgerskapet. I korte trekk kan småborgerskapet forstås som skjæringspunktet mellom det Karl Marx definerte som proletariatet og borgerskapet. Borgerskapet er en den marxistiske betegnelsen på de som kontrollerer produksjonsmidlene i et industrisamfunn. Proletariatet er et begrep brukt på arbeiderklassen, altså de som lever utelukkende av å selge arbeidskraften sin. Småborgerskapet identifiserer seg med borgerskapets livstil, men har økonomiske og sosiale restriksjoner som ligner proletariatets (Bourdieu, 2005, s.185-192). Det kan altså virke som om de økonomiske fraksjonene av øvre- og nedre middelklasse i større grad ser ut til å strekke seg etter forbruket til klassene over de, og at dette har resultert i at flere personer har opparbeidet seg relativt store mengder gjeld. Dette kan også forklare hvorfor middelklassen ser ut til å være mer tilbøyelig til å opparbeide seg problematiske mengder gjeld enn arbeiderklassen. Gjennom hele oppgaven har arbeiderklassen vært relativt stabil og en mulig forklaring på dette kan være at de ikke i samme grad som middelklassen ser ut til å aspirere etter livsstilen til personene i klassene over de.

I henhold til oppgavens siste underproblemstilling P5 ser vi altså at andelen personer med en gjeldsgrad høyere enn 500% av samlet årlig bruttoinntekt har økt ganske betydelig i alle klassefraksjonene utenom den økonomiske overklassen i årene mellom 2003 og 2013. På den måten ser altså det økonomiske styrkeforholdet mellom den økonomiske overklassen og resten av samfunnet ut til å bli enda mer skjevt. I den grad funnene til Fligstein og Goldstein (2015a) om at en generell gjeldsvekst i samfunnet forårsaker at gjeldsgraden stiger i de lavere klassefraksjonene er gyldige også i Norge, viste analysene at dette hovedsakelig stemmer for den økonomiske fraksjonen av den nedre middelklassen, men at utbredelsen av problematisk høy gjeldsgrad også stiger relativt kraftig i de øvrige klassefraksjonene.

Nå når alle underproblemstillingene er belyst, vil avslutningskapittelet kort oppsummere funnene som er gjort og diskutere hvorvidt gjeldsveksten i Norge i tidsperioden har bidratt til å skape økt økonomiske ulikhet mellom mennesker i høyere og lavere klasseposisjoner.

8. Avslutning

8.1 Sammenfatning og besvarelse av hovedproblemstillingen

I kapittel 5 ble det tydelig at både gjelden og formuen hadde steget ganske betydelig i hele utvalget. Den største økningen fant sted i den økonomiske fraksjonen av overklassen og den øvre middelklassen. Dermed kunne det se ut til at disse klassefraksjonene i større grad enn andre hadde benyttet lånte penger for å anskaffe seg formuesgoder. Analysene i Kapittel 6 tok derfor for seg fenomenet på individnivå og undersøkte om det var forskjeller mellom klassefraksjonene i hvorvidt de lånte pengene reduserte nettoformuen deres. Dette viste seg å ikke være tilfellet. Det ble også diskutert om gjelden kunne skape større klasseforskjeller dersom formuen, som man må anta er lånefinansiert i stor grad uansett hvilken klassefraksjon det er snakk om, i ulik grad ble brukt for å generere kapitalinntekter i klassefraksjonene. Heller ikke her ble det påvist noen betydelige klasseforskjeller. Med utgangspunkt i forskningen til Piketty (2016) skulle man derimot forvente at distribusjonen av kapitalinntekter skulle være betydelig skjevfordelt, og siden slike inntekter i utgangspunktet må genereres av deres private formuesverdier, bygget det seg opp en mistanke om at dataene fra skatteregisteret kunne være påvirket av skattetilpasning. Ved å analysere endringene i distribusjonen av kapitalinntekter ble det tydelig at den økonomiske overklassefraksjonen tilpasset uttakene sine av kapitalinntekter etter nye skattelovgivninger, og at skattetilpasning dermed virket som en sannsynlig forklaring på de tilsynelatende ikke-eksisterende klasseforskjellene i panelanalysene. I tillegg antyder også skatteloven som ble innført i 2015 om at lån fra egne aksjeselskaper skal beskattes som aksjeutbytte, den voldsomme økningen i verdiene slike aksjonærlån utgjør på nasjonal basis, samt skrivet fra Finansdepartementet (2016) at mye av gjeldsveksten i denne klassefraksjonen i realiteten kan være aksjeutbytte maskert som aksjonærlån fra egne selskaper.

De første settene med analyser fokuserte på hvordan lånte penger kunne øke økonomiske forskjeller ved å gagne de mer velstående personene i samfunnet. Det siste analysekapittelet tok ut fra Fligstein og Goldsteins teorier for seg om utbredelsen av problematisk høy gjeld

hadde økt i de lavere klassefraksjonene. Her kom det frem at andelen personer med en gjeldsgrad høyere enn 500% av samlet årlig inntekt hadde økt relativt sterkt i hele utvalget. Av enkeltfraksjoner skilte spesielt den kulturelle overklassefraksjonen og den økonomiske fraksjonen av øvre- og nedre middelklasse seg ut. Det hadde også vært en økning i arbeiderklassen, men denne var betydelig svakere. Dermed virker det å være et klassemønster i hvordan gjeldsbelastningen stiger i befolkningen når gjelden øker generelt i samfunnet hvor særlig middelklassen ser ut til å komme dårlig ut. I tillegg ser det ut til at den økonomiske overklassens gjeldsnivåer holder seg relativt lave i forhold til inntektene deres. Riktignok steg andelen med problematisk gjeldsgrad også her fra én- til to prosent, men hvorvidt denne økningen faktisk er forårsaket av reelle låneforhold kan betviles.

Oppgavens hovedproblemstilling har vært å undersøke hvorvidt gjeldsveksten i Norge i årene mellom 2003 og til 2013 har bidratt til å øke den økonomiske ulikheten mellom mennesker i ulike klasseposisjoner. Nå som alle analysene er gjort vil dette være mulig å ta endelig stilling til. Basert på funnene i denne oppgaven kan man altså ikke si at gjeldsveksten i denne tiårsperioden i seg selv ser ut til å ha skapt noen umiddelbar større økonomisk ulikhet med tanke på fordelingen av materielle og finansielle verdier. Ulikheten går heller ut på at den økonomiske overklassefraksjonen ser ut til å fortsette å være økonomisk overlegne, samtidig som den økonomiske sårbarheten og risikoen for gjeldsproblemer øker i alle de øvrige klassefraksjonene. Mistanken om at betydelige deler av gjelden i denne fraksjonen faktisk er aksjeutbytte maskert som aksjonærlån gir grunn til å anta at inntekstulikheten i realiteten også kan være mye større enn det som fremgår av analysene. I tillegg betyr dette at den økonomiske overklassefraksjonen sannsynligvis vil bli mindre berørt av en eventuell nedgang i boligmarkedet enn de andre fraksjonene hvor store deler av gjelden og formuen deres ser ut til å være knyttet til bolig. Gjeldsveksten som fant sted i årene mellom 2003 og 2013 har dermed hatt påvirkning på de økonomiske klasseskillene ved at flere medlemmer av klassene nå er i en mer sårbar økonomisk situasjon enn de var tidligere. I tillegg kan klasseforskjellene potensielt sett bli enda større i fremtiden dersom økonomien skulle stagnere fordi konsekvensene av dette mest sannsynlig vil ramme medlemmene av de lavere klassefraksjonene hardest.

8.2 Forslag til videre forskning

Gjennom oppgaven har det åpenbart seg flere metodiske utfordringer. Til tross for at Nordli Hansen (2012, s.217-218) i sin artikkel advarer om at det kan være vanskelig å gjennomføre studier på formue basert på registerdata, viste det seg at utfordringene ble enda større enn forventet. Analysene var spesielt problematiske for opplysningene om personene i den økonomiske overklassefraksjonen. Dette var spesielt uheldig med tanke på at det var en av fraksjonene hvor man på forhånd kunne forvente å finne de tydeligste resultatene. Siden skattetilpasning kanskje i størst grad er aktuelt for de mest bemidlede personene i samfunnet, må man anta at opplysningene er sikrere for de med mer normale inntekter og formuesverdier. Fremtidige studier av gjeld og økonomisk vil dermed muligens ha større suksess ved å fokusere på hvordan gjelden kan tyng økonomien til personer i middelklassen og arbeiderklassen fremfor hvordan de rikeste av oss kan benytte gjeld som en måte å bygge seg opp formuesgoder på.

I denne studien har det blitt funnet flere implikasjoner på at store deler av gjeldsveksten i samfunnet forårsakes av at folk låner penger med sikkerhet i egen bolig for å finansiere konsum og at dette har ført til at andelen personer med en betydelig høy gjeldsgrad stiger i befolkningen. Det å ha en gjeld på 500% av samlet årlig bruttoinntekt behøver ikke nødvendigvis å være problematisk i seg selv, men situasjonen kan fort bli annerledes dersom rentekostnadene på gjelden stiger. Det vil derfor være interessant å undersøke hvor sensitive norske låntakere er for rentendringer, hvor store endringer som skal til før det går utover låntakernes økonomi og hvorvidt konsekvensene av dette kan se ut til å slå hardere ut i lavere klasseposisjoner og lavere inntektsgrupper.

Et annet tema som trenger mer sosiologisk forskning er funnene som Fligstein og Goldstein (2015a) gjør om at holdningene til gjeld virket å ha endret seg. Gjelden i Norge har vært økende i lengre tid nå, samtidig som den sterke oppgangen i boligmarkedet har gjort det mulig for flere å høste solid profitt gjennom boliginvesteringer. Det er dermed heller ikke utenkelig at de samme holdningsendringene som ble observert i USA også skal ha gjort seg gjeldene her. En forlengelse av dette vil også være å undersøke om holdningene varierer etter sosial bakgrunn og om dette fører til ulik økonomisk atferd. Et aktuelt forskningsspørsmål vil være om personer i høyere klasseposisjoner inntar slike holdninger raskere enn andre, og om dette resulterer i at de låner mer penger til andre typer formål.

Innføringen av den nye boliglånsforskriften gjør det nærliggende å tro at veksten i boligmarkedet vil dempes etter hvert som virkningene av lovendringen setter inn. Det er derimot noe uklart hvem som egentlig vil rammes av innstramningene. Som det har blitt diskutert tidligere er det mange negative konsekvenser som kan inntreffe ved en nedgang i boligmarkedet dersom rentenivået også stiger. Man bør dermed være sikker på at det faktisk er de store boliginvestorene man kommer til livs, og at man ikke induserer en prisreduksjon på boligmarkedet som potensielt sett kan få alvorlige følger for personer som lovendringen i utgangspunktet ikke skal angå. Det oppfordres derfor til mer inngående forskning på dette.

Gjennom arbeidsprosessen med denne oppgaven har det blitt tydelig at gjeldsproblematikk er et tema som i all hovedsak ser ut til å være forsket på av økonomer. Saken omtales mye i media, og det uttrykkes bekymring fra flere hold om hvilke samfunnskonsekvenser den store gjeldsveksten kan få i fremtiden. Dette er en dagsaktuell problemstilling som det kreves tverrfaglig forskning for å kunne forstå ordentlig. Sosiologien kan derfor bidra til å belyse mange av spørsmålene som hittil er ubesvarte.

9. Litteraturliste

- Aaberge, Rolf. Atkinson, Anthony B. (2008). *Top Incomes in Norway*. Discussion Papers 552. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Bjerkan, Lorns. (2016). 7 Spørsmål og svar om skatteparadiser. *Aftenposten* [internett], 5.april. Tilgjengelig fra: <http://www.aftenposten.no/okonomi/7-sporsmal-og-svar-om-skatteparadiser-54737b.html> [Nedlastet 21.05.2017].
- Bjørnstad, Sigurd. Staveland, Lars Inge. Torset, Nina S. Aale, Per Kristian. Strøm, Trond J. (2016). DNB sende rike nordmenn til skatteparadis. *Aftenposten* [Internett], 4. april. Tilgjengelig fra: <https://web.retriever-info.com/services/archive/displayPDF?documentId=020002201604042735197&serviceId=2> [Nedlastet 13.04.2017].
- Boliglånsforskriften. (2016). *Forskrift om krav til nye utlån med pant i bolig*. Tilgjengelig fra: <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2016-12-14-1581> [Nedlastet 04.04.2017].
- Bourdieu, Pierre. (1984 [2004]) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. New York/London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre. (1986) The forms of capital. I: Richardson, John. red. *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood Publishing Group, s.241-258.
- Bourdieu, Pierre. (2005) *The social structures of the economy*. Cambridge: Polity Press.
- Chen, Xiao. Ender, Phillip B. Mitchell, Michael. Wells, Christine. (2003). *Regression with Stata*. Tilgjengelig fra: <http://stats.idre.ucla.edu/stata/webbooks/reg/chapter2/stata-webbooksregressionwith-statachapter-2-regression-diagnostics/> [Nedlastet 24.04.2017]
- Clark, Terry Nichols. Lipset, Seymour Martin (1991). Are Social Classes Dying? *International Sociology*. 6 (4), s.397-410.
- Clark, Tom S. Linzer, Drew A. (2015). Should I Use Fixed or Random Effects? *Political Science Research and Methods*, 3 (2), s.399-408
- Clogg, Clifford C. Petkova, Eva. (1995). Statistical Methods for Comparing Regression Coefficients Between Models. *American Journal of Sociology*. 100 (5), s.1261-1293.

- DNB. (2017). *Rammelån*. Tilgjengelig fra:
<https://www.dnb.no/privat/laan/boliglaan/rammelaan.html> [Nedlastet 08.09.2016]
- DNB Markets. (2017). *Økonomiske utsikter*. Tilgjengelig fra:
<https://www.dnb.no/portalfront/nedlast/no/markets/analyser-rapporter/norske/okonomiske-utsikter/HR170118.pdf> [Nedlastet 29.04.2017]
- Douglas, Mary. Isherwood, Baron. (1996) *The world of goods: towards an anthropology of consumption*. London: Routledge.
- Dynan, Karen E. (2009) Changing Household Financial Opportunities and Economic Security. *The Journal of Economic Perspectives*, 23 (4), s.49-68.
- Epland, Jon. Kirkeberg, Mads Ivar. (2012). *Wealth Distribution in Norway: Evidence from a New Register-Based Data Source* [Internett]. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
Tilgjengelig fra:
https://www.ssb.no/a/english/publikasjoner/pdf/rapp_201235_en/rapp_201235_en.pdf
[Nedlastet 14.11.2016].
- Erikson, Robert. Goldthorpe, John H. Portocarero, Lucienne. (1982). Social Fluidity in Industrial Nations: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology*, 33 (1) s.1-34.
- Eurostat. (2017) *Unemployment by sex and age*. Tilgjengelig fra:
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_m&lang=en
[Nedlastet 06.05.2017].
- Finanstilsynet. (2015) *Finansielle Utviklingstrekk*. Tilgjengelig fra:
http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Pressemeldinger/2015/4_kvartal/Finansielle-utviklingstrekk-2015/ [Nedlastet 24.11.2016].
- Finanstilsynet (2016). *Finansielt Utsyn 2016*. Tilgjengelig fra:
http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Pressemeldinger/2016/2_kvartal/Finansielt-utsyn-2016/ [Nedlastet 24.11.2016].
- Finanstilsynet. (2011). *Retningslinjer for forsvarlig utlånspraksis for lån til boligformål*. Tilgjengelig fra:
http://www.finanstilsynet.no/Global/Venstremeny/Rundskriv_vedlegg/2011/4_kvartal/Rundskriv_29_2011.pdf [Nedlastet 10.04.2017].
- Fligstein, Neil. Hastings, Pat. Goldstein, Adam. (2015b) *Keeping up with the Joneses: Inequality and Indebtedness, in the Era of the Housing Price Bubble, 1999-2007*. [upublisert manuskript]. Department of Sociology, University of California, Berkeley.

Tilgjengelig fra:

<http://sociology.berkeley.edu/sites/default/files/faculty/fligstein/Keeping%20up%20with%20the%20Jones%203.1.pdf> [Nedlastet 08.08.2016].

- Fligstein, Neil. Goldstein, Adam. (2015a) The emergence of a finance culture in American households, 1989–2007. *Socio-Economic Review*, 13 (3), s.575–601.
- Folketrygdfondet. (2016) *Dette er Folketrygdfondet*. Tilgjengelig fra: <http://www.folketrygdfondet.no/om-folketrygdfondet/category219.html> [Nedlastet 11.10.2016].
- Gjeldsordningsloven. (2014) *Lov om frivillig og tvungen gjeldsordning for privatpersoner*. Tilgjengelig fra: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1992-07-17-99#KAPITTEL_5 [Nedlastet 11.10.2016].
- Gribnau, Hans. (2015). Corporate Social Responsibility and Tax Planning: Not by Rules Alone. *Social & Legal Studies* 24 (2), s. 225–250.
- Guldbrandsen, Lars. (2014) *Husholdningenes gjeld og formue høsten 2012*. Notat 1/2014. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Hansen, Marianne Nordli. (2012) Om konsentrasjonen av formue I Norge over tid. *Søkelys på Arbeidslivet*, 29 (3), s. 213-223.
- Hansen, Marianne Nordli, Flemmen, Magne, Andersen, Patrick Lie. (2009) The Oslo Register Data Class Scheme (ORDC). Final Report From The Classification Project. *Memorandum*. 2009 (1).
- Hjellbrekke, Johs. Jarness, Vegard. Korsnes, Olav. (2015) Cultural Distinctions in an "egalitarian" society. I Coulangeon, Philippe. red. Duval, Julien. *The Routledge Companion to Bourdieu's Distinction*. New York: Routledge, s.187-206.
- Indrebø-Langlo, Malene. (2017) Få låner mer enn bergenserne. *Bergens Tidende* [Internett], 4. April. Tilgjengelig fra: <http://www.bt.no/nyheter/okonomi/Fa-laner-mer-enn-bergenserne-332767b.html> [Nedlastet 04.04.2017].
- Lie, Einar. (2012) *Norsk økonomisk politikk etter 1905*. Oslo: Universitetsforlaget.
- NAV. (2017b). *Barnetrygd*. Tilgjengelig fra: <https://www.nav.no/no/Person/Familie/Barnetrygd+og+kontantstotte/barnetrygd--156> [Nedlastet 15.03.17].
- NAV. (2017a) *Dagpenger når du er arbeidsledig*. Tilgjengelig fra: <https://www.nav.no/no/Person/Arbeid/Dagpenger+ved+arbeidsloshet+og+permittering/dagpenger-n%C3%A5r-du-er-arbeidsledig--893> [Nedlastet 15.03.2017].

- Norges Bank. (2016) *Finansiell Stabilitet – Sårbarhet og risiko*. Tilgjengelig fra: http://static.norges-bank.no/contentassets/ab1612d0f7aa45a8976ce687bcf25620/finansiell_stabilitet_2016.pdf?v=03/09/2017123539&ft=.pdf [Nedlastet 05.04.2017].
- Norges Bank. (2016) *Styringsrenten*. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/pengepolitikk/Styringsrenten/> [Nedlastet 08.06.2016].
- Norges Bank. (2017). *Styringsrenten Årsgjennomsnitt*. Tilgjengelig fra: <http://www.norges-bank.no/Statistikk/Rentestatistikk/Styringsrente-arlig/> [Nedlastet 08.05.2017].
- Norges Bank Investment Management. (2016) *Oljefondets Markedsverdi*. Tilgjengelig fra: <https://www.nbim.no/no/> [Nedlastet 19.09.2016].
- NSD. (2016) *FD-Trygd - 20-prosentsutvalg*. Tilgjengelig fra: <http://www.nsd.uib.no/velferd/tryggedata/fd-trygd-20pst.html> [Nedlastet 10.10.2016].
- Omholt, Elisabeth Løyland. Strøm, Frøydis. (2014) Stor vekst i boligformuen. *Samfunnspeilet*. 2014 (5), s. 35-39.
- Petersen, Trond. (2004). Analyzing Panel Data: Fixed- and Random-Effects Models. I: Hardy, Melissa A. Bryman, A. red. *Handbook of Data Analysis*. Thousand Oaks: Sage Publications, s.331-345.
- Piketty, Thomas. (2016). *Kapitalen i det 21. Århundret*. Oslo: Cappelen Damm.
- Regjeringen.no. (2011). *Evaluering av skattereformen 2006*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld-st-11-2010--2011/id637012/sec1> [Nedlastet 28.02.2017].
- Regjeringen.no. (2016a). *Bruk av oljepenger*. Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/no/tema/okonomi-og-budsjett/norsk_ekonomi/bruk-av-oljepenger-/id449281/ [Nedlastet 18.09.2016].
- Regjeringen.no. (2016b) *Nærmere om ny boliglånsforskrift*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/dep/fin/pressemeldinger/2016/fastsetter-ny-boliglansforskrift/narmere-om-ny-boliglansforskrift/id2523977/> [Nedlastet 10.04.2017].
- Roine, Jesper. (2014). *Thomas Piketty forklart. Kapitalen i det 21. Århundret, sammendrag og nordisk perspektiv*. Oslo: Spartacus forlag.
- Salkind, Neil J. (2010) *Encyclopedia of Research Design*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Skatteetaten (2016c) *Annen fast eiendom*. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Person/Selvangivelse/Finn-post/4/3/5/> [Nedlastet 9.12.2016].
- Skatteetaten (2016b) *Formuesskatt*. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Tabeller-og-satser/Formuesskatt/?ssy=2013#formulaDiv> [Nedlastet 8.12.2016].
- Skatteetaten (2016a) *Ligningsverdi av norske aksjer*. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Person/Selvangivelse/Finn-post/4/1/7/> [Nedlastet 7.12.2016].
- Skatteetaten. (2017a). *Arveavgift*. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Tabeller-og-satser/Arveavgift/?ssy=2003#formulaDiv> [Nedlastet 13.04.2017].
- Skatteetaten. (2017b). *Driftsmiddel – allment om fradrag for inngangsverdi*. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Radgiver/Rettskilder/Handboker/skatte-abc/kapitler/d/?mainchapter=228519#x228519> [Nedlastet 23.03.2017].
- Skatteetaten. (2017c). *Lån til private aksjonærer*. Tilgjengelig fra: <http://www.skatteetaten.no/no/Bedrift-og-organisasjon/frister-attester-og-regnskap/Lan-lonn-og-utbytte/lan-til-personlig-aksjonar/> [Nedlastet 20.04.2017].
- Skog, O. J. (2013) *Å forklare sosiale fenomener – en regresjonsbasert tilnærming*. Oslo: Gyldendal akademisk forlag.
- SSB. (1998) *Standard for yrkesklassifisering STYRK98*. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/nos_c521/nos_c521.pdf [Nedlastet 12.09.2016].
- SSB. (2011) *Standard for yrkesklassifisering STYRK08*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/arbeid-og-lonn/artikler-og-publikasjoner/standard-for-yrkesklassifisering-styrk-08> [Nedlastet 12.09.2016].
- SSB. (2012). *Økonomiske Analyser*. Tilgjengelig fra: https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/oa_201206/oa2012-6.pdf [Nedlastet 10.04.2017].
- SSB (2014). *Indikatorer for kjønnslikestilling i kommunene*. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/befolkning/statistikker/likekom/aar/2016-03-03> [Nedlastet 10.11.2016].

- SSB (2016a) *Boforhold, levekårsundersøkelsen, 2015*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/bygg-bolig-og-eiendom/statistikker/bo/hvert-3-aar/2015-11-25> [Nedlastet 19.09.2016].
- SSB (2016b). *Familier og husholdninger, 1. januar 2016*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/familie> [Nedlastet 10.11.2016].
- SSB (2016c). *Konsumprisindeksen*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/kpi> [Nedlastet 14.11.2016].
- SSB. (2016d) *Variabeldefinisjon: Kapitalinntekter*. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/a/metadata/conceptvariable/vardok/10/nb> [Nedlastet 21.02.2017].
- SSB. (2016e) *Variabeldefinisjon: Samlet inntekt*. Tilgjengelig fra: <http://www.ssb.no/a/metadata/conceptvariable/vardok/570/nb> [Nedlastet 21.02.2017].
- StataCorp (2015). *Stata Longitudinal-Data/Panel-Data Reference Manual Release 14*. Tilgjengelig fra: <http://www.stata.com/bookstore/longitudinal-panel-data-reference-manual/> [Nedlastet 13.03.2017].
- Stiglitz, Joseph E. Sen, Amartya. Fitoussi, Jean-Paul. (2009) *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Tilgjengelig fra: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/en/index.htm> [Nedlastet 29.11.2016].
- Torsvik, Rolf Marius. (1999) *Bankkrisen*. Tilgjengelig fra: <https://www.ssb.no/bank-og-finansmarked/artikler-og-publikasjoner/bankkrisen> [Nedlastet 19.09.2016].
- Veblen, Thorstein. (1899 [2014]) *Den uproductive klasse*. Oslo: Res Publica.
- WID.World. (2017a). *History of WID.World* Tilgjengelig fra: <http://wid.world/wid-world/> [Nedlastet 28.02.2017].
- WID.World. (2017b). *Income inequality in Norway, 2003-2011*. Tilgjengelig fra: <http://wid.world/country/norway/> [Nedlastet 20.02.2017].
- Wold, Ella Getz. Juelsrud, Enger Ragnar. (2017) *Boliginvestorer bak USA-krisen. Dagens Næringsliv*. [Internett], 25.Mars. Tilgjengelig fra: <https://web.retriever-info.com/services/archive/displayDocument?documentId=055008201703250f1dab61c23f93abdfbd64649c12974a&serviceId=2> [Nedlastet 27.03.2017].
- Zucman, Gabriel. (2014). Taxing Across Borders. *The Journal of Economic Perspectives*, 28 (4), s.121-148.